

СПІЛКА ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*(матеріали X Пленуму Правління Спілки економістів України
та Міжнародної науково-практичної конференції)*

Київ – 2015

Оскольський В.В.
академік АЕН України, професор,
Президент Спілки економістів України

Яцюк Г.В.
доцент, віце-президент
Спілки економістів України

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ЕКОНОМІСТІВ ЯК ІНСТИТУТ ФОРМУВАННЯ НООСФЕРНОЇ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розвиток суспільства на кожному історичному етапі характеризується вибором певної системи поглядів та ідей, що утворює основу і спрямування державної політики, економічного розвитку, суспільної поведінки людей. Ця система поглядів, або суспільна парадигма, є результатом сприйняття свідомістю людини цінностей та способів їх реалізації, які знаходять своє практичне втілення як у політичних і соціальних інститутах, так і у доктринальних засадах побудови економічних моделей господарювання. Безперечно, такі цінності та ідеологія, методи і практики, інші структури людського буття, що утворюються волею людини, скерованою її розумом, відіграють основну роль у поступі суспільства як його рушійна сила. Таким чином, зміни у суспільній свідомості тягнуть за собою і зміни у суспільному житті та зміни форм впливу діяльності людини на природне середовище.

На сьогодні у світі, поєднаному глобальною системою економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, домінуючою у сфері соціально-економічного розвитку є доктрина ліберального капіталізму. Вона має свою кількасотлітню історію становлення та модифікацій і бере свій початок з теоретичних постулатів вільної ринкової

економіки, які пройшли шлях від меркантилізму, з його державною політикою протекціонізму, через класичну модель ринкової економіки А. Сміта і Д. Рікардо, в якій панує приватна власність і «досконала» конкуренція, до неокласичного напрямку економічної думки (Ж. Сей та інші).

Внаслідок прискореного, починаючи з 70-х років минулого століття, зростання крупних транснаціональних монополій, нарощування могутності глобального фінансового капіталу, що прагнув до незалежності від будь-якого державного впливу, ідеї вільного ринку набули світового масштабу. Вони знайшли втілення в концепції неолібералізму, або лібертаріанства, що досить детально висвітлена, зокрема, у відомій праці Р. Нозіка [1]. Суть цієї концепції полягає в тому, що державі недоцільно виконувати свої соціальні і керівні функції (окрім захисту життя і власності), оскільки це призводить до порушення прав людини на особисту свободу. Держава «не повинна використовувати апарат примусу заради того, щоб примусити одних громадян допомагати іншим, а також не повинна забороняти будь-які дії людей заради їхнього блага чи їхнього захисту» [1, с. 6].

Як зазначає відомий французький вчений, філософ і соціолог Едгар Морен, всесвітня експансія неоліберальної економіки супроводжується пануванням фінансового капіталу. Сумарний ВВП країн планети сягає 54 трлн доларів США, а сума спекулятивних капіталів, що переходять із одного фінансового майданчика до іншого, оцінюється на порядок вище. Прибуток від цих віртуальних грошей, який породжує прибуток, стає «гегемоністською силою глобалізованої економіки» [2].

Проте, як не дивно, безперервне зростання капіталу продовжує залишатися у свідомості багатьох політиків та економістів «шляхом спасіння», незважаючи на те, що воно

призвело до занепаду культури і соціальної солідарності та скасувало державне регулювання, викликало глобальну фінансову кризу, наслідки якої важно передбачити.

Набуло ознак антагоністичного протиріччя між духовними, ідейно-ціннісними мотиваційними основами традиційних культур і великих цивілізацій та квазіцінностями рекламно-комерціалізованої культури «одномірного», за влучним висловом Г. Маркузе, суспільства масового споживання, що сформувало «економічну людину», яку Д. Ходжсон назвав «машиною розваг» [3].

Варто згадати Е. Моргана, який ще у 1877 р. у своїй відомій праці «Прадавнє суспільство», зазначав, що «з настанням цивілізації зростання багатства стало таким великим, його форми такими різноманітними, його застосування таким широким, а управління ним в інтересах власників таким умілим, що це багатство стало непереборною силою, що протистоїть народові. *Людський розум стоїть у збентеженні і розгубленості перед своїм власним творінням.* Але все ж настане час, коли людський розум зміцніє для панування над багатством... Одна лише гонитва за багатством не є кінцеве призначення людства, якщо тільки прогрес залишиться законом для майбутнього, яким він був для минулого... Загибель людства має стати кінцевим результатом історичного терену, єдиною метою якого виявляється багатство; бо такий терен містить у собі елементи свого власного руйнування» [4, с. 329].

Ці застереження стали ще більш актуальними майже через півтора століття поспіль. Адже зростання багатства і концентрація його в руках людей і організацій, часто повністю позбавлених уявлень про моральні і духовні цінності, є фактично іманентною рисою ліберального капіталізму, який, оголошуючи матеріальну свободу індивіда єдиною ціллю суспільства і держави, заперечує основну

умову існування суспільства і світу в цілому – єдність людей і розумне управління.

Більше того, із сфери економічних відносин ці негативні риси сучасного капіталізму проникли у сферу ідеології, що призвело до применшування ролі моральної і соціальної відповідальності. Це суспільне явище американський філософ Р. Рорті назвав «новою утопією банальності», ідеал якої – ліберальне суспільство, в якому не залишиться місця для абсолютних цінностей і критеріїв; добробут і особиста вигода стануть єдиним, до чого буде сенс прагнути.

Такі прагнення нині інститууються у системі світових фінансових ринків та крупних транснаціональних корпорацій, які мають визначальний вплив на діяльність інших інститутів, зокрема держави і міжнародних організацій. За таких умов їх вузькокорпоративні інтереси роблять практично неможливим формування розумних критеріїв економічної поведінки і споживання, поширення екологічно виважених методів господарювання та акумулювання ресурсів для вирішення соціальних проблем, насамперед скорочення майнового розшарування у суспільстві, вирішення проблеми голоду і бідності.

Не дивно, що це призвело на межі тисячоліть до світової фінансової кризи, що перейшла нині у пригнічений стан перманентних локально-глобалізаційних проявів стагнації і фінансової нестабільності. Причини кризи досі ще не усвідомлені світовою економічною думкою, тому її більш чутливі руйнівні наслідки ще попереду. Разом з тим вона остаточно підтвердила не популярну в розвинених країнах тезу про те, що проблема непридатності концепції ліберального ринку в нинішніх соціально-економічних умовах має глобальний характер.

На думку Л. Ларуша, висловленою ще на початку 90-х років XX століття, нині має місце не одна із циклічних криз

на фінансових ринках, коли за бумом слідує депресія. Це загальна криза системи і поки ми будемо терпіти монетаристські форми «повної лібералізації» и пов'язану з нею фрітредерську політику, неможливо буде попередити фінансовий і економічний колапс цілих країн. І далі: «або ми зруйнуємо основи кризоутворюючої економічної політики, або криза зруйнує саму економіку» [5, с. 8].

Всі держави сучасного світу, незалежно від світоглядів і моделей розвитку, поєднані у єдину світогосподарську систему. І допоки в цій системі пануватиме фінансовий капітал залишатимуться постійною загрозою потрясіння глобального і регіональних ринків, гуманітарні і екологічні кризи та воєнні конфлікти.

Криза вкрай загострила проблему визначення нового шляху розвитку економіки як окремих країн, так і у глобальному масштабі, який би усував негаразди моделі вільного ринку в усіх її інтерпретаціях. Разом з тим стало очевидним що держава з притаманними їй формальними інститутами та соціальні цінності сучасного ліберального світу неспроможні ані забезпечити, ані хоча б запропонувати ефективні «рецепти» її вирішення. Крім того держава, в силу своєї природи і нинішньої повсюдної залежності від крупного капіталу, не може не відстоювати його інтереси на основі раціоналістичної ідеології, в межах якої поставлена проблема власне і виникла.

Відтак вибір моделі соціально-економічного розвитку, адекватної викликам і загрозам сьогодення, залишається чи не головним завданням для практично всіх країн, незалежно від їхнього економічного потенціалу, незважаючи на те, що подібні пошуки мали місце у царині світової політичної і економічної думки ще з 70-х років минулого століття. Далі вони значно активізувалися у 90-х роках внаслідок прискорення процесів глобалізації і виникнення загроз нових

криз у планетарному масштабі, які пов'язувалися із поширюваною у світі доктриною неоліберального капіталізму і крахом соціалістичної системи господарювання. Хід світового розвитку та ряд регіональних фінансових потрясінь у цей період засвідчили неспроможність моделей вільного ринку позбутися іманентних внутрішніх факторів і причин свого занепаду, а адміністративно-командної економіки – еволюціонувати у соціально-орієнтовану ринкову систему економічних відносин.

Не набули поширення і окремі, багато в чому успішні, з вираженою національною специфікою, форми економічного й ідеологічного розвитку, альтернативні неолібералізму, як, наприклад, модель «соціалістичної ринкової економіки» в Китаї, моделі економіки країн ісламського фундаменталізму чи соціальної ринкової економіки скандинавських країн, а також «свій шлях» Японії, яка у другій половині минулого століття обрала модель індустріальної політики, в якій державі належить провідна роль. До речі, секрет успіху цих та інших країн Європи і Азії, що уникли зовнішнього контролю, полягає, насамперед, у недотриманні ними догм доктрини вільного ринку. Такий висновок також підтверджується економічною політикою інших розвинених країн, включаючи США, які, пропагуючи лібертаріанство, насправді завжди були і залишаються неявними лідерами політики протекціонізму національної економіки.

Не вдалося вибудувати ефективні моделі розвитку і у постсоціалістичних країнах під час трансформації їхніх економічних систем на етапі переходу до ринкових відносин, що мала як помірно кейнсіанський (еволюційний), так і радикально ліберальний («шоковий») характер.

При цьому, коли для країн Східної Європи базовими стали модель «демократичного капіталізму» у Польщі [6] і модель «національного капіталізму» в Угорщині [7], які

використали інші країни регіону¹, а перехід до ринку Східної Німеччини здійснювався шляхом повної адаптації готових соціальних інститутів Західної Німеччини, що Р. Роуз назвав феноменом «готової держави», то для багатьох держав пострадянського простору, у тому числі й України, перехід до ринку здійснювався радикальними методами «шокової терапії», що призвели під «невидимою рукою» західних «спеціалістів» до розвалу усталених господарських зв'язків, знищення виробничого потенціалу і розграбування національних багатств, створених не одним поколінням наших співвітчизників. При цьому держава, дотримуючись «рекомендованих» принципів ліберальної економіки, самоусунулась від виконання необхідних регулятивних функцій, віддавши країну на поталу стихії неконтрольованих і економічно безглузвих процесів, що відразу ж породили рекет, корупцію, монополізм, зрошення держави із злочинним світом.

Поширення у глобальному масштабі нинішніх кризових явищ і соціальних конфліктів, основні причини яких вказані вище, не дають підстав вважати придатними для реального прогресу у майбутньому ані більш-менш ефективні на сьогодні моделі ринкової економіки, що сформувалися у країнах Східної Європи, ані моделі державно-олігархічної монополії чи державного капіталізму, що мають місце в Україні та ряді інших пострадянських країн.

Також не мав, і не міг мати реальних позитивних наслідків пошук нової парадигми розвитку економіки в її ліберальних координатах на основі компромісної концепції так званого третього шляху [8], різні варіації якого

¹ Досвід Угорщини з акцентованим іноземним впливом був сприйнятий Чехією, Естонією і Латвією, а на польському шляху досягли вагомих успіхів Словенія і Словаччина, хоча менш успішним він виявився для Болгарії, Румунії і Литви.

відображені у політиці та у численних працях теоретиків ринкової економіки та соціологів кінця минулого століття².

Історичним фактом є те, що цілісна західна концепція третього шляху насправді не склалася, хоча базова її модель в усіх випадках передбачала підвищення соціальної ролі держави, виникнення нових форм соціального контролю, поєднання індивідуалізму і комунітаризму, визнання важливості соціального та людського капіталу, забезпечення сталого розвитку тощо. Всі ці позитивні за формою риси нівелювалися переходом до глобального вільного ринку, в якому неолібералізм продовжував домінувати.

Нині вже не піддається сумніву, що ідеологія такого «третього шляху» фактично переслідувала мету модернізації фасаду глобального капіталізму, а не реального пошуку антикризового світосприйняття для побудови принципово нової системи розумних економічних відносин.

Варто також згадати і про спробу часткової реанімації спадщини Кейнса у рамках концепції філософії наукового ідеалізму, що отримала назву «четвертого шляху» і була запропонована Д. Уїлхелмом у його відомій роботі «Четвертий шлях» [9], опублікованій у 1999 р., але не знайшла свого місця у жодних політичних програмах.

На нашу думку, неможливо знайти новий шлях економічного розвитку в умовах глобалізації **без врахування** її планетарного впливу і соціокультурних особливостей національних держав та інтересів окремих регіональних спільнот на протизагу інтересам крупного капіталу і суспільства споживання.

Як зазначають В. Геєць і А. Гриценко, відсутність глобального бачення проблеми, замкненість на суто

² Наприклад, Клінтон у кінці 80-х років характеризував свій курс як «третій шлях», так само як і Тоні Блер, який прийшов до влади під цим лозунгом у 1997 р.

економічні фактори розвитку призводить до того, що рекомендації, які надаються вченими, експертами, міжнародними організаціями урядам та іншим інституціям, уповноваженим приймати політичні рішення, «не лише відрізняються по суті, але й часто є прямо протилежними. Одні закликають до жорсткої економії, інші – навпаки, до стимулювання попиту, одні – до посилення державного втручання в економіку, інші – до свободи ринкових сил» [10, с. 6].

В теперішній час державна економічна політика, навіть країн двадцятки (G20), не завжди може забезпечити ефективне вирішення економічних і соціальних проблем, хоча в цих країнах роль держави у пом'якшенні кризових явищ безперечна і визначальна, незважаючи на сумнівність таких кроків у перспективі (маються на увазі обумовлені кризою суто монетарні заходи так званого фінансового пом'якшення – незабезпеченої емісії у 2012–2014 роках сотень мільярдів доларів у США та євро в ЄС).

Більше того, і об'єднані зусилля держав та міжнародних організацій не дають відповіді на глобальні виклики, що постали перед людством. При цьому, як зазначає У. де Сото, проблема полягає не лише у тому, що економічна наука виявилася не на висоті перед лицем бурхливих історичних подій, які економісти були не в змозі передбачити, але й також – що значно важливіше – що їй не вдалося надати людству необхідні аналітичні інструменти для попередження тих серйозних помилок, що були допущені [11, с. 25].

З огляду на сучасні глобальні проблеми людства «косметична хірургія» капіталізму є неприпустимою. Не бачити і не розуміти цього – щонайменш нерозумно, адже ми вступили в ХХІ століття з величезним багажем проблем планетарного масштабу, включаючи і досі тліючу світову

кризу. Дзвін вже дзвенить, прийшов час мислити нетрадиційно і глобально, причому в координатах духовно-етичного розуміння людини, її місця в суспільстві і в єдиному узгодженому інтелектуальному зусиллі багатьох країн і народів.

Не дивно, що на фоні глобальних фінансових потрясінь початку XXI століття зусиллями багатьох вчених різних країн продовжується інтенсивний пошук нової парадигми соціально-економічного розвитку і прийнятних моделей інституційної структури національної економіки, зокрема і за умови збереженням провідної роді держави. Але ці пошуки, як і раніше, поки що не мають успіху.

Це, на нашу думку, обумовлено тим, що в більшості наукових дискусій останнього десятиліття можливі альтернативи подаються в досить вузькому «коридорі думки», обмеженому координатами суто економічних відносин, без належної уваги до неформальних інститутів і культурної спадщини суспільства, розуміння чого є необхідною умовою «здійснення», за визначенням нобелівського лауреата Д. Норта [12, с. 235], змін. Фактично, у сучасному світі досі не створено єдиної і цілісної світоглядної альтернативи «вільному ринку» з його пріоритетом вигоди над мораллю.

Як зазначається у Стратегії економічної політики в Україні по виходу з кризи та переходу країни на шлях сталого розвитку, схваленої рішенням II Пленуму Правління Співки економістів України від 22 квітня 2010 р., не можна розірвати і протиставляти економіку і духовно-моральну сферу життя суспільства і людини. *Справжні економічні досягнення неможливі в аморальному, бездуховному суспільстві.* Економічно та ефективно все те, що людяно, морально і духовно, а по великому історичному рахунку – БОГОЛЮДЯНО [13, с. 279].

Успішний пошук можливих шляхів розвитку цивілізації в осяжному майбутньому і відповідної ефективної моделі економіки невіддільний від розуміння принципово важливого нині, як ніколи у минулі історичні періоди, взаємозв'язку в органічній єдності людини і оточуючого її середовища. Настав час ідей, які не обмежуються ринковими відносинами, моделями економіки, фінансовими ринками чи іншими, безперечно, важливими, але відносно окремими сферами життя суспільства, а виходять із єдиної концепції світорозуміння і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Мова йде навіть не про конкретну модель, а про прогрес людства у планетарному масштабі. Існує загальносвітовий запит на нову парадигму соціально-економічного розвитку в морально і духовно спустошеному за останнє століття панування капіталізму глобальному просторі людської цивілізації.

Як свідчить історичний досвід, вирішення глобальних проблем неможливе саме по собі, спонтанно, адже саме стихійний розвиток політичних, економічних та інших процесів життєдіяльності людини призвів до нинішніх світових екологічних і соціальних проблем. Необхідною є творча роль загальнолюдського планетарного розуму для свідомого і розумного регулювання економіки й формування політики з метою зняття (уникнення) загрози катастроф [14, с. 438–450].

Є підстави вважати, що нині економіка більшості країн світу, у тому числі й України, перебуває в точці біфуркації, і від наявності в суспільстві критичної маси осіб, які усвідомлюють ситуацію і зможуть запропонувати розумні перспективи виходу і моделі подальшого розвитку, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому зміни мають бути саме рішучими, аж, як зазначають

деякі експерти, до повної зміни світової фінансово системи. І ця думка вже стає домінуючою у глобальному масштабі.

Такі світоглядні основи планетарного розвитку, де домінуючою активною силою є Розум людини, ще у першій половині XX століття були закладені В.І. Вернадським. Дійшовши висновку, що еволюційний процес створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства, він зазначав, що «ми наразі переживаємо її яскраве входження в геологічну історію планети. Протягом останніх тисячоліть спостерігається інтенсивне зростання впливу одного виду живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан в ноосферу [15, с. 450]».

Вернадський запропонував ідею системи планетарного розвитку, в якості якої виступає живе в планетарних формах його прояву: живої речовини, біосфери і ноосфери, тобто фактично ним створено нове триєдине вчення, аналогів якому важко знайти у світовій науці. При цьому він зазначає, що «життя є явище космічне, а не спеціально земне».

Визначаючи поняття «ноосфера»³, В. Вернадський наголошував, що людство, в цілому, «стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею, постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що вільно мислить. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера» [15, с. 218].

³ Варто згадати французького філософа і математика Е. Леруа, який вперше застосував термін «ноосфера» (у перекладі з грецької – сфера розуму) у своєму курсі лекцій в Коллеж де Франс у 1927 р., підкреслюючи, що уявлення про ноосферу виникло у нього внаслідок знайомства з книгою В.Вернадського, що вийшла друком у Парижі у 1924 р, а власне сам термін він сформулював разом із антропологом і теологом П. Тейяром де Шарденом, який є автором відомої праці «Феномен людини».

Варто звернути увагу на те, що думка, розум людини, її праця мають бути спрямовані **на перебудову** біосфери саме в **інтересах людства** як єдиного цілого. Будь-які інші спрямування зусиль людини у перетворенні біосфери, негативні наслідки яких ми маємо нині повсюдно у світі в якості «плодів» постіндустріального розвитку, **не можуть** вважатися такими, що наближають до ноосфери. Адже вони піддають біосферу планети, її живу речовину, за висловом В. Вернадського, постійними загрозам, які генерує саме людство за браком Розуму. Е. Морен вважає, що «космічний корабель Земля, руханий чотирма неконтрольованими двигунами – наукою, технікою, економікою, вигодою, – несеться до дуже ймовірних ланцюгових катастроф», хоча «ймовірних» не означає чогось неминучого і не виключає можливої зміни курсу» [2, с. 16].

Теорія ноосфери проголошує принципи духовного і ненасильницького прогресу суспільного виробництва, здатного створити антикризові механізми господарювання, придатні для економіки багатьох країн. При цьому **не є** ноосферними і **не можуть бути головними** критеріями ефективності економіки прибуток чи приріст ВВП (хоча це важливі показники). Ними будуть здоров'я народу, поліпшення умов його життєдіяльності і зайнятості, культури співіснування в соціумі, розумне використання і дбайливе відтворення природного середовища [13, с. 139].

Зауважимо, що ідеї В. Вернадського, зокрема його концепція ноосфери, отримали продовження в дослідженнях багатьох вчених, як правило, з пострадянських країн. При цьому варто згадати українських вчених М. Руденка і представника «Київської школи радянських екологів» В. Межжеріна, відомих зарубіжних вчених М. Моїсєєва, П. Кузнєцова, В. Казначєєва, І. Пригожина, О. Кузнєцова.

Певним продовженням ідей Вернадського в контексті духовного наповнення ноосферного розвитку стала концепція «альтернативної еволюції» відомого українського мислителя, письменника, футуролога О. Бердника. Його «Заповіт людям Землі» [16], написаний у 1973 р., залишається актуальною пересторогою нинішнім і майбутнім поколінням. Перекликається з ідеєю ноосфери на духовно-ментальному рівні і створений у 50-х роках минулого століття всесвітньо відомий твір Д. Андрєєва «Роза світу», назва якої символізує гіпотетичне майбутнє об'єднаного людства, де держави замінюються Братствами.

До речі, відповідь на питання про те, чому ідеї В. Вернадського є предметом дискурсу і наукових досліджень вчених переважно із країн колишнього СРСР, криється, ймовірно, в тому, що ноосферне бачення економічного розвитку заперечує і відкидає як антигуманну, кризогенеруючу і неспроможну керуватися розумом пануючу у капіталістичному світі неоліберальну доктрину ринкової економіки.

З огляду на викладене можна стверджувати, що ноосферна парадигма економічного і соціального розвитку та побудована на її основі модель ноосферної економіки має стати гідною відповіддю на виклики часу і новим шляхом виходу із глобальної кризи. Більше того, її втілення у практиці людської діяльності є закономірним історичним етапом еволюції біосфери і розуму людства.

В нашому розумінні ноосферна економіка уявляється як сфера людської діяльності, що формується на основі синтезу ідей відкритої, конкурентної, моральної і розумної організації господарювання відповідно до закономірностей біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства. При цьому поширене у світі

з «легкої руки» Римського клубу поняття «сталого розвитку», що набуло характеру ідеологічного кліше та модного вислову [17, с. 9], піддається сумніву як мета людства і не може бути домінантним у моделі ноосферної економіки. Американський економіст, соціолог К. Боуддінг з цього приводу дотепно зазначав: «Той, хто вважає, що зростання по експоненті може тривати завжди в скінченному світі, або божевільний, або економіст» [2, с. 18].

Основою метаморфозу відносин вільного ринку у систему відносин ноосферної економіки може стати концепція фізичної економії, що ґрунтується на працях С. Подолінського, В. Вернадського і М. Руденка. При цьому необхідно враховувати біосферну складову і фактори відповідального продукування знань, культури і моральних імперативів як основу технологічного прогресу і інструменту Розуму у його творчому перетворенні біосфери планети.

Вбачається, що ініціатива створення ноосферної моделі економіки може виходити від постсоціалістичних країн, оскільки у них є багаторічний досвід успішного планування економічного розвитку на інших світоглядних засадах, аніж ті, що пропонуються західним ліберальним капіталізмом.

При цьому у ноосферній економіці держава має відігравати координуючу і консолідуючу роль, виступаючи, з одного боку, суб'єктом перспективного бачення розвитку суспільства і формування необхідних інститутів прогнозування і програмування суспільної діяльності, а з іншого боку – творцем середовища для вільного інформаційного обміну між усіма соціальними групами та гарантом захисту прав людини і належного функціонування інститутів, що забезпечують їх реалізацію.

Варто відзначити, що соціально-економічний розвиток на основі моделі ноосферної економіки вимагатиме відповідного законодавчого забезпечення формування

системи стратегічних планово-координуючих функцій держави для узгодження зусиль суспільства у напрямі досягнення суспільного блага, яке, за визначенням відомого економіста Г. Бортіса, є станом «справ, при якому індивідууми, що складають суспільство, в змозі реалізувати в найбільш можливій мірі ті (етично достойні) фундаментальні цінності, які вони вважають за доцільне переслідувати в найрізноманітніших сферах життя»[18, с. 496].

Вважаємо, що ноосферну економіку слід розглядати як міждисциплінарне поняття, яке не можна віднести виключно до тієї чи іншої сфери гуманітарних наук. І саме міждисциплінарність є характерною ознакою сучасного розвитку наукового знання як у фундаментальному, так і у прикладному аспекті. Обмежитися однією із сторін дисциплінарного змісту проблеми під час її дослідження означатиме свідоме обмеження наукового пошуку – такий висновок обумовлений теперішнім станом інформаційного і комунікативно-семантичного середовища, що стало єдиним світовим простором знань, обміну думками і практичних дій, в якому відбувається наукова діяльність.

Майбутньому формуванню нової господарської системи як органічної складової ноосфери має передувати осмислення наявних суспільних і культурних надбань. Адже у будь-якому суспільстві переддень кардинальних змін несе в собі успадковані від минулого інститути, уявлення, менталітет населення, систему комунікацій тощо. Не враховувати цього в процесі трансформаційних змін і реформ неможливо, а ігнорування – загрожує провалом цілей і завдань політики [12].

Причому питання про те, як цей «спадок» може бути змінений чи модифікований, якими способами і засобами, поки що недостатньо вивчене у світовій науці. Враховуючи його вплив безпосередньо на соціально значиму поведінку

індивідів, можна припустити, що він за будь-яких умов істотним чином обмежує можливості побудови тієї чи іншої моделі економіки, тим більше тоді, коли з такою моделлю пов'язуються очікування суттєвого підвищення ефективності, як, наприклад, це мало місце відразу після розпаду СРСР.

На думку Д. Норта, «в країні, що не має спадку формальних і неформальних інститутів консенсусної політики, шлях до створення політичної системи вимагає або авторитарного правителя, що володіє розумінням, має бажання і можливості для встановлення необхідних економічних правил і їх дотримання, або набагато тривалішого процесу поступового розвитку, що здійснюється за допомогою неурядових організацій» [12, с. 235–236].

Постає питання про те, який саме інститут сучасної держави спроможний на таку звитяжну роботу, що пов'язана із осмисленням і змінами соціокультурних і моральних засад суспільства для нового економічного мислення і відповідної політики у форматі ноосферної економіки?

Д. Норт виділяє дві основні групи таких інститутів – формальні, що утворюються державою, і неформальні, що є «продуктом» громадянського суспільства.

Нинішні формальні інститути багатьох країн, у тому числі й України, неспроможні до такої роботи. Не вдаючись до детальних обґрунтувань цієї думки, наведемо висновок ряду вчених про те, що на даний час, навіть при значно більш високому рівні освіченості суспільства, у більшості пострадянських країн немає стабільної верстви політиків, які б опирались на глибокі економічні знання (власні та експертного, наукового співтовариства) і були б здатні проводити системну виважену політику, зокрема щодо виходу із кризи [10, с. 6].

Слід додати й те, що за останні десятиліття у багатьох країнах склалася практика, коли формальні інститути

намагаються всіляко вчиняти вплив на неформальні, нівелюючи тим самим їхню громадянську позицію та роль у суспільстві як противаги однополярній орієнтації державної політики на вигоду соціального прошарку меншості, що позиціонується як еліта, хоча насправді це представники крупного капіталу. При цьому має місце зневажання справедливості та елементарних норм моралі і соціального колективізму, що є необхідними для соціального здоров'я суспільства і людини.

Тому поряд із «вирощуванням» формальних інститутів процесу економічних змін і консенсусної політики, варто розглядати в якості пріоритету використання можливостей різних неформальних інститутів громадянського суспільства у справі творення політичної системи ноосферного зразка і світоглядної системи ноосферної економіки. Елементи неформальних інститутів мають місце у сучасних суспільствах, але потрібні значні зусилля для того, щоб здійснити їх утворення і забезпечити реалізацію їхнього потенціалу. При цьому формування чи зміни таких інститутів досить складні і вимагають тривалого часу, оскільки пов'язані із трансформацією розуміння, менталітету і свідомості індивідів, системи цінностей, що склалися, переваг і звичаїв на фоні загального культурного спадку. Проте неувага до неформальних інститутів може згубити самі чудові й ідеальні прагнення.

Серед них основним соціальним ресурсом у поступі до економіки ноосферного спрямування, здатним «прищепити» суспільству відповідні ідеологію і духовні, світоглядні засади нової етики та розумної поведінки, можуть стати перш за все громадські організації з їхнім інтелектуальним потенціалом, зокрема професійні співтовариства і громадські об'єднання економістів. Адже на переконання В. Вернадського «люди науки повинні прагнути стати на чолі руху» [19, с. 772],

оскільки саме наука може дати той позитивний імпульс розвитку, що сформує ноосферне мислення та забезпечить дійсно конструктивне і прогресивне творення людиною свого довкілля зовні і в собі, як особистого культурного рівня світосприйняття і діяльності.

Таким чином, саме професійним співтовариствам фахівців, насамперед економістів, екологів, представників міжнародних неурядових організацій, інших громадських об'єднань має належати провідна роль у створенні нового світового порядку. При цьому успішна реалізація ідеї ноосферного розвитку можлива внаслідок кумулятивного ефекту зусиль, що докладаються громадськістю, у напрямі поступової і цілеспрямованої зміни уявлень, переваг, установок, ідей, мотивів поведінки у суспільстві.

Діяльність громадських організацій через механізми і форми публічної взаємодії із суспільством і державою має концентруватися на зміні існуючих і формуванні нових ноосферних інститутів, як у масштабі суспільства, так і в аспекті зміни поведінкових алгоритмів представників влади і осіб, що приймають політичні рішення.

Місія громадських організацій також полягає у тому, щоб уникнути розрізненості знань для процесів змін і у контролі за послідовністю (наступництвом) дій влади, оскільки перехід до ноосферної моделі розвитку вимагає часу, що значно перевищує часовий горизонт того політика, який має схвалити зміни.

Надзвичайно важливим для формування нової ноосферної парадигми розвитку є розумне ставлення до сучасних засобів комунікацій, реалізованих, зокрема у формі глобальної інформаційної мережі, яка може мати різне, навіть протилежне застосування – як для Блага, так і для Зла, оскільки вона є інструментом впливу на свідомість і мотиви поведінки людини, засобом знецілення інформації і

знеособлення джерел та суб'єктів її походження, що виключає відповідальність за її зміст і поширення. Слід взяти до уваги, що комп'ютерні технології і засоби передачі інформації у вкрай короткий історичний період заповнили світ, стали основою нинішнього глобального інформаційного середовища. Вони спричинили різкі зміни у світогляді, сприяли тому, що, як зазначають деякі дослідники, на початку третього тисячоліття спостерігаються зміни усвідомлення людьми самих себе й як особистостей, і як виду в цілому, відбувається формування «постлюдини», тобто людини, якій прищеплюється постгуманістичне у всіх проявах життєдіяльності, внаслідок чого у кібернетичному дискурсі зникає вільний суб'єкт гуманізму [20, с. 371].

Нині також існує загроза нівелювання ролі розуму та розумної поведінки і мотивації у прийнятті людиною тих чи інших рішень щодо своєї практичної діяльності, зокрема в частині застосування найсучасніших досягнень науки, без належної оцінки ймовірних наслідків цього для людини і біосфери, та загроза витіснення людини як пануючої форми життя на планеті створеними нею розумними машинами [20, с. 367].

Став реальністю планетарний масштаб інформаційного середовища, яке підтримується існуванням глобальної інформаційної інфраструктури. За її допомогою, зокрема, реалізуються інтереси і заходи економічної і політичної експансії високорозвинених країн світу. В даному випадку можна вести мову про інформаційну складову ноосфери, яка знаменує собою вступ в «інформаційну епоху» за визначенням М. Кастельса, і формує глобальне мережеве суспільство. Водночас еволюція останнього безпосереднім чином впливає на формування інститутів громадянського суспільства, насамперед через засоби соціальних мереж.

Відкритість і доступність сучасних інформаційних технологій призвели до того, що соціальна активність людей у різноманітних сферах діяльності все більше переміщується у віртуальний простір. Відтак маніпулювання психологічним станом, формування деструктивних паттернів поведінки, в яких зацікавлені певні кола осіб, держави чи інші суб'єкти, набувають всесвітніх масштабів. Тому важливо випереджати і нівелювати загрози ноосферному розвитку з боку інформаційної сфери, насамперед шляхом активної просвітницької та інформаційної роботи, що формуватиме розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні «фільтри» сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні і відповідальності.

Для України є вкрай актуальним негайне «вироснування» неформальних інститутів ноосферного спрямування, використовуючи всі засоби глобальних комунікацій при одночасному ініціюванні перед державними органами відповідних проектів актів, які б унеможливлювали маніпулювання свідомістю громадян через інтернет, ЗМІ, рекламу та інші масові піар-акції. Іншими словами, наразі має бути розгорнута повсюдно громадська активність не лише за чистоту і збереження довкілля, а насамперед за чистоту і екологію Людини, її Розуму, який нині інфікований вірусом вседозволеності, безкарності, індивідуалізму, нігілістичної байдужості і особистої вигоди, та позбавляє Людину ноосферного світосприйняття і розумної поведінки у всіх сферах діяльності і співжиття, тим самим замінюючи її раціонально мотивованим прагненням до зиску.

Слід зауважити, що нині у суспільстві досить повільно визріває соціальний запит на ноосферні технології перебудови і реформування життєдіяльності людей у всіх її проявах, насамперед у сфері економічних відносин,

матеріального виробництва, захисту і відновлення якості довкілля. Формуванню такого запиту, як зазначалося вище, можуть сприяти громадські об'єднання, насамперед економістів та інших представників науки.

Водночас, суспільство має хотіти жити в умовах справедливості і знати як перейти від взаємного пригнічення до справедливих відносин [21, с. 854]. До цих слів варто додати і тезу про те, що суспільство повинно мати уявлення і чітке розуміння про світоглядне, культурне і морально-етичне середовище (інститути), які є необхідними для такого переходу, тобто про якість людини майбутнього.

Але все у підсумку залежатиме від самої людини, базової клітинки суспільства. Адже люди живуть за їх істинною мораллю, а не за декларованою будь-яким інститутом чи спільнотою. І така дійсна моральність виявляється в їхніх конкретних справах, поведінці і діях. Тому люди мають стати духовними і моральними, набути якостей і прагнень творити добро і розумно співіснувати з іншими.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що у сучасному глобалізованому світі, ураженому хронічними кризами і повсюдними регіональними соціально-політичними конфліктами, проблема вибору нової парадигми соціально-економічного розвитку є об'єктивною необхідністю. Концепції, доктрини та моделі, що на сьогодні є предметом дискурсу на теренах світового простору, вичерпали себе і є непридатними для формування сучасної політики кардинальних реформ в умовах глобалізації і світової фінансової кризи та не відповідають закономірностям еволюції біосфери у ноосферу.

На нашу думку, єдиним концептуальним підходом, що нині може слугувати основою для розробки тих чи інших форм і моделей господарювання, дружніх природі і людині у її складі, зорієнтованих на стабільний прогрес у

майбутньому, є концепція ноосфери В. Вернадського, оскільки вона є цілісною світоглядною парадигмою планетарного масштабу, універсального змісту і заснованою на імперативі розумної поведінки людини.

Ідея ноосфери ґрунтується на Розумі як планетарному явищі, який для виконання своєї місії прогресу і розумного співіснування з біосферою у єдиному полі живої речовини має набути свого споконвічного людського сенсу, властивостей та здатності до втілення у розумну поведінку людства у процесі буття, що передбачає його очищення від намулу моралі та ідеології неоліберального капіталізму, необмеженої свободи особи, вседозволеності, соціального нігілізму, ідеалів особистої вигоди понад усе і будь-якими засобами. Матеріалізм з його теорією буття, що визначає свідомість, в цій системі понять перетворюється у «ноосферизм», де провідною силою стає розум, озброєний знанням.

Для реалізації такого ноосферного бачення пропонується:

- розрізняти поняття розумних і раціональних паттернів світоглядної позиції людини (усталених форм поведінки, оціночних критеріїв, звичаїв, мотивів тощо). При цьому слід мати на увазі, що поняття «раціональності» пов'язане із так званою культурою корисності, в той час як поняття «розумності» – з культурою гідності. Якщо розумна поведінка (мотиви, потреби, дії тощо) співвідноситься і гармоніює з концепцією ноосфери як іманентна їй, то раціональна поведінка є антиподом і, як рушійна сила вільного ринку, має бути витіснена в процесі метаморфозу нинішніх моделей економіки у ноосферну економіку;

- змінити інститути держави та їхні функції, зокрема шляхом передачі ряду повноважень держави інститутам громадянського суспільства для формування відповідної

політики підтримки переходу до ноосферної економіки і забезпечення консенсусного узгодження інтересів всіх соціальних груп у процесі господарської та іншої суспільної діяльності;

- залучити громадські об'єднання економістів як інститути громадянського суспільства до забезпечення формування та задоволення суспільного запиту на практичне поширення ноосферного світогляду у всіх сегментах людського буття, насамперед у сфері господарювання, виробництва і споживання благ та у сфері забезпечення соціальних, культурних і духовних потреб людини. Для цього слід запроваджувати системи неперервної освіти на основі відповідних тематичних програм, курсів, масових інформаційних заходів тощо, а також активні форми пропагування ідей ноосфери через засоби масової інформації та світові комунікаційні мережі;

- ініціювати процеси створення моделі ноосферної економіки силами науковців та громадськості України й інших постсоціалістичних країн, оскільки у більшості з них є наукові школи ноосферного спрямування, відповідний інтелектуальний потенціал, а також досвід господарювання та планування і прогнозування соціально-економічного розвитку на соціально орієнтованих світоглядних і етичних засадах, не властивих ліберальному капіталізму;

- перейти від філософсько-теоретичного дискурсу на теми ноосфери, що сьогодні має місце на пострадянському просторі, до конкретних дій по просуванню ідеї ноосфери та принципів ноосферної економіки у практичну площину, підготовки і подання органам влади, міжнародним організаціям та регіональним об'єднанням держав конкретних пропозицій, що сприятимуть формуванню ноосфери у планетарному вимірі, лобіювання таких

пропозицій на міжнародних форумах та під час формування національної політики;

- всебічно сприяти, використовуючи засоби глобальної комунікації та форми подачі інформації, поширенню у соціопросторі нового світогляду і неформальних цінностей, які б «пробудили» людство від сну індивідуалізму і ідеалів наживи, підняли рівень культури людей та їх самооцінки і відповідальності за результати своїх дій і вчинків, сформували у них бачення ноосферне і мотиви дій ноосферні. Всі країни світу, незалежно від рівня їхнього розвитку, мають бути приведені до єдиного знаменника у розумінні планетарної місії людини, яка діє на основі Розуму, мотиви якої є, насамперед, розумними, а не лише раціональними.

Слід додати і те, що кожен має уявляти і чітко розуміти які саме світогляд, культура споживання і морально-етичні норми співіснування є необхідними для якості людини майбутнього, до чого варто прагнути. Сьогодні потрібно рятувати як біосферу, так і саму людину в ній, повернути людству витравлений раціоналізмом вільного ринку Розум і здатність до розумної і відповідальної поведінки, до розумного споживання і співжиття, інакше катастрофи людства не уникнути. Адже єдина причина нинішньої кризи – в головах людей, в їхніх думках, помислах, мотивах і вчинках.

Вирішенню поставлених завдань має сприяти відкритість і активність суспільного діалогу, взаємодія інститутів громадянського суспільства не лише України, але й інших країн, у формуванні громадської думки, культурно-етичних, розумних норм поведінки, громадського впливу на органи влади та контролю за їхніми діями у напрямі формування ноосфери.

Здійснення таких соціальних трансформацій на шляху побудови моделі ноосферної економіки може видатися на перший погляд утопічним завданням, занадто загальним і недосяжним у реальній дії. Проте тут варто згадати вік Просвіти, коли лише трохи більше ніж за століття відбувся грандіозний світоглядний, науковий і економічний стрибок у розвитку цивілізації. Слід також звернути увагу й на те, що вирішення глобальних проблем стало предметом уваги та звичною практикою багатьох міжнародних організацій, регіональних політичних об'єднань, неурядових форумів і постійних робочих органів міжнародного співробітництва, а високий рівень комунікацій у сучасному світі і наявна практика делегування міжнародним і регіональним структурам частини повноважень національних держав, дозволяє сформувати світові програми глобального ноосферного розвитку на основі координації зусиль багатьох країн. Планета у нас одна, тому єдиною має бути і відповідальність за майбутнє.

Зважаючи на незалежність Спілки економістів України від будь-яких впливів зовні як потужного інституту громадянського суспільства та на унікальний науковий потенціал її багатотисячної спільноти, вона покликана виконати високу громадську місію у справі формування суспільного бачення нової моделі розвитку суспільства, яка б визначила ефективний шлях виходу із кризи і стала б основою економіки третього тисячоліття, економіки ноосферної, що керується розумом, яка зможе приборкати стихію ринку в ім'я добробуту і всебічного розвитку людини та збереження довкілля для прийдешніх поколінь.

Література:

1. Нозик Р. Анархия, государство и утопия. М. : ИРИСЭН, 2008. – 424 с.
2. Морен Е. Шлях. За майбутнє людства. – К.: Ніка-Центр, 2014. – 256 с.
3. Hodgson G.M. From Pleasure Machines to Moral Communities: An Evolutionary Economics without Homo economicus. – Chicago and London: The Chicago University Press, 2013.
4. Морган Л.Г. Древнее общество. – Ленинград: Изд-во Института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
5. Ларуш Л. Физическая экономика. – М.: Научная книга, 1997.
6. Greskovits B., Bohle D. Development paths on Europe's periphery: Hungary's and Poland's return to Europe compared // Pol. sociol. rev. – W-wa. 2001. №1. P. 3–27.
7. Восточная Европа в начале XXI века: сб. обзоров и реф. / РАН ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глоб. и регион. проблем. М., 2004. – 229 с.
8. Федотова В.Г. Европейский «третий путь» и его символическое значение для России и других стран // Социологическое обозрение. – Том 2. – №1. – 2002. – С. 3–16.
9. Уилхелм Д. Четвертый путь. Путеводитель в будущее. – СПб.: Книжный мир, 1999. – 140 с.
10. Геець В.М., Гриценко А.А. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним // Економіка України. – №6 (619). – 2013. – С. 4–19.
11. Хесус Уэрта де Сото. Социализм, экономический расчет и предпринимательская функция. М.: Челябинск: ИРИСЭН; Социум, 2008. – 488 с.
12. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.
13. Оскольський В.В. Спілька економістів України і політика економічних реформ – будуємо нову країну. К.: Спілька економістів України, 2010. – 320 с.
14. Паульман В. Мир на перекрестке четырех дорог. Прогноз судьбы человечества (четвертая редакция). – Таллин, 2009. – 545 с.
15. Вернадский В.И. Избранные труды. М.: РОССПЭН, 2010. – 744 с.

16. Бердник О. Альтернативна Еволюція. – К.: Тріада-А, 2007. – 576 с.
17. Боков В.А. Парабола ноосферы или пределы роста // Геополитика и экогеодинамика регионов. – Т.5. – Вып. 1. – 2009. – С. 9–19.
18. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – 560 с.
19. Бушак С. «Люди науки повинні прагнути стати на чолі руху». Академік Володимир Іванович Вернадський як політик і громадський діяч // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – Вип. 57–58. – Київ, 2004. – С. 772–809.
20. Хейлз К.Н. Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 430 с.
21. Петров К.П. Тайны управления человечеством или Тайны глобализации. – М.: Академия управления, 2008. – 875 с.

Бслякова Н.М.
магістр економіки,
президент Хмельницької
торгово-промислової палати,
заступник голови Хмельницького
обласного Правління
Спілки економістів України

**РОЛЬ ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВИХ ПАЛАТ
У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ
«ВЛАДА – БІЗНЕС – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»**

*“Розум вводить у механізм земної кори нові
потужні процеси, аналогічних яким до появи людини не було”*

В. Вернадський

Сьогодні економіка України переживає глибоку економічну кризу, зумовлену не тільки зовнішніми політичними та економічними чинниками, а і внутрішніми причинами, пов'язаними з тривалою відсутністю політичних,

економічних та інституційних реформ. Поступово змінюється парадигма, і все більше уваги приділяється новим джерелам зростання: малому і середньому бізнесу, креативній економіці, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників та диверсифікації ринків. Виникаюча необхідність глибинної системи трансформації економіки і суспільства продукує підприємницьку ініціативу та формує нові пріоритети державної політики, основою яких є постійний діалог бізнесу, експертного середовища та громадянського суспільства. Дієвим механізмом у формуванні ефективної взаємодії є торгово-промислові палати, як провідники соціально-орієнтованої ринкової економіки у світі [1; 2].

Унікальність і специфічність торгово-промислових палат полягає в існуванні великого історичного досвіду, глибинних багатовікових традицій та професіоналізму у захисті інтересів підприємництва, що стало запорукою значного внеску у розвиток міжнародних економічних відносин [3; 4].

Згідно українського законодавства, торгово-промислові палати – це недержавні некомерційні громадські організації, які на добровільних засадах об'єднують українські підприємства та підприємців [2]. Головна мета діяльності – створення сприятливих умов для вітчизняного підприємництва, представництво та захист його інтересів, сприяння розвитку прямих зв'язків із закордонними партнерами у сфері економіки, науки, промислового виробництва і торгівлі, пошук та залучення інвестицій. Багатогалузевий характер діяльності палат відкриває можливості для вирішення багатьох соціально-економічних завдань бізнесу, залучення до них підприємців і швидке зростання їхньої кількості у світі [5].

Підписана і ратифікована Угода про асоціацію Україна – ЄС диктує новий формат відносин на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» та лягає в основу формування стратегічних орієнтирів системних соціально-економічних реформ у нашій країні. Передбачена Угодою поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС визначатиме правові засади для вільного переміщення товарів та послуг, капіталів та робочої сили, а також регуляторних змін, спрямованих на поступове входження економіки України до спільного ринку з ЄС. Система торгово-промислових палат України сьогодні, відповідаючи новим викликам суспільства, сприяє створенню передумов для залучення підприємців до процесу демократичних та економічних реформ в державі, налагодженню ефективного діалогу, конструктивної співпраці між бізнес-об'єднаннями, малим і середнім бізнесом та представниками органів державної влади. Основною метою консолідації зусиль є впровадження невідкладних реформ у сфері боротьби з корупцією, лібералізація системи державного регулювання та контролю за здійсненням господарської діяльності, покращення бізнес-середовища для підприємництва, що передбачає підвищення прозорості ведення бізнесу, запровадження простих і зрозумілих дозвільних процедур, забезпечення реального захисту прав та законних інтересів бізнесу, підвищення взаємної довіри між органами влади та підприємцями. Активним дієвим механізмом у переговорному процесі виступають галузеві комітети підприємців, цільові секції фахівців – консультантів, що створені і успішно працюють при торгово-промислових палатах. При ТПП України діють сьогодні 19 галузевих комітетів підприємців, засідання яких завжди проходять за участю представників широких ділових кіл нашої країни,

органів державної влади, народних депутатів, науковців, експертів. Вони виступають дієвим інструментом захисту та лобіювання інтересів вітчизняного бізнесу у сфері енергоефективності, розвитку агропромислового комплексу, транспорту, легкої індустрії, малого і середнього бізнесу, з питань промислового партнерства та науково-виробничої кооперації. В умовах економічних перетворень в Україні інноваційний розвиток регіонів стає актуальним завданням на шляху забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Питання, пов'язані з активізацією процесу формування сучасних регіональних інноваційних систем, здатність економіки регіону успішно адаптуватись до зовнішніх і внутрішніх викликів шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання конкурентних переваг регіону, були розглянуті в м. Хмельницькому на виїзному засіданні Комітету підприємців базових галузей промисловості при ТПП України. Адже саме на Хмельниччині були створені перші кластери в Україні та розпочалась популяризація кластерного руху, як одного з основних механізмів створення нових точок економічного зростання на регіональному рівні.

Співробітники ТПП України входять до складу 75 міждержавних, міжурядових комісій і робочих груп. Представники Торгово-промислової палати України працюють у 19 країнах. В рамках заключених угод про співпрацю зі 100 країнами світу, ТПП України протягом останніх п'яти років відвідало понад 400 делегацій із майже 90 країн світу та було організовано більше 100 візитів українських ділових місій за кордон. З метою виявлення проблем, що перешкоджають розвитку міжнародного економічного співробітництва, та підготовки пропозиції до урядів країн щодо їх усунення, сприяння налагодженню ділових зв'язків, працюють понад 30 Ділових рад –

консультативно-дорадчих органів ТПП на міжнародному рівні. Сьогодні триває активна робота із залучення українських підприємств до грантових програм іноземних установ та організацій, а також організації співпраці у сфері подолання технічних бар'єрів та технічного регулювання при експорті [6]. Особливо важливим напрямком залишається організація ефективних партнерств торгово-промислових палат у співпраці з науковими закладами, бізнесом та громадянським суспільством по розробці механізмів комерціалізації бізнес-ідей, розвитку молодіжного підприємництва та підтримці інноваційних стартапів в Україні із залученням венчурних інвестицій. Розпочато формування та імплементацію Стратегії розвитку торгово-промислових палат в Україні, посилення їх організаційного та адвокатського потенціалу на шляху реалізації євроінтеграційних очікувань нашої країни та використання передового світового досвіду побудови взаємовідносин в рамках державно-приватного партнерства між владою – бізнесом та громадянським суспільством.

Література:

1. Болдирь Г.М. Взаємозв'язок функцій підприємств і торгово-промислових палат / Г.М. Болдирь // Управління проектами та розвиток виробництва. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 2(26). – Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2008. – С. 148–154.
2. Болдирь Г.М. Роль торгово-промислових палат в інформаційному забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності підприємств / Г.М. Болдирь // Економічний вісник Донбасу. – 2008. – № 3(13). – С. 73–77.
3. Пилгрим Маркус, Мейер Ральф. Развитие торговых палат: [пособие по организации и роли систем палат] / Маркус Пилгрим, Ральф Мейер. – Вашингтон: Центр междунар. част. предпринимательства (CIPR), 1995. – С. 53.

4. Федотов В.И. Торгово-промышленные палаты / В.И. Федотов // Теория и практика. Ч.2. – Саратов: Издательство СГТПП, 2010 – С. 5–15, С. 127–128.

5. SME Austria – Institutional Infrastructure for SME [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unido.org/en/doc/view/795>.

6. Звіт про роботу Торгово-промислової палати України за 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucci.org.ua>

Внукова Н.М.

д.е.н., професор, завідувач кафедри
управління фінансовими послугами
Харківського національного економічного університету
ім. Семена Кузнеця,
голова Харківського обласного правління
Спілки економістів України

РЕАЛІЗАЦІЯ УМОВ НООСФЕРИ УКРАЇНИ МАЙБУТНЬОГО ЧЕРЕЗ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

Питання ноосфери набувають останнім часом все більшої **актуальності**. Це пов'язано з розширенням конфліктів, які стосуються взаємовідносин суспільства і природи.

За філософською енциклопедією ноосфера перекладається з грецької, як νόος – розум и σφαῖρα – шар, тобто це сфера розума; сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої ефективна (розумна) людська діяльність стає визначальним фактором розвитку [5].

Відомим дослідником ноосфери був видатний вчений сучасності В.І. Вернадський. На думку Ф.Т. Яншиної він сформулював наступні 12 умов ноосфери в майбутньому [10]: заселення людиною всієї планети, різке перетворення засобів зв'язку (що зараз спостерігається в усьому світі), посилення зв'язків між країнами (світ глобалізувався), перевага

геологічної ролі людини над іншими геологічними процесами, які протікають в біосфері, розширення меж біосфери і вихід у космос, відкриття нових джерел енергії, рівність людей всіх рас і релігій, збільшення ролі народних мас у вирішенні питань внутрішньої політики, свобода наукового знання, боротьба з бідністю, перетворення первинної природи та ін..

В.І. Вернадський стверджував, що людство під час свого розвитку перетворюється у потужну силу, яка своєю думкою та працею змінить планету. Тому воно повинно взяти на себе відповідальність за розвиток біосфери, яка перетвориться в ноосферу., що вимагатиме певної соціальної організації та нової гуманістичної етики [2]. Отже, поняття «ноосфера» постає у двох аспектах: ноосфера у стадії становлення, яка розвивається стихійно, і ноосфера розвинута, яку свідомо формують спільними зусиллями в інтересах розвитку людства.

Останнє активно впроваджується через формування різних об'єднань для посилення зв'язків між країнами (**як умова ноосфери майбутнього**). Україна у теперішній час посилює свої євроінтеграційні прагнення. З 1 листопада 2014 р. відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС розпочнеться її тимчасове застосування - окремі розділи цього документа будуть введені в дію до завершення процесу ратифікації самої Угоди всіма державами-членами ЄС [9].

В Угоді у п'ятому розділі «Економічне та секторальне співробітництво» представлено главу 12 – Фінансові послуги, яка присвячена розвитку ринків фінансових послуг як складової ноосфери розвитку, яку свідомо формують спільними зусиллями ЄС та Україна в інтересах позитивного поступу людства.

Отже, з метою сприяння, зокрема, торговельному обміну між країнами учасники домовились співробітничати у сфері фінансових послуг для підтримки процесу адаптації регулювання фінансових послуг до потреб відкритої ринкової економіки і забезпечення ефективного та належного захисту інвесторів та інших споживачів фінансових послуг.

Питання відповідальності характерні для ноосферного розвитку щодо сприяння стабільності та цілісності світової фінансової системи, для чого проводяться дії з розвитку системи державного нагляду. Особлива увага приділяється визначенню адміністративного потенціалу, який необхідний для сприяння сприяють поступовому наближенню до визнаних міжнародних стандартів щодо регулювання і нагляду у сфері фінансових послуг.

Ринок страхових послуг є великим сегментом ринку фінансових послуг, який тісно пов'язаний з ринком засобів виробництва, споживчих товарів, ринком капіталу і цінних паперів, праці і робочої сили, отже, є суттєвою частиною ноосфери. У країнах розвиненої економіки страхова справа забезпечує суб'єктам підприємництва та простим людям охорону їхніх інтересів від несприятливих наслідків різного роду техногенних аварій, фінансових ризиків, криміногенних факторів, стихійних і інших явищ.

Міжнародний досвід свідчить, що рівень розвитку країни часто визначають на підставі того, як у ній організовано розвиток страхування.

Удосконалення процесу державного регулювання страхового ринку спрямоване на врахування найкращих європейських практик регулювання та нагляду за страхуванням. Саме тому, питання адаптації провадження страхової діяльності страхових компаній до вимог ЄС, є особливо актуальними.

Одне з головних завдань європейської економічної інтеграції - створення єдиного страхового ринку, метою якого є забезпечення свободи просування страхових послуг та капіталу, що сприятиме розвитку конкуренції та зростанню ефективності роботи страхових компаній. Єдиний страховий ринок ЄС формується у двох взаємопов'язаних напрямках: забезпечення свободи діяльності страховиків у всіх країнах ЄС та гармонізація страхового законодавства.

Одним із головних чинників забезпечення платоспроможності та конкурентоспроможності страхової компанії для захисту прав **споживачів** є достатній розмір капіталу. В Україні дана проблема набула особливої актуальності із затвердженням Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [8], в якій основним завданням визначено розробку пруденційних нормативів достатності капіталу, що посилює інтеграцію страхового ринку до вимог ЄС.

В сучасних умовах стратегічною метою у зовнішній політиці України є членство в Європейському Союзі. Вона має бути досягнута шляхом забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний і правовий простір. Ключову роль відіграє гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу, що регулює господарську діяльність усіх суб'єктів фінансового ринку, зокрема, страхових компаній. Директива Solvency II актуальна для страховиків ЄС і спрямована на забезпечення їх платоспроможності. Страховий ринок України поки що законодавчо враховує вимоги Директиви Solvency I. Таким чином виникає потреба у зміні умов забезпечення платоспроможності вітчизняних страховиків на такі, що відповідають стандартам ЄС.

В Україні Solvency II прийнято за основу для вдосконалення державного нагляду за страховими

організаціями [1]. А її норми вже враховані у новому проекті Закону України «Про страхування», зокрема вимоги щодо оцінки достатності капіталу.

Solvency II концентрує увагу на активах страхової компанії. Страховики зобов'язані враховувати ринковий ризик (ризик зниження вартості інвестованих активів страховиків), кредитний ризик (ризик неплатоспроможності третьої особи) та операційний ризик (системний ризик).

Фактична маржа платоспроможності буде охоплювати всі типи ризиків страховика або перестраховика та методики зниження ризиків. Нормативна маржа платоспроможності – це мінімальний рівень платоспроможності. Якщо у компанії маржа платоспроможності стає нижчою нормативного рівня, це обумовлює відкликання ліцензії.

Проведений експеримент серед страхових компаній України [3] довів, що страховий ринок України потребує докапіталізації відповідно до вимог ЄС.

Висновки: ноосферна складова взаємодії суспільства і природи, в межах якої ефективна людська діяльність стає визначальною, виявилася у подальшому впровадженні європейських вимог до розвитку фінансових ринків, зокрема, страхування. Сучасний розвиток державного регулювання українського страхового ринку за відповідністю принципам Solvency II є недостатнім. Модель стандартної формули Solvency II розглядає вимоги до капіталу під різними кутами і враховує ризики, що виникають у страхової компанії, що сприяє найбільш ефективній оцінці необхідного капіталу для неї з метою захисту прав споживачів, тобто людина зацікавлена у платоспроможному страховику, що повинен врахувати орган регулювання через принципи пруденційного нагляду.

Ноосферне значення Директиви ЄС Solvency II – це можливість поліпшити регулювання страхової галузі шляхом запровадження інформаційно-аналітичної системи, що базується на оцінці ризиків; інтегрованого підходу до умов страхування та вимог стосовно капіталу страховика; змішаної моделі системи ризик-менеджменту, що може стати додатковою реалізацією умов ноосфери України майбутнього.

Література:

1. Аналіз регуляторного впливу Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/smi/ARV_S_15.12.11.pdf.

2. Винер Д. Р. Культ Вернадского и ноосфера / Дуглас Р. Винер // В.И. Вернадский: pro et contra. – СПб., 2000. – С. 645-646.

3. Внукова Н.М. Запровадження європейських вимог до оцінки достатності капіталу з урахуванням особливостей функціонування страхового ринку України / Н.М. Внукова, С.А. Ачкасова // Страхова справа. – 2015. – № 1. – С. 36–37.

4. Воропаева Т. Ноосферна парадигма цивілізаційного розвитку: ноетичний вимір / Т.Воропаева // Україна у світовій історії. – 2014. – №3 (52). – С. 257–265 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ukr_2014_3_24

5. Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. научн. ред. и сост. [А.А. Грицанов](#). – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

6. Нечипорук Л.І. Ноосферна парадигма як синтез сучасних освітніх парадигм / Л.І.Нечипорук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Pedagogica/4_111457.doc.htm

7. Омельченко Л.М. Теорія В.І. Вернадського про ноосферу в сучасному психолого-педагогічному дискурсі / Л.М. Омельченко

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://elibrary.nubip.edu.ua/9971/3/L.Omelchenko_St_NUBiP.doc.pdf

8. Про затвердження концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами: Розпорядження Держфінпослуг України від 15 липня 2010 р. №585 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finrep.kiev.ua/>

9. Тимчасове застосування Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: Вербальна нота Генерального Секретаріату ЄС щодо тимчасового застосування Угоди [Електронний ресурс]. / Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?_1&art_id=247667894&cat_id=223223535

10. Яншина Ф.Т. Ноосфера: утопия или реальная перспектива / Ф.Т. Яншина // Общественные науки и современность. – 1993. – № 1. – С. 163–173.

Войнаренко М.П.

д.е.н., професор, чл.-кор. НАН України,
перший проректор Хмельницького
національного університету,
голова Хмельницького обласного правління
Спілки економістів України

РОЛЬ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В СТРАТЕГІЯХ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується значними змінами в організації процесів виробництва на національному і міжнародному рівнях, що є основою для активного формування нового типу взаємодії соціально-економічних систем, а також розвитку нових механізмів реалізації результатів їх взаємодії. Активізація інноваційних перетворень в промисловості відбувається під впливом ринкової трансформації та складних й суперечливих процесів глобалізації, які виступають

об'єктивними детермінантами формування як напрямів, так і результатів соціально-економічного розвитку.

Глобалізація призводить до формування єдиного економічного простору та посилення конкурентної боротьби на світовому ринку. За таких умов вирішальними конкурентними перевагами національної економіки будь-якої країни є наявність сировини, матеріалів, рівень розвитку науки і техніки, інноваційний потенціал виробництва, сприятливе географічне положення. Проте, як переконує світовий досвід, тільки ресурсні і технологічні переваги не можуть надавати гарантії для довготривалого, успішного функціонування господарюючих суб'єктів в конкурентному середовищі, оскільки ефективніше традиційного бізнесу є різних видів взаємодії і об'єднання виробничих, інституційних, фінансових та наукових організацій. До таких об'єднань слід віднести в першу чергу кластерні, оскільки саме кластери, як полюси зростання регіональних економік, визначають конкурентоздатність і стійкість національної економіки, сприяють активізації її розвитку.

Отже, слід зробити висновок про одночасне виникнення проблеми зміни парадигми управління конкурентоспроможністю національної економіки, яка полягає у формуванні нової економічної політики регіонів, заснованої на кластерних об'єднаннях.

Питання сутності глобалізації як складного, багатоаспектного явища в економіці та кластерний підхід як фактор активізації підвищення конкурентоспроможності національної економіки за умов впливу глобалізаційних процесів досліджується багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими. Проте, динамічні зміни зовнішнього середовища викликають багато складних проблем, пов'язаних з формуванням та практичною реалізацією

стратегій кластеризації, що вимагає проведення подальших наукових досліджень.

Метою статті є теоретичне дослідження та формування практичних рекомендацій щодо розробки і реалізації кластерних стратегій для цілей підвищення конкурентоспроможності національної економіки за умов впливу глобалізаційних процесів.

Проведені нами дослідження основних тенденцій просторового розвитку України свідчать про те, що проблема її участі як країни із недостатньо розвинутою економікою у складному процесі економічної глобалізації є однією із актуальних.

Феномен глобалізації – це відносно нове поняття, яке викликає особливий інтерес у наукових колах, і розглядається в працях вчених за напрямками: трактування сутності, виділення основних передумов і проблем глобалізації, позитивні та негативні наслідки для економіки різних за ступенем розвитку країн [2]. Переважна більшість поглядів науковців свідчить про те, що глобалізація – це стан, коли весь світ функціонує як єдина система, і кожна країна вносить свій особливий внесок у її розвиток. Проте, окремі науковці трактують глобалізацію як новий тип економіки, який базується на становленні і розвитку новостворених економічних систем, об'єднаних у мережеву структуру, і найбільш характерними ознаками якої виступають інформація, знання і інформаційні технології, що є основою для підвищення продуктивності праці і конкурентоспроможності [6]. Існують також наукові підходи, які верифікують гіпотезу про посилення асиметрії розвитку сильних і слабких країн, а також величини доходів населення різних категорій всередині кожної країни [3]. Незаперечним є факт, що основу глобалізації складає зростання взаємозалежності національних економік і більш тісна їх

інтеграція. Сьогодні процеси глобалізації постійні і навіть незворотні, і жодна національна економіка вже не може розвиватися без участі у міжнародній економічній співпраці. Неминучість процесів глобалізації пояснюється передумовами їх виникнення (рис. 1).

Практика функціонування успішно діючих фірм в багатьох країнах світу доводить, що міжнародний характер діяльності став стійкою характеристикою провідних компаній, більше того, він став фактором їхнього успіху. Міжнародний характер впливу в сфері економіки набувають не тільки великі розгалужені корпорації, а й середні і навіть малі фірми.

Глобалізація стала можливою завдяки поступовій ліквідації бар'єрів, які перешкоджали торгівлі, міжнародним фінансам та руху капіталу, а також завдяки основоположним технічним досягненням, пошуку нових видів зв'язку і зниженню вартості транспорту та комп'ютерних технологій. Розвиток засобів і систем зв'язку, інформаційно-комп'ютерних технологій дозволяє здійснювати обмін інформацією в реальному часі.

Основні передумови, що обумовлюють процес глобалізації:

- ⇒ - трансформація іноземного капіталу в ті країни, в яких найбільш вигідні умови;
- ⇒ - швидкі темпи зростання обсягів виробництва;
- ⇒ - якісно нове покоління засобів транспорту, зв'язку та їх уніфікація, що забезпечує швидке поширення товарів і послуг, ресурсів та ідей у найбільш сприятливих умовах;
- ⇒ - швидке поширення знань в результаті наукового або інших видів інтелектуального взаємообміну;
- ⇒ - різке скорочення завдяки використанню передових технологій транспортних і телекомунікаційних витрат;
- ⇒ - міжнародні форми здійснення виробничо-господарської діяльності

Рис. 1. Основні передумови глобалізації

За таких умов відбулась справжня революція в управлінні складними економічними, фінансовими, інвестиційними та інформаційними системами. Виникають нові форми реалізації продукції, товарів і послуг (наприклад, електронна торгівля). Комп'ютеризація, системи електронних рахунків і пластикових карт, супутниковий зв'язок дозволяють миттєво переміщати різну за ступенем деталізації і змістом інформацію, укладати угоди, переказувати кошти з одних рахунків на інші незалежно від відстані та державних кордонів.

Отже, враховуючи складність і динамічність глобалізації, необхідно методологічно підходити до протиріч цього процесу. Розглянемо вплив глобалізації на різні аспекти сучасного життя і виділимо її основні позитивні та негативні наслідки (табл.1).

Таблиця 1

Позитивні і негативні наслідки глобалізації

Позитивні наслідки глобалізації	Негативні наслідки глобалізації
Стимулюючий вплив на економіку регіонів	Формування єдиних стандартів споживання для всіх країн
Прискорений розвиток науково-технічного прогресу	Перешкоджання розвитку національної економіки
Зближення економіки держав, зростання їх співпраці і взаємоповаги	Нав'язування складного, часом суперечливого традиціям суспільства способу життя
Підвищення продуктивності праці і раціоналізації виробництва на глобальному і регіональному рівнях	Підвищення ризиків економічної нестабільності, особливо в слабо розвинених країнах
Глобальний підхід до вирішення складних політичних, економічних і соціальних проблем	Масова урбанізація, пов'язана з глобальними демографічними, технологічними та структурними змінами

Таким чином, глобалізація може надати кожній державі певні переваги: підвищення темпів економічного зростання, більш високий рівень життя, прискорене впровадження і поширення технічних нововведень і навичок управління, нові економічні можливості як для окремих осіб, так і для цілих країн. Глобальна інтеграція економіки може призвести до кращого розподілу ресурсів і засобів праці, дозволяє переміщати капітал в будь-яку країну, яка пропонує вигідніші умови для інвестицій.

Але вплив процесів глобалізації в багатьох, особливо в слабо розвинених країнах, може викликати і негативні явища. Це пояснюється виникненням непередбачуваних або недостатньо вивчених ситуацій, які супроводжуються кризовими явищами в усіх сферах господарювання. У багатьох країнах під загрозу може бути поставлений їх суверенітет.

Деякі аспекти впливу глобалізації на національну економіку заслуговують особливої уваги. Так, наприклад, відбуваються надзвичайно високі темпи зростання прямих іноземних інвестицій, що набагато перевищують темпи зростання світової торгівлі.

В Україні, незважаючи на складну економічну і політичну ситуацію, спостерігалось щорічне зростання обсягів іноземних інвестицій [11]. Виключення становить лише кінець 2014 р., коли їх обсяг дещо зменшився (рис. 2). На нашу думку, така тенденція збережеться і в 2015 р., зважаючи на події на південному сході країни. Проте, слід пам'ятати, що згадані капіталовкладення відіграють ключову роль в трансферті технологій, промисловій реструктуризації, формуванні глобальних підприємств, а це загалом позитивно впливає на розвиток національної економіки.

Таким чином, глобалізація в світовому масштабі має як позитивні, так і негативні сторони, але це об'єктивний процес, до якого необхідно пристосовуватися всім суб'єктам міжнародного життя.

Глобалізація має безпосередній взаємозв'язок з регіоналізацією економічних факторів зростання. Практика показує, що останнім часом стійке економічне зростання демонструють ті регіони, які «органічно вписуються» в нові умови глобальної економіки. І навпаки, регіони, які орієнтуються на власний потенціал, не підвищують свій рівень розвитку. Вони суттєво знижують свої темпи зростання, які можуть набувати навіть від'ємних значень. Однак, необхідно відзначити, що для всіх без винятку регіонів України характерне стрімке завоювання імпортними товарами і витіснення вітчизняних виробників на ринках готових виробів в переважній більшості галузей промисловості [11].

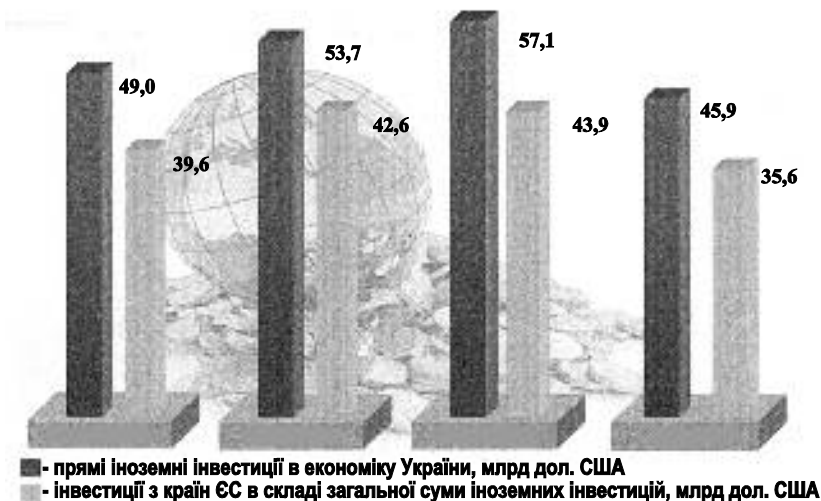

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції в економіку України

Як наслідок, спостерігається збільшення числа проблемних регіонів, ослаблення багатьох колишніх внутрішніх економічних зв'язків і витіснення міжрегіональних зв'язків зовнішньоекономічними (Схід України). Тому внутрішня економічна політика України повинна бути спрямована на подальший розвиток регіонів країни, із врахуванням специфіки їх функціонування та економічного стану.

В умовах глобалізації суспільства відбуваються значні зміни в організації промислового виробництва як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вони викликають до життя нові територіально-галузеві та інтеграційні соціально-економічні системи, різновидом яких є кластери. В науковій літературі виділяють різні види кластерів, але спільною ознакою їх функціонування є підвищення конкурентоспроможності учасників кластерних об'єднань як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Основоположники кластерної теорії М. Портер і М. Енрайт в своїх наукових працях [9; 10; 15] здійснюють акцент саме на розвитку регіональних кластерів, що створює умови в будь-якій країні для підвищення продуктивності праці і ефективності виробництва за рахунок прямого доступу на більш вигідних умовах до постачальників, висококваліфікованих фахівців, інформації, технологій і знань, а також освітніх центрів.

Крім того, регіональні кластери передбачають комбінацію конкуренції і кооперації таким чином, що об'єднання в одних сферах допомагають успішно проводити конкурентну боротьбу в інших. Для України це є ідеальним способом розвитку економіки і підтримки її на належному рівні в системі світових відносин.

Також необхідно відмітити, що на сьогоднішній день кластерний підхід займає важливе місце як в нормативно-правових матеріалах України, так і в практичних напрямках розвитку кластерних взаємодій вітчизняних соціально-економічних систем [7; 14]. Проте, в Україні кластери не проявили себе як потужні економічні системи, які суттєво підвищують конкурентоспроможність національної економіки на зовнішніх ринках. Зауважимо, що Україна повинна проводити активну політику щодо стимулювання процесів кластеризації, оскільки складна економічна і політична ситуація в країні призводять до занепаду багатьох галузей промисловості, низької інноваційності підприємств, скорочення ВВП, низьких темпів запровадження науково-технічного прогресу.

Для формування регіональних кластерів необхідна тісна співпраця держави, виробничих підприємств, фінансових структур і наукових центрів. За таких умов важливого значення набуває систематизація наукових надбань в сфері

кластеризації з метою визначення територіального розташування кластерів в довгостроковій перспективі.

На думку М. Портера, за умов нарощування темпів розвитку економічної глобалізації, кластерний підхід вносить суттєві зміни у сутність стратегій інституційного розвитку соціально-економічних систем на макрорівні [9]. Такі стратегії повинні спрямовуватись не на підтримку окремих підприємств чи галузей, а на розвиток взаємовідносин між постачальниками, виробниками, покупцями, фінансовими організаціями, науковими центрами і державними структурами. Як наслідок, інструменти державної політики повинні бути спрямовані на усунення перешкод у формуванні кластерів, удосконалення інфраструктури, спрощення механізму залучення джерел фінансування та зовнішніх інвестицій, усунення обмежень в запровадженні інновацій.

Формування стратегій інституційного розвитку соціально-економічних систем корінним чином змінює промислову політику держави, що вимагає повної перебудови державних структур, формування нового механізму систематизації та передачі аналітичної, статистичної і фінансової інформації.

Особливе місце в розробці таких стратегій для забезпечення можливості їх реалізації також повинен посідати кластерний підхід. Усвідомлення самої природи кластера дозволяє зрозуміти і виділити його конкурентні переваги, ґрунтуючись на економічних, а не тільки на територіальних кордонах, що дозволить посилити ефективність взаємодії державних структур, виробників, науково-дослідних центрів і фінансових організацій в напрямі розвитку, в першу чергу, інноваційних процесів.

На протязі останніх десятиліть в багатьох країнах світу розробляються кластерні стратегії, метою яких є інтеграція

фінансового і інтелектуального капіталів і реалізація конкурентних переваг національної економіки. Оскільки кожному регіоні властиві свої умови розвитку і спеціалізації, кластерна стратегія повинна містити основний акцент на конкурентних перевагах, властивих конкретному напрямку розвитку регіону. Мета кластерної стратегії повинна полягати, з однієї сторони, на стимулюванні кластерних ініціатив всіх рівнів (регіональних, національних і міжнародних), а з іншої сторони – на сприянні розвитку вже функціонуючих кластерів.

Основні фактори впливу реалізації кластерної стратегії, на нашу думку, полягають в наступному: визначення в кластерах найбільш конкурентоспроможних компаній і фірм, в яких побудована власна стратегія розвитку; забезпечення умов для формування стабільних джерел фінансування; залучення до кластерних структур малого бізнесу, науково-дослідних і навчальних організацій; створення науково-дослідних центрів.

Особливості побудови кластерних об'єднань в Україні в умовах глобалізації відображає запропонований нами алгоритм (рис. 3), в якому державний контроль за діяльністю кластерних утворень має здійснюватись створеними в Україні структурами, які б забезпечували і координували функціонування зовнішньоекономічного комплексу, а також всієї інфраструктури зовнішніх економічних зв'язків (кластерних об'єднань, страхового та інформаційного обслуговування, судових і арбітражних органів тощо).

Сьогодні немає сумнівів, що основою стратегічного курсу України, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на впровадження інноваційної моделі структурної перебудови, з орієнтацією на високотехнологічні галузі і конкурентоспроможні продукти. Наявний інтелектуальний

та науково-технічний потенціал дає підстави на це розраховувати. Враховуючи також пріоритетні завдання країни щодо європейської інтеграції, така мета повинна лягти в основу не лише економічної стратегії держави, кожного з її регіонів, а й політичної консолідації суспільства.

Рис. 3. Особливості побудови кластерних об'єднань в Україні

Таким чином, глобалізація означає щось більше, ніж створення обширних ринків. Діяльність в економічній сфері не можна відокремити від складної структури соціального і політичного життя. У той же час економічні аспекти глобалізації мають відносно автономний характер і

піддаються самостійному дослідженню, що дозволяє оцінити і попередити їх негативний вплив.

Для визначення впливу глобалізаційних процесів недостатньо описати сучасні тенденції, які проявляються на рівні країни і регіонів. А головне, необхідно усвідомити механізм, що відбуваються і визначити напрямки максимального використання переваг глобалізації на основі збалансованої економічної стратегії регіональних економічних систем.

Звичайно, сьогодні реалії розвитку економіки України розглядаються крізь призму військових дій, які відбуваються на сході нашої країни. Але війна, врешті-решт, закінчиться і дуже важливим стане питання відновлення економіки нашої держави. Немає сумнівів, що пошук можливостей і ресурсів економічного відродження України почнеться саме з регіонів і напевно з визначення економічних точок зростання, які почнуть формуватися на підставі кластерних ініціатив окремих територій шляхом пошуку у них інноваційних продуктів, виробництво яких здатне забезпечити ефективний і конкурентоспроможний розвиток у майбутньому.

Крім того, проблеми глобалізації в Україні можуть бути вирішені тільки на основі широкого міжнародного співробітництва, формування відповідних стратегій, посилення діючих і створення нових міжнародних інститутів.

Отже, розвиток незалежної України об'єктивно вимагає входження її у світове господарство на організаційно-економічних засадах ринкових відносин на принципах рівноправності та взаємної вигоди у співробітництві.

Література:

1. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – №10. – С. 27–30.

2. Глобальна економіка ХХІ ст.: людський вимір: монографія / Д.Г. Лукьяненко, А.М. Поручник, А.М. Колот та ін.; за заг. ред. Д.Г. Лукьяненка та А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2008. – 420 с.
3. Дубницький В.И. Пути развития региональной экономики: аспекты эффективности кластеризации / В.И. Дубницький, С.А. Маковецкий, В.А. Бокий // Прометей: регіональний зб. наук. праць з економіки. – Донецьк: ДЕГП, 2008. – Вип. №1(25). – С. 48–59.
4. Жуков С.А. Механізм застосування регіонального маркетингу в системі транскордонного економічного співробітництва прикордонного регіону (на матеріалах Закарпатської області): монографія / С.А. Жуков. – Мукачево: Елара, 2010. – 276 с.
5. Ещенко П. Куда движется глобальная экономика в ХХІ веке : монография / П. Ещенко, А. Арсеенко. – К.: ЗнанняУкраїна, 2012. – 479 с.
6. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура: пер. з англ. / М. Кастельс; під наук. ред. О.І. Шкаратана. – М.: ГУВШЕ, 2000. – С. 51.
7. Кластери в економіці України: колективна монографія / за наук. редакцією докт. екон. наук, проф. М.П. Войнаренка. – Хмельницький: ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. – 1085 с.
8. Перехідна економіка: монографія / В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
9. Портер М. Конкурентоспособность на распутье: направления развития российской экономики / М. Портер, К. Кетелс, М. Дельгадо, Р. Брайден. – М.: Московский Центр стратегических разработок, 2009. – 144 с.
10. Портер М.Э. Конкуренция; пер. с англ. / М.Э. Портер. – М.: Вильямс, 2000. – 495 с.
11. Статистична інформація. Державний комітет статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Сухарев, О.С. Основы институциональной и эволюционной экономики: курс лекций / О.С. Сухарев. – М.: Высшая школа, 2008. – 390 с.
13. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія / Д.Г. Лукьяненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.; за заг. ред. Д.Г. Лукьяненко, А.М. Поручник. У 2-х т. – К.: КНЕУ, 2006. – Т. 1. – 816 с.
14. Voynarenko M.P. Clusters in the Institutional Economics : monograph / M.P. Voynarenko. – Wrocław: ESFII, Poland, 2014. – 335 p.

15. Enright, M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game / M.J. Enright // World Link. – 1992. – №5. – P.24–25.

Капітанець С.В.

канд. пед. наук., доцент,
проректор з науково-методичної роботи,
Університет економіки і підприємництва (м. Хмельницький),
заступник голови Хмельницького обласного правління
Спілки економістів України

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОСНОВА НОВОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Перед українським суспільством, як і перед людством в цілому, останнє десятиріччя досить гостро поставило проблему виживання та подальшого існування. Чинниками такої ситуації стали значне вичерпання природних ресурсів, екологічна криза, несприятлива демографічна ситуація, голод і злидні у багатьох регіонах світу, безліч конфліктів у суспільстві, постійні війни з використанням засобів масового знищення людей, постійна небезпека міжнародного тероризму. У зв'язку з цим зрозумілою є необхідність нашої державі вирішити надзвичайно складне, але, водночас, історично значиме завдання – визначення стратегії соціально-економічного розвитку України, яка б відповідала сучасним і довгостроковим тенденціям світового розвитку і яка б дозволила запобігти погіршенню якості навколишнього середовища та забезпечити не тільки теперішнє, але й майбутнє українського народу ресурсами, необхідними для задоволення його потреб. Крім того, держава Україна, як управлінська система, повинна керувати розвитком українського суспільства, враховуючи світові тенденції та регіональні особливості на фундаменті національних традицій.

Світова практика показує, що сьогодні впевнено визначають правила та характер процесів глобальної інтеграції лише країни (США, Японія, Великобританія, Німеччина, Франція та ін.), які спромоглися створити модель власного соціально-економічного розвитку та зайняти лідерські позиції в світі, активно впливаючи на трансформацію інших країн. Переважна більшість моделей соціально-економічного розвитку згаданих вище країн базуються на принципах сталого розвитку. Засади сталого розвитку значною мірою пов'язані із вченням про ноосферу, фундамент якого заклали академік В.І. Вернадський [1; 2].

Згідно з В.І. Вернадським, під ноосферою розуміється сучасна стадія розвитку біосфери (тобто оболонки, де існує життя), що поєднує природознавство з наукою про розвиток суспільства, в якому інтереси народних мас, «всіх і кожного», свобода думки особистості є мірилом соціальної справедливості, а перехід від біологічної фази до економічної, соціальної та духовної розглядається, як новий етап розвитку живої природи.

Визначаючи об'єктивні тенденції в процесі самоорганізації ноосфери, її передумови, умови становлення та значення, В.І. Вернадський зазначає, що, *по-перше*, ноосфера виникла у зв'язку зі становленням всесвітності в історії людства, перетворенням людства на єдину цілісність. За таких умов не класовий інтерес, а інтереси народу і кожної особистості визначають життя людства. *По-друге*, соціальна та природна тенденції вимагають рівності всіх людей, ставлять інтереси і добро всіх як реальне планетарне державне завдання. *По-третє*, для переходу системи суспільство-природа з біосфери в ноосферу необхідна єдина наукова планетарна думка, яка б охоплювала всі держави. Вперше ставиться завдання проникнення знання у все людство. Вирішення такого завдання має на меті усвідомлення

правильного життя: 1) підвищення добробуту населення; 2) максимальне розмноження людства; 3) максимальне виявлення розуму. Якщо до ХХ ст. панівною виступала система поглядів обмеження приросту населення, то ноосфера передбачає найповнішу можливість народжуваності людей. Ця принципово нова система світосприйняття розвитку людства вимагає нового типу людини – людини ноосфери: вільної і незалежної. Вчений упевнений, оскільки майбутнє людини створюється нею самою, то людина ноосфери отримає досі відсутні можливості використання її вікових духовних устремлінь. Іншими словами, людина реально відкриє шляхи до кращого життя. Звичайно, створення нової людини пов'язане з відкриттям принципово нових джерел енергії. Також, очевидним є той факт, що наукові досягнення в небачених раніше масштабах використовуватимуться в військовій справі. Академік В.І. Вернадський закликає вчених і всіх людей зберегти людство від самознищення і покласти край майбутнім війнам. Тому, *четвертою передумовою* ноосфери є виключення війни з життя суспільства. В.І. Вернадський один з перших вітчизняних природознавців, які висунули проблему «особистої етики вченого». Він вважав, що вчений особисто відповідальний за свою долю і долю планети.

Розкриваючи закономірність, еволюційну неминучість переходу біосфери у своєму розвитку в новий вищий етап – ноосферу – сферу розуму, В.І. Вернадський визначив, що людина здатна активно впливати на природні процеси й соціальну організацію суспільства. У цьому зв'язку значно зростає роль науки та наукового світогляду у розв'язанні глобальних загальнолюдських проблем і конкретних соціально-економічних завдань, що постійно виникають у суспільстві. Людина має будувати свої відносини з природою тільки на науковій основі, щоб передбачити наслідки цієї

діяльності й регулювати їх, не завдаючи шкоди природі, не порушуючи її внутрішньої рівноваги та гармонії взаємовідносин із суспільством. Це вимагає глибоких знань об'єкта дослідження, виявлення закономірностей і тенденцій змін, що постійно відбуваються під впливом численних природно-географічних, соціально-економічних, суспільно-організаційних чинників, адекватного застосування наукових методів дослідження. Основними принципами наукового пошуку мають бути осмисленість дій та об'єктивний науковий аналіз, обачність і обґрунтованість наукових передбачень і, на цій основі, – суворе регулювання практичної діяльності. З таких позицій наука може трактуватися, за В.І. Вернадським, як нова матеріальна сила перетворення людського суспільства.

За твердженням вченого, ноосфера мала стати втіленням не лише наукових знань, а й моральних якостей людства, найкращих рис духовності людини. Вона прогнозувалася як гармонія духовних та фізичних відносин людини і природи, людини і людини. Але дійсність далеко не завжди розумна, вона не часто «вписується» в теоретичні міркування й передбачення. В реальному процесі розвитку ноосфера стала лише однобічним втіленням раціонального знання. Відсутність у ній моральної та інших людських цінностей стала усвідомлюватися значно пізніше, з виникненням глобальних проблем. Крім того, у наш час саме розуміння ноосфери зазнало серйозних коректив під впливом екологічної кризи, що поглиблюється. Зміст поняття «ноосфера» постійно переосмислюєть [3]. Однак серцевиною цього вчення залишаються думки В.І. Вернадського про те, що життя людства має ставати дедалі розумнішим, а колективний розум соціуму концентрується насамперед у науці.

Суттєвими компонентами ноосферної моделі розвитку суспільства є свідомо спрямована оптимізація природокористування та демографічних процесів, обмеження потреб людства розумними потребами, мудре заощадження природних ресурсів, видлучення з життя суспільства всіх конфліктів антигуманного та антисоціального характеру, неперервне підвищення ролі духовних чинників у житті людей [3].

Сучасний етап життя суспільства ще аж ніяк не є ноосферним, справді розумним (досить згадати і ставлення до природи, і всі збройні конфлікти, і спалахи тероризму на міжнародній арені, і поширення алкоголізму, наркоманії, пов'язаних з ними хвороб). Проте, сталий розвиток є неможливим без дійсного просування людства до ноосфери. Щоб вижити, людство має істотно змінити характер своєї діяльності на планеті, весь спосіб життя.

Логічним продовженням вчення В.І. Вернадського про ноосферу стала концепція сталого розвитку. Вона виникла в сімдесятих-вісімдесятих роках минулого сторіччя в результаті активної діяльності спеціальної комісії ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.), де було зазначено зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища, наукових доповідей Римського клубу (1972 р.), у яких формулювалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги». Узагальнення концепції сталого розвитку було зроблено на Всесвітніх самітах ООН 1992 і 2002 років, у яких взяли участь провідні учені та представники міжнародних організацій з понад 180 країн світу. А концепція сталого розвитку, прийнята в Ріо де Жанейро (1992 р.), і зафіксована в Декларації по навколишньому середовищу та Програмі дій «Порядок денний на 21 століття», системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства –

економічну, екологічну та соціальну і стала ідеологічною платформою нової моделі соціально-економічного розвитку суспільства.

У науковій літературі вчені та аналітики запропонували понад 70 тлумачень поняття сталого розвитку. Спроби визначити зміст цього процесу науковим товариством не мали позитивного результату, навпаки – з'явилися нові терміни: зрівноважений, стійкий, збалансований, екорозвиток та ін. Проте, найбільш цитоване визначення сталого розвитку пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундтландом. Визначення прозвучало у доповіді «Наше спільне майбутнє», а саме: «Сталий розвиток – це такий розвиток, при якому задовольняються потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

Визначення сталого розвитку включає дві визначальні ідеї:

- задоволення потреб, зокрема першочергових, необхідних для існування найбільших прошарків населення;
- необхідність обмежень, яка зумовлена здатністю навколишнього середовища задовольняти теперішні й майбутні потреби.

Здебільшого сталий розвиток розглядається з позицій трьох аспектів:

- екологічна сталість, яка означає екологічний розвиток;
- економічна сталість, що визначає економічний поступ розвитку;
- соціальна сталість, яка припускає соціальну прийнятність розвитку.

Як відмічають вчені Т.П. Галушкіна [4], Є.В. Хлобистов [5], нині сформовано три групи визначень сталого розвитку, де під сталим розуміється розвиток, що забезпечує:

- продуктивність природних ресурсів («біологічне визначення»);
- різноманіття окремих видів в екосистемах у процесі експлуатації чи під будь-яким іншим антропогенним впливом («екологічне» визначення);
- економічний розвиток за умов відсутності загроз виснаження наявних ресурсів для майбутніх поколінь («економічне» визначення).

Як констатують фахівці, постає питання, а чи відповідає цим визначенням сучасне українське трактування концепції сталого розвитку? Точнішим, мабуть, був би термін «збалансований розвиток, тобто такий, що має збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегративної геосистеми «природа-суспільство». Збалансованість – це пропорційність, баланс – кількісне співвідношення між елементами системи, що визначає збереження її якісних характеристик». Таким чином, сталий (збалансований) розвиток – це розвиток, який забезпечує певний тип рівноваги, тобто баланс між соціальними, економічними та природними його складовими, тобто рівновага та збалансованість повинні лежати в основі соціально-економічного розвитку. Отже, принцип збалансованості є визначальним для забезпечення сталого розвитку.

Сталий розвиток можна визначити як запропоновану світовим співтовариством, поглиблену сучасну концепцію «бажаного суспільного розвитку, що ґрунтується на стратегії оптимізації всієї діяльності людства в його взаємодії з довкіллям». С.І. Дорогунцов та О.М. Ральчук визначають сталий розвиток як баланс інтересів поколінь у межах конкретної еколого-економічної системи, де «покоління кінця

горизонту і планування» повинні мати рівень безпеки не менший, ніж «покоління на початку горизонту і планування» [6].

Л.С. Гринів пов'язує можливість сталого розвитку з практичною реалізацією ноосферної концепції та через забезпечення стабільного функціонування еколого-економічної системи [7].

О. Веклич відмічає, що ідея сталого розвитку «базується на узгодженні економічного процесу із збереженням природно-ресурсного потенціалу з метою забезпечення життєвих потреб нинішнього і майбутнього поколінь». У цьому контексті охорона навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів розглядається не як самоціль, а як невід'ємна частина соціального розвитку [8]. Цікава думка щодо визначення сталого розвитку бельгійського еколога Д. Девуїста (Dimitri Devuyst) «як багатовимірної концепції, що може бути усвідомлена через підхід, який передбачає соціальну частину як об'єкт управління, екологічну – як обмеження, економічну – як інструментарій. Мова йде про сприйняття системи цінностей, в якій економічна ефективність вимірюється соціальними потребами всіх людей на планеті, а не лише згідно з бажанням певних індивідів» [9].

Низка вчених висловлюють думку, що концепція та принципи сталого розвитку є «загальнометодологічною основою» розробки державної політики у сфері регіонального та державного управління з урахуванням особливостей регіону або країни. Вважаємо за доцільне розглядати концептуальні положення сталого розвитку як принципи дії при розробці державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку.

Концепція сталого розвитку є ні що інше, як ключ до розуміння взаємозв'язку між навколишнім середовищем і розвитком суспільства. Досягнення соціальної рівноваги можливе лише завдяки докорінним змінам в моделях споживання, розподілу природних ресурсів і відповідно, у способі життя. Сталий розвиток неможливий без політичних перетворень та намірів провести певні перетворення у соціально-економічній і науково-технологічній сферах діяльності.

Окремі континенти, держави та території є складовими частинами, своєрідними підсистемами біосфери, яка справедливо вважається єдиною, цілісною глобальною системою. Екологічні проблеми звичайно є глобальними за своєю сутністю, але для конкретної країни – загальнодержавними. За специфікою виникнення та методами вирішення переважно більшість їх слід вважати такими, що мають переважно, регіональний характер. Гострота екологічних, економічних і соціальних проблем органічно й нерозривно залежить від специфіки територіального розміщення продуктивних сил, спеціалізації виробництва та рівня соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону.

Важливим фактором, що забезпечує сталий розвиток суспільства, є створення економічних, соціальних, культурних, правових та інших умов для гармонійного розвитку і соціально позитивного способу життя особистості, реалізації загальновизнаних світовим співтовариством конституційних прав і свобод людини. Потребам та принципам сталого розвитку сучасного суспільства відповідає тип гармонійної та всебічно розвиненої, фізично здорової, освіченої і духовної особи, яка веде активний спосіб життя. Розвитку особистості та інтересам суспільства сприяє поступальний розвиток економіки та суспільства,

формування сильної держави, забезпечення соціальної консолідації, яка є необхідною умовою як зміцнення демократичних інститутів, так і становлення громадянського суспільства.

Пріоритетними напрямками державної та територіальної політики задля здійснення соціально-економічних реформ з необхідною умовою формування національної екологічної доктрини (розробка якої в контексті становлення стратегії сталого розвитку є дуже важливою) повинні стати, на думку Т.П. Галушкіної раціональне використання природних ресурсів та екологізація виробництва, оскільки Україна повинна продемонструвати не тільки свою направленість на проголошення принципів сталого розвитку, а й чітко визначити основні пріоритети екологобалансованої політики на найближчі роки [4].

Досягти такої консолідації та підтримки влади можна лише за умови, що головною метою і реальним пріоритетом розвитку соціальної і економічної сфер є здійснення державою такої політики, яка буде спрямована на забезпечення певного рівня добробуту своїх громадян, підтримку соціально вразливих груп населення, на затвердження в суспільстві соціальної справедливості. Ефективна соціальна політика у поєднанні з розкутістю ініціатив найбільш активної частини населення покликана збалансувати інтереси та консолідувати суспільство на основі надійних соціальних гарантій і впевненості в завтрашньому дні.

Побудова нової моделі соціально-економічного розвитку нашої держави потребує обов'язкового врахування теоретичних положень концепції сталого розвитку. Незважаючи на ілюзорність та первинну ейфорію суспільства від прийняття концепції сталого розвитку в якості основи для моделі соціально-економічного розвитку, корисність її в

першу чергу полягає в тому, що вона дає бачення довгострокової перспективи формування і розвитку безпечного і благополучного майбутнього людства. Цінність концепції полягає також у визначенні таких закономірностей соціально-економічного розвитку:

- розвиток економічної системи обумовлюється посиленням у часі взаємозалежності та взаємовпливом параметрів її складових – оптимально збалансоване зростання параметрів системи формує умови до позитивного розвитку у довгостроковому часовому інтервалі, зниження збалансованості веде до затримки розвитку або несталості системи під впливом будь-яких негативних змін її параметрів;

- формування сталого економічного розвитку можливе в результаті поліпшення соціальних умов життєдіяльності суспільства та рівноваги в природокористуванні;

- засобом досягнення сталого розвитку є ефективна система управління, яка передбачає неінституалізацію та зміну філософії прийняття управлінських рішень, що спиратимуться на достовірне прогнозування процесів соціально-економічного розвитку на національному і глобальному рівнях;

- провідна роль в забезпеченні сталого розвитку належить людині не як об'єкту розвитку, а суб'єкту з інтелектуальним капіталом;

- забезпечення сталості розвитку залежить від розуміння єдності національно-регіональних цінностей і глобальних загальнолюдських пріоритетів;

- досягнення сталого розвитку можливе лише через інтегрування індивідуальних, групових і загальнолюдських аспектів сталого розвитку, що складають національні і глобальні рівні тощо.

Отже, незважаючи на існуючі в світі кризові явища, концепція сталого розвитку сьогодні не втратила своєї значущості, оскільки її теоретична складова допомагає побудувати нову модель соціально-економічного розвитку України, яка б дозволила суб'єктам моделі приймати відповідальні управлінські рішення, спрямовані на підвищення конкурентного статусу нашої держави.

Література:

1. Вернадский В. Биосфера и ноосфера / В. Вернадский. – М.: Наука, 1989. – 258 с.
2. Вернадський В. Наукова думка як планетне явище / В. Вернадський // Хроніка 2000. – №1-2(57–58). – С. 11–219.
3. Філософія ноосфери: Філософський зміст і сучасний смисл феномена ноосфери / [Булатов М., Малеев К., Загороднюк В., Солонько Л.]. – НАН України, Ін-т філософії. – К.: Наук. думка, 1995. – 152 с.
4. Галушкіна Т.П., Сударкін О.О. Сталий розвиток прибережних зон: комплексне управління та нова співпраця / Веб-сторінка конференції International Conference on Freshwater, Bonn, Germany; 2001.de/2001 – С. 3–4.
5. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: монографія. Т. 1. Теорія та методологія комплексних міждисциплінарних досліджень сталого розвитку та екологічної безпеки / ред.: Є.В. Хлобистов; НАН України, Ін-т економіки природокористування та сталого розв., Ін-т пробл. ринку та екон.-екол.дослідж., Сум. держ. ун-т, НДІ сталого розв. та природокористування. – Сімф., 2011. – 462 с.
6. Дорогунцов С.І. Управління техногенно-екологічною безпекою парадигми сталого розвитку: концепція системно-динамічного вирішення / С.І. Дорогунцов, О.М. Ральчук. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 38–65.
7. Гринів Л.С. Концептуальні засади просторової парадигми екологічно збалансованої економіки / Л.С. Гринів // Регіональна економіка. – 2001. – №4. – С. 54.

8. Веклич О.О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання // Економіка України. – 2003. – №10. – С. 62–70.

9. Девуйст Д. Измерение и оценка устойчивого развития на локальном уровне / Д. Девуйст // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організації виробництва. – 2002. – №1–2. – С. 63–75.

Льон І.М.

аспірант ДВНЗ

«Університет банківської справи»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ МОНЕТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У сучасній науковій літературі монетизація розглядається як комплексне економічне явище, яке характеризує процес забезпечення економіки грошима відповідно до потреб соціально-економічного розвитку країни та є складовою загального механізму регулювання грошового обігу [4, с. 58; 7, с. 8, с. 7]. Підвищення рівня монетизації відбувається внаслідок зростання попиту на гроші або їх пропозиції у відповідь на розвиток як реального, так і фінансового секторів економіки [1, с. 78]. Тому процес монетизації економіки можна розглядати як систему заходів центрального банку, що здійснюються в межах діючого монетарного режиму, та фінансово-кредитних установ у сфері регулювання грошового обігу, які забезпечують постійне та безперервне поповненню каналів грошового обігу з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці та стійкого економічного зростання.

При цьому слід мати на увазі, що процес монетизації економіки охоплює як монетизацію валового внутрішнього продукту, так і монетизацію фінансового сектору шляхом

«створення» грошей комерційними банками завдяки дії ефекту мультиплікації, а також монетизацію фінансового ринку шляхом грошової підтримки та розвитку фіктивного капіталу [2, 6]. Це обумовлено тим, що, крім попиту на гроші для обслуговування ВВП, існує попит для грошового забезпечення емісії акцій, випуску в обіг фінансових інструментів, відкладений попит населення, формування центральними банками міжнародних резервів за рахунок іноземної валюти тощо. Як зазначається у науковій літературі, лише близько 30% грошових коштів у світовій економіці мають безпосереднє відношення до реальної економіки, а решта – 70% обслуговують так званий фіктивний капітал [4, с. 124; 5, с. 33].

Проведений аналіз дозволив визначити, що упродовж 2000–2014 рр. відбувалось постійне підвищення рівня монетизації економіки України, який збільшився із 18,9% у 2000 р. до 61,1% у 2014 р., тобто в 3,2 рази. Емпіричний аналіз показав, що паралельно з підвищенням рівня монетизації економіки відбувалось суттєве зростання грошової маси МЗ (в 29,8 рази) та показника дефлятора ВВП (в 6,2 рази). При цьому номінальний ВВП збільшився в 9,2 рази, а інфляція – в 3,6 рази, що ускладнює аналіз зв'язків між рівнем монетизації економіки, темпами інфляції та динамікою реального і номінального валового внутрішнього продукту. Як показав кореляційно-регресійний аналіз, зв'язок між цими показниками в досліджуваному періоді був дуже слабким, а R^2 склав лише 0,1561, що свідчить про розбалансованість процесів монетизації економіки та низький рівень його впливу на соціально-економічні процеси.

У зв'язку з тим, що монетизація економіки є невід'ємною складовою механізму регулювання грошового обігу, процес управління монетизацією економіки можна розглядати як систему заходів, які здійснює центральний

банк у межах діючого монетарного режиму щодо прогнозування та дотримання відповідних показників грошової бази та грошової маси з метою забезпечення потреб суб'єктів господарювання в грошових коштах і підтримання безперервності платіжних і розрахункових механізмів у національному господарстві. При цьому ключовими завданнями процесу монетизації економіки мають бути забезпечення стабільності національної грошової одиниці та сприяння розвитку національної економіки [3].

Проведене дослідження дозволило визначити, що основними методологічними принципами управління процесом монетизації та підвищення його ефективності в інтересах розвитку національної економіки та забезпечення стабільності грошової одиниці є:

1. Комплексність підходів до забезпечення економіки необхідною грошовою масою.
2. Рівномірність надходження грошей в економіку з урахуванням стадій економічного циклу.
3. Збалансованість обсягів і структури грошової маси.
4. Безперервність надходження грошей в канали грошового обігу.
5. Регулярність руху грошової маси відповідно до вимог закону грошового обігу.
6. Відтворюваність процесів, пов'язаних з грошовим обігом.
7. Повторюваність циклів грошового обігу.
8. Стабільність грошового обігу, грошового ринку та національної грошової одиниці.
9. Контрольованість процесів, пов'язаних з грошовим обігом та ін.

Не дивлячись на високий рівень розроблення теорії попиту та пропозиції грошей, а також проблем регулювання грошового обігу у науковій літературі існують розбіжності

щодо визначення основних чинників, які впливають на процес монетизації економіки та характеризують його достатність і ефективність. Окремі науковці вважають, що на практиці дуже складно визначити той обсяг попиту на гроші, на який слід орієнтувати відповідний обсяг пропозиції грошей з боку центрального банку упродовж певного періоду часу [1, 5, 8]. Так, наприклад, М. Фрідман, характеризуючи причини надмірного зростання кількості грошей у обігу, виокремлював три чинники: стрімке зростання державних видатків, проведення державної політики «повної зайнятості», помилкову політику центрального банку [4]. Практична реалізація такого підходу свідчить, що підвищення рівня монетизації відображує зростання загального рівня цін в економіці, а зниження характеризує можливий дефіцит платіжних засобів, що призводить до зниження ділової активності на ринку. Тому загальними критеріями ефективності процесу монетизації можуть бути показники динаміки рівня інфляції, середньої ставки процента, стабільності національної грошової одиниці, збалансованості грошово-кредитного ринку тощо.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що в сучасних умовах головними передумовами вдосконалення механізмів і підвищення ефективності процесу монетизації економіки повинні бути:

- подолання економічного спаду та сприяння економічному зростанню;
- забезпечення стабільності банківської та фінансової систем;
- відновлення довіри до банківської системи та до центрального банку з боку населення і суб'єктів ринку.

Таким чином, подальше вдосконалення механізмів та підвищення ефективності процесу монетизації вітчизняної економіки повинно стати важливою складовою підтримки

соціально-економічного розвитку та економічного зростання країни.

Література:

1. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду / В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 287 с.
2. Міщенко В.І. Взаємодія органів державного управління як фактор подолання фінансової кризи / В.І. Міщенко, Р.С. Лисенко // Фінанси України. – 2009. – №1. – С. 50–57.
3. Міщенко В.І. Основні напрями забезпечення стабільності фінансового сектору України в контексті глобалізаційних процесів / В.І. Міщенко, С.В. Міщенко // Фінанси України. – 2008. – №5. – С. 56–69.
4. Мищенко С.В. Современные проблемы теории денег и денежного обращения / С.В. Мищенко. – К.: ЦНИ НБУ, УБД, 2011. – 230 с.
5. Науменкова С.В. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики / С.В. Науменкова // Вісник НБУ. – 2006. – №1. – С. 19–26.
6. Науменкова С. Особливості формування сучасної моделі фінансової системи / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2006. – №11. – С. 26–31.
7. Науменкова С.В. Нові тенденції в монетарній політиці та діяльності центральних банків у посткризовий період / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко // Банківська справа. – 2011. – №5. – С. 12–29.
8. Науменкова С.В. Проблемы сбалансированности денежного рынка Украины / С.В. Науменкова. – К.: Наукова думка, 1997. – 55 с.

Малаховський Ю.В.
к.е.н., доцент КНТУ, м. Кіровоград,
заступник голови Кіровоградського
обласного правління
Спілки економістів України

Набульсі Хусейн Наєф
Американський університет
культури та освіти, м. Набатія, Ліван

**РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ЗАСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
НООСФЕРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ПОДАЛЬШОГО
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ
СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я)**

Всі сучасні країни формують та підтримують систему охорони здоров'я (СОЗ), що визначається як сукупність усіх заходів, які спрямовуються, у першу чергу, на покращення, відновлення та підтримку здоров'я населення. СОЗ конкретної країни мобілізує та розподіляє ресурси між організаціями та використовує їх для колективного та індивідуального споживання. Таке споживання створює потік благ для населення, що призводить до досягнення його нового рівня або створення запасу. Проте, сьогодні система ОЗ ЄС ледь покриває свої витрати, які, до того ж, стрімко зростають. За даними «The Economist» витрати на ОЗ з 8% у 2000 р. можуть зрости до 14% у 2030 р. [1]

Важливим засобом інформаційного забезпечення аналізу ефективності функціонування СОЗ з економічної точки зору є ведення на постійній основі національних сателітних рахунків охорони здоров'я (СРОЗ) [2, 3]. На постійній основі такі рахунки у форматі СРОЗ Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) ООН ведуться в Україні.

Метою розробки СРОЗ є проведення аналізу системи її організації. Така можливість забезпечується шляхом поєднанням у рахунках чотирьох категорій інформації:

- функціональної класифікації напрямів застосування установами або окремими громадянами знань та технологій у галузі медицини, парамедицини та сестринського догляду для досягнення сформульованої СОЗ мети [4, 29.130 – 29.132];
- інформації про постачальників послуг ОЗ, кожного з яких може бути віднесено до одного або декількох інституційних секторів [4, 29.133 – 29.134];
- про витрати на здійснення заходів – суму кінцевого використання товарів та послуг ОЗ їх споживачами плюс валове нагромадження у їх постачальників [4, 29.135 – 29.136];
- даних про джерела фінансування сфери діяльності з виділенням державного сектора, приватного сектора та останнього світу [4, 29.138].

При цьому, для здійснення переходу від стандартних агрегатів СНР до СРОЗ необхідно здійснити цілий ряд підготовчих заходів, що завершуються складанням чотирьох додаткових рахунків [2, *p.417*], а також таблиць ресурсів та використання [2, *pp.422, 426*].

Сукупну оцінку витрат на охорону здоров'я для проведення аналізу їх ефективності на міжнародному, національному та регіональному рівнях доцільно проводити за трьома показниками: загальні витрати на індивідуальну (для окремо взятих осіб) ОЗ (ЗВІОЗ) (на відміну від витрат на колективну та державну ОЗ); загальні поточні витрати на ОЗ (сума витрат на індивідуальне медичне обслуговування, витрати на колективні послуги ОЗ, витрати на діяльність організацій, що фінансують СОЗ); загальні витрати на ОЗ (сума загальних поточних витрат плюс нагромадження капіталу організацій – постачальників послуг ОЗ). Структура цих показників для СНР України, що розраховані на основі

СРОЗ, наводиться в [5]. Розширену систему показників наведено в [2, р.347; 3, р.21].

СРОЗ відповідає вимогам стандартів вимірювання економічної ефективності, якщо дає можливість дати однозначні відповіді на наступні питання: Як відбувається мобілізація та управління ресурсами в системі охорони здоров'я? Хто і стільки платить за медичне обслуговування? Хто виробляє медичні послуги та товари, які ресурси вони використовують? Яким чином кошти, що виділяються на фінансування системи охорони здоров'я, розподіляються між різними видами обслуговування, заходами та іншими видами діяльності? Хто отримує вигоди від витрат на охорону здоров'я?

Ефективність системи охорони здоров'я відображає декілька граней діяльності: по-перше, вплив на стан здоров'я населення; по-друге, ступінь фінансового захисту від катастрофічних витрат на лікування у випадку тяжкого захворювання; по-третє, справедливість розподілу вигід та результатів функціонування системи охорони здоров'я між членами суспільства.

При цьому самі собою рахунки охорони здоров'я не дозволяють виявити ефективні або неефективні витрати. Для цього їх слід розглядати разом з даними, що містять інформацію про епідеміологічний, демографічний стан суспільства тощо.

У першому випадку, для аналізу ефективності витрат, може бути застосовано порівняння динаміки витрат на персональне лікування з динамікою діагнозів захворювань згідно Міжнародної класифікації хвороб (причин смертності за епідеміологічними ознаками) (ICD) [6]; динамікою зміни діагностично-пов'язаних груп (DRG), діагностично-пов'язаних груп за станом здоров'я (HRG), груп однорідних захворювань, що можуть бути консолідовані в окремі

кластери: заразні, незаразні, травми; розподілом амбулаторного лікування за 17 групами-цілями, що визначаються Міжнародною класифікацією першої допомоги (ICPC) [7]; обсягів субрахунків СРОЗ (репродуктивного здоров'я, дитячого здоров'я, боротьби зі СНІД, туберкульозом, малярією тощо) (Єгипет, Шрі-Ланка, Бразилія, Руанда) [8], витрат за видами захворювань [9], видами медикаментів [10].

Для визначення ступеню фінансового захисту від катастрофічних витрат на лікування у випадку важкого захворювання придатним є критерій розподілу витрат на ОЗ серед груп населення, окремих індивідів, домашніх господарств (можливі варіанти: рівність внесків та отриманих вигод на душу населення; пропорційність внесків можливостям; пропорційність отриманих вигод потребам; рівність стану здоров'я). Аналіз кола набувачів вигод забезпечує більш точне вимірювання витрат на ОЗ. Складання зведених таблиць, що дають змогу порівняти дані про населення з такими параметрами, як розпорядники фінансування, постачальник, функції та джерела фінансування складають максимально повну картину системи ОЗ. Наприклад, аналіз розподілу коштів різних розпорядників фінансування між окремими групами населення демонструє, яка частка медичного обслуговування, що її отримують малозабезпечені верстви населення, фінансуються державними відомствами і яка частка прямо фінансується найбільш малозабезпеченими домашніми господарствами (таблиця 1).

Таблиця 1

**Схема аналізу витрат за розпорядниками фінансування та
квінтилями витрат домашніх господарств**

витрат домашніх господарствКвінтילі	Розпорядники фінансування													
	Центральні органи управління						Недержавний сектор							
	Територіальні органи управління						Страховання							
	Центральний уряд	Регіональний уряд	Органи місцевої влади	М	Національна агенція страхування	Всього	недержавне медичне	державне групове	Платежі домашніх господарств	Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	Роботодавці	Всього	Останній світ	фінансуванняВсього розпорядники
Самий високий														
Четвертий														
Третій														
Другий														
Самий низький														
Разом														

Методику проведення аналітичних процедур розподілу витрат на охорону здоров'я за квінтилями доходів населення детально описано в [11].

Для визначення ступеня справедливості розподілу вигід та результатів функціонування системи ОЗ між членами суспільства необхідним є запровадження моніторингу фінансування та використання коштів ОЗ на регіональному рівні. Незважаючи на те, що на протязі тривалого терміну часу окремі країни публікують регіональні оцінки витрати на ОЗ (Австралія, Канада, Мексика, Китай, Філіппіни, Іспанія, Шрі-Ланка, США), для запровадження аналогічної системи в Україні слід вирішити наступні методологічні проблеми:

- визначення регіональних одиниць для віднесення витрат на ОЗ (можливі варіанти: облік витрат у відповідності до місця проживання отримувача послуг; облік витрат за місцем надання послуг);

- упорядкування процедур оцінки витрат на ОЗ (можливі варіанти: збирання вихідних даних на регіональному рівні з їх подальшою агрегацією на національному рівні; здійснення національних оцінок з дезагрегацією на регіональні компоненти (Мексика);

- обмеження діапазону витрат на ОЗ, що підлягають дослідженню згідно рекомендацій Міжнародної класифікації рахунків охорони здоров'я;

- визначення параметрів населення за класифікаційними схемами на основі національних досліджень домашніх господарств (вік та стать; соціально-економічний статус домогосподарства; географічне місце розташування (місто – село);

- створення комбінованих таблиць розподілу коштів на ОЗ за трьома категоріями (прямі витрати домашніх господарств на індивідуальні послуги; витрати на індивідуальні послуги, що фінансують інші одиниці; витрати на колективні послуги або послуги на рівні громади).

Можливими підходами до оцінки ефективності витрат у сфері охорони здоров'я є визначення:

- соціальної ефективності на макрорівні – рівня смертності від причин, що підлягають управлінському впливу, первинного виходу на інвалідність, тимчасової непрацездатності по причині хвороби тощо, що здійснюється органами законодавчої та виконавчої влади за участі громадських організацій та населення;

- структурної ефективності – характеризується показниками програми державного гарантування за видами медичної допомоги (швидкої, стаціонарної, амбулаторно-поліклінічної, стаціонар заміної), що здійснюється на рівні галузі охорони здоров'я муніципального утворення або в цілому регіону органами місцевого управління;

- медико-економічної ефективності – характеризується показниками досягнення результату у лікуванні тих або інших захворювань у випадку застосування різних методів та схем лікування, що здійснюється на рівні установ охорони здоров'я органами їх управління.

На кожному рівні управління може бути використано один з чотирьох застосовуваних на практиці методів аналізу ефективності витрат: мінімізації; метод «витрати – результативність»; метод «витрати – вигода»; метод «витрати – корисність» [табл. 2].

Використання перелічених методів забезпечує можливість проводити паралельний аналіз інформації про соціальні втрати населення у результаті окремих хвороб та їх груп, а також фінансової інформації, котра формується за спеціальною схемою, що забезпечує порівнянність витрат регіональної системи охорони здоров'я на профілактику, лікування і реабілітацію населення за кожним розглянутим захворюванням.

Метою проведення аналізу ефективності є формування сукупного бюджету коштів системи охорони здоров'я, що орієнтований на результат – скорочення соціальних втрат

суспільства від хвороб. При цьому до сукупних витрат рекомендується включати не лише витрати закладів охорони здоров'я на профілактичну, лікувальну та реабілітаційну діяльність, але й витрати, що пов'язані з іншими видами соціальної активності, яка сприяє запобіганню випадків виникнення та розвитку хвороб серед населення. До таких видів активності може бути віднесено соціальний захист населення, розвиток фізичної культури та спорту, діяльність державних та громадських служб і об'єднань громадян з організації здорового відпочинку населення тощо.

Універсальним індикатором втрати здоров'я населення є показник його смертності. При цьому для кожного з первинних показників: смертність (частота, часовий та просторовий розподіл), захворюваність з короткотерміновою та тривалою втратою працездатності, оцінка функціонального стану і резервів адаптованості, можливим є розрахунок пов'язаних показників.

Такими є, відповідно, – очікувана тривалість життя для окремого віку, тривалість життя без інвалідності, розподіл населення за критерієм фізичного, психічного та соціального добробуту, а також інтегральних показників, що характеризують соціально-економічні аспекти здоров'я: втрачені роки потенційного життя за рахунок передчасної смертності від конкретних причин,

Таблиця 2

Методи оцінювання ефективності витрат на охорону здоров'я [11]

	Метод оцінювання			
	мінімізація витрат	«витрати-результативність»	«витрати-вигода»	«витрати-корисність»
Сутність методу	Вибір найбільш дешевого варіанту	Порівняння варіантів з однаковою метою, але	Відсутність єдиного натурального вимірника,	Відсутність грошової оцінки, застосування

		різним ступенем досягнення кінцевого результату	можливість виразити результат у грошовому еквіваленті	зведених не грошових показників
Рівень виконання	Галузь Медична установа	Макрорівень Галузь Муніципальне утворення	Макрорівень Галузь Медична установа	Окремі наукові дослідження
Метод реалізації	Проведення конкурсних процедур або котирування	Розробка бюджетів різного рівня, що спрямовані на результат	Порівняння результатів з витратами у грошовому еквіваленті	Розрахунок спеціальних показників
Напрями застосування	Заміщення стаціонарного лікування денним стаціонаром Розробка медико-економічних стандартів (протоколів) лікування окремих захворювань	Розробка цільових програм різного рівня використання, формування моделі кінцевих результатів (МКР), обов'язкового медичного страхування	Можливість отримати економічний ефект від скорочення тривалості днів тимчасової непрацездатності	Оцінка ролі окремих процедур у ході лікування, впливу підвищення кваліфікації працівників, лікувального ефекту
Кількість аналогічних варіантів стандарту лікування, що мають ідентичний клінічний ефект	Простий (мінімальний) Складний (розширений) Оптимальний (середній)	Відсутні порівнянні варіанти	Розглядається декілька варіантів з ідентичним клінічним ефектом	Розглядається декілька варіантів лікування з врахуванням коефіцієнтів його корисності
Перелік та рівень суттєвості впливу параметрів	Бюджетні обмеження – високий Набір медичного обладнання –	Призупинення зростання показника, що підлягає профілактиці - високий	Ставка по товарному кредиту (лізингу)	Якість життя - високий

	високий			
Показники аналізу ефективності	Структура фінансування галузі з різних джерел, в цілому та на душу населення Те ж, за окремими видами допомоги Те ж, за економічною класифікацією витрат Рівень зношення основних фондів Обсяги медичної допомоги на душу населення у розрізі окремих видів	Підвищення тривалості життя населення Скорочення рівня захворюваності, у т.ч. з тимчасовою втратою працездатності, за конкретним видом хвороби Підвищення якості надання медичних послуг населенню Обсяг медичних послуг у розрахунку на 1000 осіб Первинна інвалідність Смертність К-ть скарг на якість послуг	Розрахунок нетто-прибутку (нетто-збитку) однієї програми відносно іншої, можливість застосування елементів аналізу отриманої або упущеної вигоди	Розрахунок показника QALY – quality adjusted life years – роки життя, що скориговані за якістю, показника DALY disability adjusted life years – роки життя, що скориговані за ступенем інвалідності
Коригувальні фактори	Транспортна доступність Соціальні фактори	Скорочення рівня захворювання	Рівень ставки по кредиту (лізингу)	Якість життя, ступінь інвалідності
Базовий варіант порівняння	Показники стану здоров'я населення до початку реструктуризації системи	Показники стану здоров'я населення до початку запровадження цільової програми	Показники стану здоров'я населення до початку реалізації платних медичних послуг	Експертна оцінка на основі соціологічного опитування населення
Приклад	Регіональна програма заміщення	Регіональні цільові програми	Вибір ринку збуту, маркетингових програм,	Перехід від механізмів фінансування

	стаціонарного лікування (галузь) Закупівля однотипного устаткування, продуктів харчування, лікарських препаратів (медична установа)		визначення границь рентабельності з метою забезпечення конкурентоздатності послуг	я галузі охорони здоров'я до механізмів бюджетування з метою отримання кінцевого результату
--	--	--	---	---

втрачені роки активного життя за рахунок хвороби та інвалідності, тривалість життя з коригуванням за якістю.

З метою встановлення пріоритетів та проведення моніторингу діяльності систем охорони здоров'я може бути застосовано величину показника «втрачених років потенційного життя», що розраховується для окремих хвороб на основі базового рівня тривалості життя, що дорівнює 65 рокам. Саме цей базовий рівень є найбільш реальним для переважної більшості регіонів та муніципальних утворень сучасної України.

Література:

1. Стратегическое руководство в интересах здоровья в XXI веке: исследование, проведенное для Европейского регионального бюро ВОЗ. Режим доступа:

http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/149971/RC61_r1nfDoc06.pdf.

2. A System of Health Accounts 2011. Режим доступа: <http://www.oecd.org/els/healthpoliciesanddata/asystemofhealthaccounts2011.htm>.

3. Guide to producing regional health accounts within the national health accounts framework. Режим доступа:

http://www.who.int/nha/developments/guide_to_producing_regional_health_accounts.pdf.

4. System of National Accounts 2008 – 2008 SNA. Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna2008.asp>.

5. Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2013 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/druc/publicat/kat_u/2015/bl/02/bl_nroz_2013.zip.

6. International Classification of Diseases, Tenth Revision. Режим доступу: <http://www.cdc.gov/nchs/icd/icd10.htm>.

7. International Classification of Primary Care. Second edition (ICPC 2). Режим доступу: <http://www.who.int/classifications/icd/adaptations/icpc2/en/>.

8. Guide to producing reproductive health subaccounts within the national health accounts framework. Режим доступу: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44181/1/9789241598538_eng.pdf.
Guide to Producing Child Health Subaccounts within the national health accounts framework. Режим доступу: <http://www.who.int/nha/chsubrcolumn.pdf>.

9. Gisbert, R., Brosa, M. The cost of illness in Spain for the period 1980-2000. Режим доступу: http://www.economiadelasalud.com/ediciones/55/08_pdf/cost.pdf.

10. Rannan-Eliya RP, Nada KH, Ali Al. Egypt national health accounts 1994-1995. Harvard School of public health. Режим доступу: <http://www.hsph.harvard.edu/ihsg/publications/pdf/No-25-1.PDF>.

11. Guide to producing national health accounts with special application for low-income and middle-income countries. Режим доступу: http://www.who.int/nha/docs/English_PG.pdf.

12. Drummond V.F., Sculpfer M.J., Torrance G/W., O'Brien B.J., Stoddart G.L. Methods for the Economic Evaluation of Health Care Programmes. Third edition. Oxford University Press, 2005. Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=xyPLJiEn7cC&printsec>

Мороз Ю.Ю.
д. е.н., професор,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту Житомирського
національного агроекологічного університету,
член Житомирського обласного правління
Спілки економістів України

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Організація місцевого самоврядування в Україні на принципах діяльності окремих громад, що знайшла своє конституційне закріплення й визначає територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, обумовлює необхідність поглибленого опрацювання не лише питань реалізації функцій і повноважень територіальних громад в цій ролі в сучасних умовах, але й питань перспективного розвитку їх як суб'єктів господарювання регіонального рівня. При цьому важливою умовою такого розвитку має бути поліпшення інформаційного забезпечення діяльності даного суб'єкта місцевого самоврядування не в якомусь віддаленому майбутньому, а саме в межах поточного часового періоду, коли цей процес розвитку саме триває.

В таких умовах зростає роль моніторингу, який посідає особливе місце в забезпеченні управлінських структур всебічною інформацією про явища і процеси, які відбуваються у суспільстві та економіці.

Моніторинг – це планомірний науково-організований процес формування цілісної системи інформації, який встановлює порядок її збирання, опрацювання, аналізу, оцінювання і прогнозування з метою спостереження і подання результатів для планування розвитку і контролю реалізації стратегії територіальної громади та прийняття ефективних управлінських рішень.

Процес розвитку територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування може та має відбуватися в умовах оптимального поєднання внутрішніх і зовнішніх управлінських впливів за умови максимально можливого для конкретної ситуації залучення передусім внутрішніх ресурсів.

Соціально-економічні ознаки територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування свідчать про її здатність у межах певної соціально-економічної системи здійснювати власну життєдіяльність, впливаючи при цьому на явища та процеси, які обумовлюють та забезпечують виробництво, розподіл, обмін та споживання економічного продукту. Основними ознаками тут слід назвати: економічну самостійність територіальної громади; соціальний склад та економічну активність населення; наявні та доступні для розпорядження територіальною громадою природні, фінансові, матеріально-технічні ресурси.

В соціально-економічному житті України особливе місце займають сільські території, на яких проживає третина населення нашої держави і припадає 90% її площі. Значимість цих територій посилюється їх винятковим внеском у формування основ продовольчої безпеки та нарощування експортного потенціалу країни.

Розвиток сільських територій має важливе значення не лише з огляду на свою особливу роль в соціально-економічному житті держави. Його важливість пов'язана також і з виконанням Україною взятих на себе зобов'язань щодо гармонізації діючого законодавства та стандартів якості життя населення з вимогами ЄС, співпраця з яким залишається одним із пріоритетів європейської інтеграції нашої держави.

Моніторинг розвитку сільських територіальних громад свідчить, що основними проблемами в сільській місцевості є високий рівень безробіття, посилення міграції сільського

населення, скорочення мережі закладів соціально-культурного призначення, зношеність та застарілість її матеріально-технічної бази, нестача ресурсів для збереження і відродження виробничого потенціалу села.

На початок 2014 р. в Україні нараховувалось 27385 сільських населених пунктів, серед них у 369 населених пунктах не було населення, 4684 (17,3 %) – проживали до 50 жителів і 2807 – проживали від 50 до 100 жителів.

У сільських населених пунктах чисельність населення становила 13,6 млн. осіб, з них 18,9 % – діти віком до 18 років і 22,8% – населення у віці 60 років і старше. Майже у 2,5 тис. сільських населених пунктах питома вага населення у віці 60 років і старше складає понад 50 %, а 1,2 тис. сіл не мають молоді у віці 18–34 років.

Серед сільського населення 3,6 млн. складають працюючі, причому 54,8 % з числа зайнятих працювали за межами свого населеного пункту. У віці 16–59 років 2,9 млн. осіб не працюють і не навчаються (майже кожний третій сільський мешканець даної вікової категорії). Звертає увагу збільшення кількості осіб, зайнятих тільки в особистому селянському (підсобному) господарстві – до 3,2 млн. осіб. Таке зростання пояснюється не лише бажанням самостійно працювати на отриманих земельних ділянках, але і труднощами, пов'язаними з пошуками роботи.

Одним із факторів, що впливає на зайнятість населення є наявність у сільській місцевості різноманітних суб'єктів господарської діяльності. У сільських населених пунктах здійснюють діяльність 50,6 тис. підприємств сільського господарства та мисливства і надання пов'язаних з ним послуг; 5,4 тис. та 1,7 тис. підприємств та організацій відповідно переробної промисловості та добувної промисловості і розробки кар'єрів; 4,0 тис. – підприємств лісового господарства та лісозаготівель; 1,9 тис. –

транспортних підприємств; 2,9 тис. рибного господарства; 1,4 тис. – будівельних організацій.

У 2014 р. рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства та надання пов'язаних із ним послуг (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 26,3%.

Рентабельність виробництва продукції рослинництва становила 29,2% при її зростанні за більшістю видів продукції. Зокрема, прибутковість зернових і зернобобових культур збільшилася з 1,8% у 2013 р. до 25,8% у 2014 р., соняшника – з 28,7% до 37,4%, ріпаку – з 8,8% до 28,7%, сої – з 15,9% до 34,2%, цукрових буряків (фабричних) – з 2,7% до 18,3%, овочів відкритого ґрунту – з 4,6% до 17,0%. Поряд з цим, за підсумками 2014 р. суттєво зменшилася рентабельність виробництва картоплі – з 23,2% у 2013 р. до 9,2% у 2014 р.

У галузі тваринництва рентабельним було вирощування свиней на м'ясо та виробництво молока і яєць. Порівняно з 2013 р. прибутковість молока зменшилася з 13,7% до 11,2%, але збільшилася прибутковість виробництва яєць з 48,0% до 54,9% та вирощування свиней на м'ясо – з 0,3% до 6,0%.

У 2014 р. менш збитковим стало виробництво м'яса великої рогатої худоби, рентабельність якого становила мінус 35,6% проти мінус 43,5% у 2013 р., птиці – мінус 9,0% проти мінус 9,9%, а рентабельність вирощування на м'ясо овець і кіз залишилась майже на рівні 2013 р. і становила мінус 43,3%. Водночас збільшилася збитковість виробництва вовни з мінус 72,8% до мінус 79,7%.

Викликає занепокоєння той факт, що кількість населених пунктів, в яких відсутні будь-які із вищезазначених суб'єктів господарської діяльності, становить 9232 одиниці

або 34,2% від загальної кількості всіх сільських населених пунктів.

Кількість домогосподарств на території сільських населених пунктів становить 4,9 млн. На домогосподарства припадало майже 7,0 млн. га землі, з яких 13,3% відведено для будівництва, обслуговування житлового будинку та господарських будівель, 37,9% – для ведення особистого селянського господарства, 47,5% – для товарного сільськогосподарського виробництва. В своїй діяльності домогосподарства використовують районовані сорти сільськогосподарських культур тільки 26,1%, сівозміни 56,4%, ручну працю – 93,3%, техніку – 15,8%. Поряд з цим, тільки 8,0% голів домогосподарств мають повну вищу освіту. Частка домогосподарств в товарному виробництві складає, щодо картоплі – 61,6%, овочів – 56,3%, молока – 63,7%. Слід зазначити, що в домогосподарствах постійно зменшується поголів'я великої рогатої худоби (у тому числі корів), свиней, кіз і коней.

Відсутність в багатьох селах мережі доріг з твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький благоустрій вулиць – умови, що ускладнюють життя на селі. Так, більш чверті сільських населених пунктів не мають зупинок громадського транспорту, з них 484 – знаходиться від найближчої зупинки на відстані більше 10 км. Не мають доріг з твердим покриттям 6,7 тис. сільських населених пунктів з числом жителів 2,2 млн. осіб, з них 661 село знаходиться на відстані більше 10 км від дороги з твердим покриттям. Мають освітлені вулиці 12,5 тис. населених пунктів, твердим покриттям забезпечено 47,8% від загальної протяжності сільських вулиць, освітленням лише 22,0%.

Економічні та соціальні процеси, що відбуваються в країні протягом останніх років, призвели до поглиблення проблем соціально-економічного розвитку у сільській

місцевості, зокрема, це стосується і мережі закладів соціальної інфраструктури села. Зменшується загальне забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціальної сфери.

Розглядаючи перспективу розвитку села, слід зауважити, що голови сільських рад вважають за необхідне мати об'єкти соціальної сфери тільки в деяких з сіл, незважаючи на досить значну частку сільських населених пунктів, які ними не забезпечені.

За таких умов розвиток територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування за цією складовою має здійснюватися насамперед у напрямі розширення та максимально ефективного використання власних, соціального потенціалу та ресурсної бази, які є в її розпорядженні.

Актуальними також тут є питання дотримання принципу справедливості щодо розподілу та споживання спільних благ. Цьому також має сприяти вдосконалення інформаційного забезпечення територіальної громади. Управлінська діяльність територіальної громади при цьому має поширюватися на всі етапи життєвого циклу регіонального економічного продукту: від створення індивідуальних і колективних благ до контролю за їх використанням.

Таким чином, гармонійний розвиток територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування може відбуватися, коли вона набуватиме оптимальних характеристик суб'єктності в межах показників розвитку соціально-економічної складової. При цьому як об'єкти впливу внутрішніх і зовнішніх чинників такого розвитку мають розглядатися окремі ознаки, керована зміна яких потребуватиме відповідного інформаційного забезпечення через систему моніторингових досліджень.

Економічні функції територіальних громад спрямовані на створення локального сектору економіки, який формується домогосподарствами, приватними підприємцями і підприємствами, державними і комунальними підприємствами, бюджетними і громадськими організаціям, спільними підприємствами.

Сучасна економічна теорія розглядає домогосподарство як один із суб'єктів ринкової системи, що виконує виробничі відтворювальні функції. Домогосподарство виконує чотири основні функції в національній економіці: постачальника і споживача ресурсів, заощадника та інвестора доходів.

Основою існування територіальної громади є наявність певної комунальної власності. До комунальної власності належить майно, яке передається безоплатно державою, іншими суб'єктами права власності, майно, яке створюється і купується органами місцевого самоврядування за рахунок належних їм коштів.

Локальний сектор економіки формує показники соціально-економічного розвитку територіальної громади, серед них найбільш важливі: створення доданої вартості в регіональному аспекті і формування справедливої вартості національного багатства територіальної громади.

Територіальні громади повинні мати гібридний характер участі у формуванні соціально-економічного розвитку. За кошти державного бюджету вони надають громадянам обов'язкові публічні послуги в сфері освіти і благоустрою. Водночас, забезпечення розвитку інфраструктури та додаткових послуг здійснюється за рахунок коштів, отриманих від підприємницької діяльності. Крім того, органи місцевого самоврядування мають право залучати приватне майно до реалізації бізнес-ініціатив на умовах публічно-приватного партнерства. При цьому доходи

від такої діяльності надходять до громади під контролем якої відбуваються всі процеси господарської діяльності.

До основних показників соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад необхідно віднести: рівень інвестицій (створення територіального національного багатства), вартість робочої сили, податкове навантаження на територіальну громаду, приріст територіального майна за рахунок прибутку суб'єктів господарювання та доходів домогосподарств.

Інвестиціями територіальної громади є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що формуються учасниками господарської діяльності на окремій території, в результаті яких відбувається їх збільшення або досягається соціальний ефект. При цьому приріст майна має компенсувати інвестору відмову від використання наявних коштів на споживання в поточному періоді, винагородити його за ризик, відшкодувати втрати від інфляції в майбутньому періоді.

Роль місцевої влади в процесі залучення інвестицій повинна зводитись до виконання таких функцій:

- формування привабливого для інвестора іміджу територіальної громади;
- створення сприятливих умов для надходжень та ефективної реалізації інвестицій;
- формування моніторингової системи для поширення інформації про інвестиційний потенціал відповідної території;
- посередництво в налагодженні контактів та співпраці між представниками місцевого бізнесу і потенційними інвесторами.

Залучення інвестицій на місцевий рівень є показником стабільності і успішності соціально-економічного розвитку певної територіальної громади. Інвестиційний процес в

сільських територіальних громадах доцільніше розбити на два послідовних етапи:

- залучення інвестицій на свою територію, що дозволить збільшити податковий потенціал територіальних утворень і, відповідно, одержати додаткові податкові надходження до місцевого бюджету, формувати доходи домогосподарств;

- власна інвестиційна діяльність суб'єктів місцевого самоврядування, тобто вкладення вільних коштів місцевого бюджету в найбільш вигідні інвестиційні проекти.

Щоб виграти в конкурентній боротьбі за інвестиції, територіальній громаді необхідно мати певні конкурентні переваги. Вони визначаються такими чинниками як:

- економіко-географічне положення території;
- структура місцевої економіки та динаміка її зростання;
- структура споживчого ринку, якість життя, купівельна спроможність;
- трудові ресурси і їх характеристика;
- втручання в економічні процеси місцевої влади;
- господарська ефективність;
- соціально-економічна стабільність;
- розвиток інфраструктури.

Інвестиційна привабливість – інтегральний показник, що включає різні чинники, які впливають на формування сприятливого клімату для здійснення будь-якої економічної діяльності на даній території. У ньому знаходить віддзеркалення:

- наявність стратегічного плану розвитку територіальної громади;
- інтелектуальний потенціал території;
- господарський потенціал за видами економічної діяльності;

- ціна господарської діяльності на території громади (вартість оренди землі і приміщень, рівень місцевого оподаткування, місцеві норми і стандарти, процедура оформлення підприємницької діяльності і отримання ліцензій);

- потенціал ринку праці (сильні і слабкі сторони наявної робочої сили, потреба в робочих місцях, в освіті і навчанні персоналу);

- підприємницький клімат (відношення влади і суспільства території до бізнесу).

Крім чистого економічного та соціального ефекту інвестиції територіальної громади створюють базові передумови для збільшення вартості робочої сили, надходження податків і приросту майна.

Вартість робочої сили – це сукупність витрат, пов'язаних з використанням робочої сили, забезпечення необхідних потреб для підтримання працездатності персоналу, професійно-кваліфікаційної підготовки, утримання сім'ї, виховання дітей, духовного розвитку. До складу вартості робочої сили входять безпосередньо заробітна плата, натуральні виплати, витрати роботодавців на соціальні потреби, податки, витрати на соціально-побутове обслуговування, витрати на підвищення професійного рівня.

Багатство територіальної громади як частина національного – це сукупність власності територіальної громади, суб'єктів господарювання і громадських організацій та домогосподарств. Власність територіальної громади – це земля, ліс, природні ресурси, комунальне майно, місцевий бюджет, а також утворені територіальною громадою комунальні підприємства і місцеві органи влади.

Податковий потенціал територіальної громади – це сукупний обсяг податкових платежів, які можливо одержати

з об'єктів оподаткування території. Розглядаючи податковий потенціал в якості формування податкових надходжень територіальної громади необхідно враховувати потенціал кожного окремого податку та особливості його стягнення. Сукупні податкові надходження до бюджету відповідного органу місцевого самоврядування формують показник податкового потенціалу територіального колективу. Фінансова автономія територіальних громад повинна відбуватися за рахунок зниження частки міжбюджетних трансфертів, які за сьогоденних умов не стимулюють органи місцевого самоврядування до нарощування надходжень як до власних бюджетів, так і до зведеного бюджету України через позбавлення їх реальної фінансової незалежності.

Для ефективного формування потенціалу сільських територіальних громад важливого значення набуває оптимізація структури сільського господарства у відповідності до потреб населення регіонів, включаючи нарощування потенційних можливостей експорту, підвищення ефективності та рентабельності сільського господарства, створення повнофункціональної мережі агропромислових ринків з метою спрощення залучення господарств населення до виробництва готової харчової продукції тваринництва, стабілізація пропозиції та цін на ринку, обґрунтування напрямів та активізація виробництва органічної сільськогосподарської продукції. А це відбудеться тільки у разі виділення сільських територій як окремого об'єкту економічної політики держави.

Література:

1. Барвіцький В.Ю. Муніципальне право зарубіжних країн: навч. посібник: у 3 ч. Ч.3 / В.Ю. Барвіцький, О.В. Батанов; [за заг. ред. П.Ф. Мартиненка]. – К.: Знання України, 2006. – 284 с.

2. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / О.В. Батанов. – К.: Юрид. Думка, 2010. – 656 с.

3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Науменкова С.В.

д.е.н., професор,
завідувач кафедри банківської справи
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка,
заступник голови Київського міського правління
Спілки економістів України

Мищенко В.І.

д.е.н., професор кафедри управління
банківською безпекою ДВНЗ
«Університет банківської
справи»,
голова Київського міського правління
Спілки економістів України

МЕХАНІЗМИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В умовах реформування економічної та фінансової систем України важлива роль у забезпеченні фінансової безпеки держави та стабільності банківської системи належить державним банкам і банкам з державною участю в капіталі [1, с. 38–42]. Разом з тим, як свідчить практика, ці банки також потребують реформування, перш за все, шляхом вдосконалення інституційного середовища їх функціонування, яке повинно сприяти забезпеченню макроекономічної стабільності, підтримці економічного зростання, підвищенню ефективності державного управління та подоланню корупції у сфері державних фінансів [2, с. 5]. Тому реформування державних банків є одним із пріоритетних завдань Міністерства фінансів України.

Роль державних банків у економічній системі визначається виконанням ними важливих соціально-економічних функцій, пов'язаних з розвитком економіки та забезпеченням макрофінансової стабільності, та обумовлена комплексом факторів: рівнем розвитку та структурою національної економіки, історичними традиціями, вектором економічного і політичного розвитку країни тощо [3, с. 7; 4, с. 52; 5, с. 9].

Як свідчить аналіз світового досвіду, до 1990-х років у багатьох країнах світу державні банки домінували в національних банківських системах. В кінці 1980-х років їх питома вага в структурі капіталу та активів національних банківських систем перевищувала 50% [1, с. 52]. Це було обумовлено стратегічною важливістю діяльності державних банків з метою забезпечення економічної безпеки країни, а також низьким рівнем розвитку фінансових ринків, фінансового сектору та фінансової інфраструктури.

За загальним визнанням багатьох економістів, наявність у економічній системі країни державних банків має низку переваг, які пов'язані з тим, що ці банки є важливим інструментом забезпечення макроекономічної стабільності, оскільки мають певні державні гарантії, необмежений до рефінансування, широку ресурсну базу, особливі умови регулювання и більш високий рівень надійності депозитів. Крім того, ці банки надають послуги у віддалених районах, де не бажають працювати комерційні банки, а їх діяльність є більш ефективною в умовах недостатнього розвитку ринкової інфраструктури та фінансової системи країни в цілому [6, с. 14].

Однак практика більшості країн показала, що в цілому показники ефективності діяльності державних банків нижчі, ніж комерційних. На думку дослідників, це обумовлено низьким рівнем корпоративного управління, недосконалістю

використовуваних бізнес-моделей, а також тим, що наявність значного державного сегменту стримує конкуренцію у банківському секторі та не сприяє активному розвитку фінансового сектору [1, 3, 7].

Упродовж останніх десятиліть загальною тенденцією стало зменшення кількості державних банків та їх питомої ваги в національних банківських системах. Масштабна приватизація державних банків відбулась у 1990-х роках, а тому на початку 2000-х років питома вага державних банків у активах банківських систем більшості країн зменшилась до 15–20%. В Україні станом 01.01.2001 р. питома вага державних банків в активах банківської системи складала 11,9%, а в капіталі – 6,6%, а станом на 01.01.2008 р. ці показники суттєво зменшились і складали 8,0% і 5,3%, відповідно.

Однак після світової фінансової кризи 2008–2009 рр. тенденція змінилась на протилежну: питома вага державного сегмента в банківських системах багатьох країн знову почала збільшуватись, що було обумовлено посиленням державного регулювання та банкрутством комерційних банків [8, с. 24; 9, с. 224; 10, с. 14].

На сьогоднішній день державні банки домінують в економіках Білорусі (понад 77%), Росії (близько 55,0%) і Китаю (58,8%). У Великобританії (20,0%), Польщі та (18,5%) и Латвії питома вага державних банків складає близько 20%, в Нідерландах і Австрії – приблизно 10,0%, в Угорщині – 3,5%, Чехії – 2,9%, Болгарії – 2,0%, а в банківських системах Вірменії, Литви, Естонії та Грузії державний сегмент практично відсутній. В цілому в світі на початок 2015 р. на державний сегмент припадало приблизно 21% всіх активів національних банківських систем.

В Україні станом на 01.05.2015 р. функціонувало 2 державних банки – ПАТ «Державний ощадний банк України» (Ощадбанк) и ПАТ «Державний експортно-

імпорتنний банк України» (Укрексімбанк), а також 3 банки, акції яких належать Міністерству фінансів України – ПАТ «Укргазбанк» (92,99%), ПАТ «Родовід банк» (99,99%), ПАТ «Акціонерний комерційний банк «КІІВ» (99,94%).

У 2012 р. на базі ПАО «Родовід банк» було створено санаційний банк, який, нажаль, так и не приступив до виконання своїх функцій. В 2013 р. на базі націоналізованого в 2009 р. банку «КІІВ» було створено «Державний земельний банк», який у 2014 р. було ліквідовано. Однак у червні 2015 р. банк «КІІВ» було приєднано до «Укргазбанку».

За обсягами капіталу, активів і зобов'язань Ощадбанк і Укрексімбанк входять в групу із 7 системно важливих банків України та формують основну частку державного сегменту банківської системи України. Станом на 01.07.2015 р. на ці два банки припадало 16,5% статутного капіталу, 16,1% активів і 15,9% коштів юридичних і фізичних осіб всієї банківської системи України.

Державні банки відіграють важливу роль у підтримці боргової політики уряду та в реалізації механізмів забезпечення стійкості всієї фінансової системи. Станом на 01.07.2015 р. із загальної суми ОВДП, придбаних банками, на державні банки та банки з державною участю в капіталі припадало приблизно 55,0% ОВДП. Важливу роль відіграє Ощадбанк в реалізації національної програми енергоефективності «Ощадний дім», за якою станом на 01.09.2015 р. громадяни одержали пільгові кредити на суму близько 400 млн. грн.

Останнім часом питома вага державних банків і банків з участю держави у капіталі постійно збільшується, що значною мірою обумовлено підтримкою з боку уряду у вигляді збільшення статутних капіталів цих банків шляхом спеціальної емісії ОВДП. В 2014 р. держава докапіталізувала Укрексімбанк, Ощадбанк і Укргазбанк на суму 12,5 млрд. грн.

Тому станом на 01.07.2015 р. питома вага державних банків і банків з державною участю в статутному капіталі банківської системи України склала 33,6%, в активах – близько 20,0%, а в залучених коштах – 16,0%. Однак, не дивлячись на це, за підсумками 2014 р. збитки Ощадбанку склали 8,5 млрд. грн., а Укресімбанку – 9,8 млрд. грн.

Разом з тим слід відмітити, що в умовах фінансової нестабільності саме наявність державного сегмента дозволила підтримати стабільність банківської системи та забезпечити певний рівень макрофінансової стабільності [11, с. 28].

Однак подальший розвиток державних банків і банків з участю держави в капіталі в сучасних умовах потребує їх суттєвої докапіталізації. Тому програмою співробітництва України з МВФ передбачено витрати на рекапіталізацію банківської системи і кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у сумі 139 млрд грн (приблизно 7,5% ВВП), із яких 84 млрд грн буде використано для підтримки проблемних банків, у тому числі державних, а 55 млрд грн – на виплату вкладникам ліквідованих банків.

Упродовж останніх років у структурі банківської системи України відбулися суттєві зміни, пов'язані з реформуванням економіки, очищенням банківської системи від проблемних банків, вдосконаленням роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, змінами в системі оподаткування, які слід розглядати як процес вдосконалення інституційних підходів і механізмів.

Тому інституційний механізм забезпечення стійкості державного сегменту банківської системи, на наш погляд, слід розглядати сукупність методів та інструментів, спрямованих на реалізацію системи норм, правил, заходів і стимулів з метою забезпечення ефективного виконання ними своїх основних функцій. тому інституційний механізм в даному контексті доцільно розглядати як сукупність дій органів

державної влади і, перш за все центрального банку, щодо забезпечення стійкості функціонування державних банків і банків з участю держави в капіталі з метою забезпечення макрофінансової стабільності та підтримки економічного зростання [12, с. 19; 13, с. 8].

Впровадження нових чи реформування діючих інституційних механізмів забезпечення стійкості державного сегменту банківської системи є складним процесом. Характеризуючи особливості функціонування механізмів інституційного забезпечення стійкості державного сегмента банківської системи України, слід виділити ще кілька нових проблем, зокрема, необхідність реформування системи регуляторів фінансового сектору, посилення ролі державного кредиту, відсутність методів, інструментів і механізмів попередження системних ризиків і фінансових криз, а також необхідність посилення механізмів антикризового управління [1, 2, 9, 12].

У зв'язку з цим важливе значення для державних банків має набуття ними статусу системних, що дозволяє забезпечити більш якісний нагляд з боку центрального банку та підвищити рівень менеджменту. Крім того, в зв'язку з визнанням Національним банком України неплатоспроможними майже 60 банків і виведенням їх з ринку виникла небезпека, що деякі банки, що ліквідуються, можуть бути націоналізовані або консолідовані, що потребує значних бюджетних коштів і суттєво підвищить питому вагу державних банків у структурі банківської системи, хоча в нинішніх умовах це навряд чи буде сприяти ефективному функціонуванню банківської системи.

Тому в процесі прийняття рішень щодо подальшого розвитку державного сегменту банківської системи необхідно більш чітко обґрунтувати критерії входження держави в капітал банків і вихід із нього, зокрема, шляхом приватизації

невеликих пакетів акцій банків з державним капіталом, а також забезпечити умови, за яких діяльність державних банків не буде створювати перепон для розвитку конкуренції на ринку банківських послуг.

Упродовж 2013–2015 рр. уряд і Національний банк України розробили систему заходів, що сприяють підвищенню рівня управління стійкістю державних банків і банків з участю держави в капіталі. Однак, з метою подальшого реформування інституційного середовища, перегляду, оновлення та вдосконалення інституційних механізмів забезпечення стійкості державного сегменту банківської системи, на наш погляд, необхідна реалізація заходів за такими напрямками:

- чітке визначення мандату та функцій державних банків у структурі фінансової та банківської систем України, які б передбачали визнання державних банків як агентів уряду з широким колом повноважень щодо реалізації державних програм соціально-економічного розвитку, розвитку приватно-державного партнерства тощо;

- вдосконалення регулювання банківської діяльності, а також процесів виведення з ринку та націоналізації нежиттєздатних банків;

- оптимізація структури банківської системи України, чітке визначення функцій та спеціалізації державних банків і перехід від їх універсального до спеціалізованого статусу;

- обґрунтування чітких, прозорих і підконтрольних механізмів підтримки державних банків з боку уряду та Національного банку України [14, 15];

- вдосконалення корпоративного управління в державних банках і банках з державною участю в капіталі;

- підвищення ефективності реалізації державних інноваційно-інвестиційних і соціально-економічних програм, які здійснюються за участю державних банків [16, с. 8].

Вдосконалення інституційного середовища та інституційних механізмів з метою забезпечення стійкості державного сегмента банківської системи повинно ґрунтуватися на відповідності його функціональної структури рівню розвитку економіки, а також спиратися на надійні механізми регулювання діяльності державних банків з урахуванням національних інтересів [17, с. 34]. Подальший розвиток самого інституційного середовища повинен передбачати можливість оновлення та вдосконалення інституційних механізмів з метою поліпшення соціально-економічної та політичної ситуації в країні, підвищення рівня стійкості банківської системи і зниження системних ризиків на основі розробки і використання механізмів моніторингу та попередження фінансових криз.

Література:

1. Науменкова С.В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури [Текст] : [монографія] / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К.: Університет банківської справи, Центр наукових досліджень НБУ, 2009. – 384 с.
2. Науменкова С.В. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С.В. Науменкова // Вісник НБУ. – 2011. – №12. – С.411.
3. Гасанов С.С. Діяльність банків за участю держави в капіталі у 2014 році / С.С. Гасанов, О.О. Любіч, Г.П. Бортніков. – К.: ДННУ «Академія фінансового управління», 2014. – 49 с.
4. Міщенко В.І. Взаємодія органів державного управління як фактор подолання фінансової кризи / В.І. Міщенко, Р.С. Лисенко // Фінанси України. – 2009. – №1. – С. 50–57.
5. Міщенко В.І. Проблеми збалансованості внутрішніх та зовнішніх запозичень банків в умовах нестабільності фінансових ринків / В.І. Міщенко, В.В. Жупанин // Вісник Національного банку України. – 2008. – №7. – С. 8–15.

6. Міщенко В. Інституційні засади державної підтримки банківського сектору в період кризи / В. Міщенко, С. Шульга // Вісник НБУ. – 2009. – №8. – С. 12–21.

7. Міщенко С.В. Формування ефективної структури фінансового сектору України / С.В. Міщенко. – Київ, 2009. – 246 с.

8. Мищенко С.В. Новые тенденции в монетарной политике и регулировании финансовых систем / С.В. Мищенко // Финансы и кредит. – 2010. – №40 (424). – С. 23–29.

9. Наumenкова С.В. Зарубіжний досвід організації систем регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ // С.В. Наumenкова // Фінанси України. – 2009. – №12. – С. 20–27.

10. Наumenкова С.В. Нові тенденції в монетарній політиці та діяльності центральних банків у посткризовий період / С.В. Наumenкова, С.В. Міщенко // Банківська справа. – 2011. – №5. – С. 12–29.

11. Наumenкова С. Особливості формування сучасної моделі фінансової системи / С. Наumenкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2006. – №11. – С. 26–31.

12. Наumenкова С. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики / С. Наumenкова // Вісник НБУ. – 2006. – №1. – С. 19–26.

13. Наumenкова С.В. Проблемы сбалансированности денежного рынка Украины / С.В. Наumenкова. – К.: Наукова думка, 1997. – 55 с.

14. Стельмах В.С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду / В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 287 с.

15. Наumenкова С.В. Розвиток кредитування у посткризових умовах / С.В. Наumenкова, С.В. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – №1. – С. 3–19.

16. Банківська система України на шляху євроінтеграції: монографія /авт. кол.; за ред. С.А. Буковинського / В.І. Міщенко, В.В. Крилова, С.В. Наumenкова. – К.: Національний банк України. ЦНД, УБС НБУ, 2015. – 496 с.

17. Міщенко С.В. Формування ефективної структури фінансового сектору України / С.В. Міщенко. – Київ, 2009. – 246 с.

Нижник В.М.
д.е.н., професор, проректор
з науково-педагогічної роботи
Хмельницького національного університету,
член Хмельницького обласного правління
Спілки економістів України

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Сучасний етап соціально-економічного розвитку України характеризується появою нових актуальних для населення теоретичних і практичних проблем, які широко обговорюються й стають предметом наукових дискусій. Зокрема, за сучасних трансформаційних змін актуальним питанням є активізація муніципальної реформи, що передбачає підвищення ролі територіальних громад у процесі формування громадянського суспільства в державі.

Загальновідомо, що розбудова демократичної та соціальної держави неможлива без дієвої системи місцевого самоврядування, створення територіальних громад із широкими повноваженнями, члени яких активно беруть участь у процесі управління місцевими справами, задовольняючи свої потреби і захищаючи інтереси, керуючись принципами соціальної відповідальності [1].

Аналіз наукових публікацій у предметній сфері дослідження вказує на те, що проблематика активної участі територіальних громад у муніципальному управлінні широко обговорюється в зарубіжній фаховій літературі та на наукових комунікативних заходах. У вітчизняних фахових виданнях окремі питання щодо організації та функціонування територіальних громад та їх соціальної відповідальності знайшли відображення в роботах О. Бабич, В. Загорського, Л. Корчевної, В. Лоли, Т. Маматової, О. Мельниченка, В. Новикова, О. Никитюка,

О. Россошанського, І. Савченка, М. Фурса. Але в більшості наукових доробок залишаються поза увагою дослідників теоретичні і практичні питання імплементації основних елементів соціальної відповідальності в управлінні розвитком територіальних громад.

З огляду на це, метою даного дослідження є наукове обґрунтування теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо використання концепції соціальної відповідальності у діяльності територіальних громад України в умовах сучасної адміністративної реформи, тривалих соціально-економічних змін та євроінтеграційного процесу.

Фундаментальними питаннями у процесі формування дієздатних територіальних громад є питання місця та ролі громадян – членів територіальних громад – у системі місцевого самоврядування, ступеня їх участі в розв’язанні проблем на місцях і гарантованість реалізації цих процесів [1]. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють функціонування територіальних громад в Україні, є Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об’єднання територіальних громад».

Розгляд законодавчого визначення поняття «місцеве самоврядування» в Україні засвідчує, що найширша та найзмістовніша дефініція цього поняття міститься в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно з цим нормативно-правовим актом, територіальною громадою є жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Територіальна громада села, селища, міста є первинним суб’єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Місцеве самоврядування

в Україні здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [2]. Таким чином, даним законом не лише визначається суб'єкт реалізації права на місцеве самоврядування (територіальна громада), а й закріплюється можливість його реалізації та державна гарантованість. Разом з тим, це законодавче визначення встановлює відповідальність за здійснення місцевого самоврядування.

Іншими словами, члени територіальної громади відповідальні (самостійно) за безпосереднє здійснення місцевого самоврядування. Натомість, його органи та посадові особи також несуть відповідальність як за власну діяльність, так і за діяльність територіальної громади [1].

Характерно, що місцеве самоврядування як природна форма організації територіальною громадою власного управління є результатом тривалого процесу розвитку суспільства і в загальному вигляді являє собою вид управлінської діяльності, при якому суб'єкт управління є одночасно і об'єктом управління. Разом з тим, місцеве самоврядування є не тільки правом та реальною здатністю територіальної громади під власну відповідальність вирішувати питання місцевого значення, а й відповідною діяльністю. Тобто для розуміння місцевого самоврядування необхідно враховувати як статичні складові, які відображають певний потенціал суб'єкта (право, спроможність, здатність тощо), так і динамічні компоненти, які розкривають активність суб'єкта, його діяльність, спрямовану на вирішення питань місцевого значення. [3].

Унікальність інституту місцевого самоврядування полягає в тому, що він здатен безпосередньо забезпечити розвиток демократії в країні, що, як ланцюгова реакція,

створює демократичні умови розвитку на всіх рівнях державного апарату. Особливість же місцевого самоврядування зумовлена тим, що воно є інструментарієм безпосереднього здійснення влади народом, яке збалансовується ефективністю прийняття управлінських рішень. Саме на місцевому рівні можна досягти мети максимального залучення громадян до управління справами, врахування думки всіх зацікавлених суб'єктів. Результатом цього є напрацювання оптимального владного рішення, яке відповідає всім необхідним властивостям: політичній узгодженості, економічній доцільності, фінансовій забезпеченості, законності тощо [4].

Характерними рисами місцевого самоврядування є:

- самотійність суб'єкта, що не є складовою державного механізму управління;
- здійснення публічної влади частиною народу – членами конкретної територіальної громади;
- здійснення громадою народовладдя у межах певної території як безпосередньо (референдум, вибори, сходи та ін.), так і через органи місцевого самоврядування;
- наявність особливого суб'єкта – громади – мешканців певної території;
- наявність особливого об'єкта управління – питання місцевого значення;
- самотійність, виражена в організаційній відокремленості, а також у праві на фінансово-економічні ресурси;
- відповідальність за свою діяльність, що забезпечується різними формами контролю з боку населення;
- поєднання засад інституту громадянського суспільства і державної влади, в якому баланс державних і місцевих інтересів забезпечується законом [5].

Необхідно відзначити, що сучасний процес входження України до Європейського співтовариства зумовлює

включення до загальних гарантій місцевого самоврядування низку засад «добровільного демократичного врядування», передбачених у міжнародно-правових актах, і які відбивають тенденції самоврядних територіальних громад до загальноєвропейського розвитку, є міжнародно-правовими гарантіями місцевого самоврядування [1].

Реформа децентралізації в Україні базується на субсидіарності – одному з основоположних принципів Європейського Союзу, згідно з яким спільнота вдається до будь-яких заходів лише в тому разі, якщо вони ефективніші за відповідні заходи на нижчих рівнях [6]. При цьому використовується досвід таких країн ЄС, як Латвія та Данія, які прийняли закон про добровільне об'єднання територіальних громад. У Данії такий закон був ухвалений в 1970 р. Серед більше двох тисяч муніципалітетів, що існували в Данії, об'єдналися більше тисячі. У Латвії такий закон був ухвалений в 1999 р. До 2000-го року на добровільній основі об'єдналися більш ніж половина територіальних громад [6].

Розгляд діяльності членів територіальних громад у Великобританії, США та Польщі свідчать про здатність населення в зазначених країнах як самостійно вирішувати питання місцевого значення, так і впливати на процеси прийняття органами влади відповідних рішень. Активність локальних спільнот проявляється при розв'язанні проблем у різних сферах: економічній, соціальній, культурній, політичній тощо. Вагомими чинниками підвищення активності жителів у місцевому самоврядуванні є підтримка та заохочення органами влади ініціатив населення, різноманітні заходи, спрямовані на залучення мешканців до вирішення місцевих проблем [3].

Поряд з цим слід підкреслити, що демократичне місцеве самоврядування базується на популярній у європейських країнах концепції доброго врядування, яка по-

новому формулює принципи та критерії належного управління: не лише впорядкованість та раціональність, не лише ефективність, підзвітність та підконтрольність, але й відкритість, доступність, чутливість до вимог громадян, їхніх потреб і запитів [3].

Відповідальність за внесок у добробут суспільства та вплив на оточуюче середовище, так звану соціальну відповідальність, несуть організації всіх типів: комерційні, неприбуткові, громадські, органи державного та муніципального управління та інші [4].

Впровадження принципів соціальної відповідальності повинно бути невід'ємною складовою діяльності органів муніципального управління, оскільки їх основні завдання полягають у забезпеченні реалізації конституційних прав людини і громадянина, створенні умов для задоволення життєво важливих потреб та законних інтересів населення та розвитку місцевої демократії [7].

В ЄС питання щодо впровадження принципів соціальної відповідальності вже давно набуло міждержавного значення. Його правову основу нині складають Декларація прав людини (1948 р.), Пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), 185 Конвенцій та понад 200 Рекомендацій МОП, Європейська соціальна хартія (1966 р.), конституції та інші законодавчі акти країн [8].

Соціальна відповідальність є важливою складовою стабільного та процвітаючого демократичного суспільства. Соціальна відповідальність територіальної громади полягає у взаємоповазі та взаємній підтримці кожного громадянина, у моральній поведінці та дотриманні норм соціальної етики з іншими людьми, владою, бізнесом, природою, в активній участі та життєвій позиції громадян щодо відстоювання інтересів регіону, у спонуканні влади та бізнесу до дій, врахуванні не особистих вигод, а проблем регіону [9].

Соціальна відповідальність територіальних громад може реалізовуватись у різних формах, основними з яких є форми її безпосереднього (прямого) волевиявлення: місцеві вибори, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, сходи, конференції, місцеві ініціативи, громадські слухання, відкликання депутатів та виборних посадових осіб місцевого самоврядування, індивідуальні та колективні письмові звернення, опитування з питань місцевого самоврядування, громадські експертизи, громадські роботи, участь жителів у роботі органів місцевого самоврядування, громадські обговорення проектів актів органів місцевого самоврядування, мітинги, демонстрації, походи, пікети тощо.

Загалом форми участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення можна представити як:

1) Вираження жителями власних інтересів, потреб, запитів (з ініціативи населення – мітинги, ходи, пікети, індивідуальні та колективні звернення; з ініціативи органів та посадових осіб місцевого самоврядування – вивчення громадської думки шляхом опитування, спостереження, аналізу документів);

2) Консультації членів територіальної громади з органами та посадовими особами місцевого самоврядування щодо вирішення місцевих проблем (проведення «круглих столів», громадських слухань, конференцій, форумів, семінарів тощо);

3) Участь мешканців у діяльності органів місцевого самоврядування (служба в органах місцевого самоврядування, громадська експертиза, обговорення проектів місцевих планів і програм, їх реалізація, місцеві ініціативи);

4) Безпосередня участь громадян у вирішенні місцевих проблем (місцевий референдум, органи самоорганізації населення) [3].

Необхідно підкреслити, що в Україні якісна трансформація муніципального управління вимагає залучення в роботу принципів ринкової поведінки, організації та менеджменту виробничих процесів, системи управління якістю, які діють у сфері приватного сектору. Важливим є питання максимальної наближеності до потреб клієнта-громадянина, способу мислення, орієнтованого на забезпечення належного сервісу, гнучкості та здатності до новаторських рішень у забезпеченні послуг (табл. 1). Орієнтація на задоволення потреб територіальної громади формує стратегічне мислення службовців органів муніципального управління, використання ними сучасних інструментів, таких як бенчмаркінг (benchmarking), бережливий менеджмент (lean), інтегровані системи менеджменту (Integrated Management System, IMC/IMS), оцінювання діяльності за допомогою системи збалансованих показників (BSM), оцінювання з позицій результативності та сприяння розвитку (CAF), модель самооцінювання в організаціях за методом Т. Конті (EFQM), моделі електронного урядування типу «електронне місто», «єдине вікно» та ін. [10].

Для забезпечення соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування територіальної громади застосовуються відповідні стандарти.

Таблиця 1

Діяльність органів місцевого самоврядування територіальної громади у сфері соціальної відповідальності з точки зору суспільної корисності [10]

Суспільна корисність	Обґрунтування діяльності
Підвищення якості наданих послуг, дієвості та ефективності прийнятих рішень	Урахування при прийнятті рішень інтересів усіх груп зацікавлених сторін, прозорість, та відкритість під час їх підготовки, ухвалення та оцінки результативності дозволить підвищити якість та дієвість місцевих нормативних актів та правових актів індивідуального характеру, зменшити кількість конфліктів між мешканцями та бізнесовими структурами та соціальну напругу. Саме розуміння потреб, очікувань і думок зацікавлених сторін, аналіз та збалансоване врахування цих очікувань має принципово важливе значення для ефективної діяльності органу місцевого самоврядування (ОМС), основним видом якої є вироблення та реалізація управлінських рішень. Одним із шляхів підвищення ефективності реалізації прийнятих ОМС рішень є залучення неурядових організацій (НУО) до виконання окремих міських цільових програм (соціальне замовлення). НУО можуть виконати певні функції значно ефективніше, враховуючи обмеження повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування громади.
Підвищення соціальної захищеності окремих категорій мешканців територіальної громади	Реалізація цільових соціальних програм, спрямованих на підтримку малозабезпечених верств населення, реабілітацію та адаптацію до соціуму людей з обмеженими фізичними можливостями, забезпечення житлом працівників бюджетної сфери тощо, залучення до реалізації цих програм місцевих бізнесових кіл дозволить підвищити та розширити встановлені державою соціальні стандарти та гарантії, забезпечити вирішення найгостріших соціальних проблем.
Покращення екологічної ситуації на території громади	Пропагування та реалізація владою територіальної громади принципів соціальної відповідальності в екологічній сфері дозволить залучити більше місцевих підприємств та суб'єктів підприємницької діяльності до вирішення проблем охорони довкілля та спонукати промислові підприємства запроваджувати новітні технології у виробництво з метою зменшення шкідливих викидів.
Можливість залучення додаткових фінансових ресурсів у різні соціально-економічні сфери територіальної громади	Декларація та реалізація принципів соціальної відповідальності, соціальна звітність сприяють зміцненню іміджу ОМС та зростанню довіри до виконавчих органів місцевого самоврядування громади не тільки з боку громадськості та партнерів, але й з боку потенційних грантодавців. Коли співпрацюють місцева влада, НУО та комерційні структури, ймовірність отримання додаткового фінансування від уряду, фондів чи міжнародних фінансових інститутів значно зростає.
Зростання іміджу виконавчих органів місцевого самоврядування громади та зростання довіри до них з боку споживачів, партнерів, держави та суспільства	Підвищення якості наданих послуг; відкритість і прозорість процесів прийняття та реалізації рішень виконавчих органів місцевого самоврядування громади, взаємодії з постачальниками та споживачами, громадськістю та НУО; етичність поведінки посадових осіб та протидія проявам корупції; зацікавленість працівників виконавчих органів місцевого самоврядування громади у зростанні результативності своєї праці; загальний рівень професіоналізму впливає підвищенню загальної довіри до ланки інституцій.

Підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості територіальної громади	Збалансований соціально-економічний розвиток, сприятливі умови ведення бізнесу, чесність та відкритість у відносинах з бізнесом, державою та громадськістю, інформаційна відкритість влади територіальної громади сприяють розвитку місцевих підприємств та інших суб'єктів господарювання, а також забезпечують привабливість території громади для вкладення інвестицій у розміщення виробництв, будівництво бізнесових та соціальних об'єктів, розвиток її інфраструктури
Залучення до практик корпоративної соціальної відповідальності підприємницьких структур міста	Реалізація практик корпоративної соціальної відповідальності виконавчими органами місцевого самоврядування громади, інформаційна відкритість у цій сфері дозволить місцевим підприємствам розширити діяльність у цій сфері соціальної відповідальності та спрямувати її на розвиток власного персоналу, дотримання встановлених стандартів та норм, визначених для умов праці, охорони праці і безпеки на робочому місці, підтримку соціально значущої заробітної плати, забезпечення додаткового медичного та соціального страхування співробітників, неухильне дотримання національного та міжнародного законодавства, забезпечення підвищення якості продукції та послуг тощо.
Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територіальної громади	Оскільки корпоративна соціальна відповідальність робить суттєвий внесок у створення сприятливого клімату для підприємництва, вона сприятиме подальшому його розвитку на теренах територіальної громади, що призведе до зростання зайнятості населення. Активізація підприємницької діяльності поряд з підтримкою з боку влади територіальної громади діяльності великих підприємств забезпечить збалансований економічний розвиток, що є підґрунтям для соціального та культурного розвитку території.

Стандарт соціальної відповідальності (англ. social responsibility standard) – це документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у галузі соціальної відповідальності, розроблений у встановленому порядку на основі консенсусу. Стандарт соціальної відповідальності, що розповсюджується на системи управління соціальною відповідальністю, призначений для забезпечення територіальної громади елементами результативної системи управління соціальною відповідальністю, що можуть бути інтегровані з іншими вимогами до управління територіальною громадою з метою сприяння їй в досягненні цілей що стосуються належного соціального, екологічного та економічного розвитку [11].

Виходячи з таких позицій, найбільш застосовними в муніципальному управлінні можуть стати наступні

міжнародні нормативні документи у сфері соціальної відповідальності:

1. Настанови Глобальної ініціативи звітності (GRI). Реалізація пропонованих GRI універсальних принципів щодо нефінансової звітності забезпечує надання актуальної та коректної інформації стосовно ключових напрямів діяльності та робить можливим порівняння показників у динаміці та між різними організаціями муніципального управління. Перелік індикаторів для комплексної оцінки соціальної активності компанії може бути адаптований до специфіки діяльності органів місцевого самоврядування територіальних громад.

2. Система стандартів AA1000 надає органу місцевого самоврядування широкі можливості щодо визначення зацікавлених сторін та їх залучення до процесу вдосконалення діяльності; створює підґрунтя для вивчення процесів муніципального управління в розрізі соціально відповідальної поведінки і ставить за мету зростання ефективності соціальних заходів та постійне вдосконалення якості аудиту та звітності.

3. Міжнародний стандарт ISO 26000 «Керівництво з соціальної відповідальності» надає можливість органу місцевого самоврядування імплементувати всі принципи, зазначені в Глобальному договорі ООН, а також інтегрувати соціально відповідальну поведінку до існуючих стратегій розвитку територіальних громад.

Для розробки комплексної моделі оцінювання соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування доцільно використовувати положення основних міжнародних документів внутрішнього оцінювання: ISO 26000 і IWA 4, а також моделі CAR. Реалізація даних підходів у комплексі дасть можливість оцінити ступінь розвиненості соціальної відповідальності в органах місцевого

самоврядування територіальних громад, а також спрямувати їх діяльність на відповідальне, ефективне і прозоре виконання обов'язків [9].

У міжнародному стандарті ISO 26000:2010 «Настанови щодо соціальної відповідальності» подано основні принципи соціальної відповідальності [4]:

- підзвітність, яка полягає в тому, що організація має звітувати щодо впливу від своєї діяльності на суспільство і довкілля;

- прозорість, яка означає, що організації слід бути прозорою в її рішеннях і діяльності, які впливають на інших. Організація повинна розкривати в зрозумілій, збалансованій і правдивій формі інформацію про політику, рішення та діяльність, за які вона несе відповідальність, включаючи їх фактичний і можливий вплив на суспільство і довкілля;

- взаємодія із заінтересованими сторонами – цей принцип полягає у тому, що організації слід поважати, враховувати інтереси її зацікавлених сторін та всіляко взаємодіяти з ними;

- правові норми – у контексті соціальної відповідальності повага правових норм означає, що організація дотримується всіх чинних законів і правил, вживає заходів, аби бути обізнаною про застосовані нею закони і правила, інформувати тих осіб в організації, хто відповідальний за їх дотримання, і знати, що такі закони і правила дотримуються;

- міжнародні норми – цей принцип визначає, що організації слід поважати міжнародні норми в тих випадках, коли ці норми є важливими для сталого розвитку і добробуту суспільства;

- права людини – цей принцип означає, що організація повинна визнавати важливість і загальність прав людини,

поважати права, зазначені у Всесвітній Декларації з прав людини [4].

Як висновок варто сформулювати базові принципи органів місцевого самоврядування територіальних громад:

1. Прозоре надання якісних послуг, які відповідають потребам територіальної громади.

2. Виконання норм національного законодавства та міжнародних норм, коли ці норми є важливими для сталого розвитку і добробуту територіальної громади.

3. Розбудова всесторонньої та підзвітної взаємодії з усіма зацікавленими сторонами (стейкхолдерами).

4. Активна участь у формуванні громадянського суспільства через реалізацію програм партнерства «бізнес-влада-громада», соціальних та благодійних проектів.

5. Створення робочих місць з достойним рівнем оплати праці та соціальних пільг, належним рівнем професійної безпеки, сприяння всебічному розвитку та підвищенню компетентності працівників.

6. Реалізація проактивного лідерства у вирішенні екологічних проблем, сприяння поширенню екологічної відповідальності.

7. Протидія будь-яким формам корупції.

Таким чином, без системного дотримання принципів соціальної відповідальності неможливо гарантувати надання послуг населенню територіальних громад відповідного рівня якості та забезпечувати сталий розвиток територій. Якщо визначати ефективність органу місцевого самоврядування як його спроможність якнайкраще задовольняти певні соціально-економічні потреби територіальної громади з використанням мінімально можливої кількості необхідних ресурсів, то ключовий наголос у цьому твердженні треба робити саме на задоволенні потреб територіальної громади [4]. Діяльність органу місцевого самоврядування

територіальної громади з реалізації функцій у економічній, житлово-комунальній, соціальній, культурній сферах повинна мати соціальну спрямованість.

Література:

1. Русанова С.Ю. Гарантії прав територіальної громади: конституційно-правовий аспект [Текст]: автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / С. Ю. Русанова. – Х., 2011. – 18 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170
3. Лиска О.Г. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування: автореф. дис. канд. наук з держ. управління / О.Г. Лиска. – Харків: Б.в., 2009. – 20 с.
4. Соляник К. Є. Муніципальна реформа в Україні як вимога часу / К. Є. Соляник // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. – № 2 (черв.). – С. 80–84
5. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади [Електронний ресурс] / А. Матвієнко. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/959/>
6. Дем'яненко Л. Добровільне об'єднання територіальних громад – позитивні зміни у сфері децентралізації влади [Електронний ресурс] / Л. Дем'яненко. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=968:rozvitok-teritorialnikh-gromad&catid=8&Itemid=350
7. Рижко А.М. Основні принципи соціальної відповідальності в муніципальному управлінні / А.М. Рижко // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 167–172
8. Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lir.lg.ua/shlahi.doc
9. Колповська А. Обґрунтування концептуальної моделі впровадження соціальної відповідальності в органах місцевого самоврядування / А. Колповська // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць. – 2014. – № 1 С. 304–311
10. Концептуально-методологічні положення, підходи та моделі реалізації концепції New Public Management: наук. розробка / авт. кол.:

Ю.П. Шаров, І.А. Чикаренко, Т.В. Маматова та ін. – К.: НАДУ, 2012. – 84 с.

11. Колповська А. Стандарт соціальної відповідальності в муніципальному управлінні як фактор підвищення якості публічного управління / А. Колповська // Інноваційні підходи менеджменту у практиці публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпропетровськ, 22 лист. 2013 р. / за заг. ред. Ю.П. Шарова. – Д.: ДРІДУ НАНУ, 2013.– С. 116–119

Никитенко П.Г.

д.э.н., профессор,
академик НАН Беларуси,
советник Национальной
академии наук Беларуси

БЕЛОРУССКАЯ МОДЕЛЬ НООСФЕРНОГО ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

*(доклад на Международной научно-практической
конференции Союза экономистов Украины
25 сентября 2015 г., г. Киев)*

Шановні колеги, товариші, пані та панове!

Паважаныя калегі, таварышы, дамы і спадары!

Уважаемые коллеги, товарищи, дамы и господа!

Благодарю за приглашение выступить перед Вами – представителями наиболее разумной элиты Украины, родственного для белорусского народа на субстанциональном генном, биологическом, социально-психологическом базисных уровнях.

Позвольте мне не затрагивать то состояние Украины, в котором эта умнейшая и богатейшая страна мира сейчас находится. Эксклюзивный мировой парадокс. Все присутствующие в этом зале намного лучше и глубже его знают и понимают чем я. Более того, я практически нового для данной аудитории не скажу.

Поэтому, с Вашего согласия, позвольте в тезисной форме изложить только те реперные понятия и положения, которые, на мой взгляд, могут быть основой для ответа на вопрос: – Что делать, для того, чтобы Беларусь и Украина совместно заняли полагающее достойное место в мировой цивилизации 21-го века?

Ключевые слова: Мир, ноосфера, созидание, труд, природа, космос, человек, общество, многовекторная политика, белорусская модель развития, наукоемкость, ноосферная экономика, социально-ориентированная экономическая система, человеческий потенциал, фонды.

Key words: The world, the noosphere, creativity, work, nature, space, people, society, multi-vector policy, belarusian model of development, research intensity, noospheric economy, socially-oriented economic system, and human potential, funds.

Первый тезис.

Глобализация и ноосферизация – две взаимообусловленные объективные тенденции спасения и сохранения нашей планеты, возможно, единственной в обозримом космо-природном пространстве.

«Мы переживаем не кризис, волнующий слабые души, а величайший перелом мысли человечества, совершающийся лишь раз в тысячелетия».

В.И. Вернадский.

(пророк Украинского и мирового отечества – П.Н.)

Второй тезис.

Триста шестьдесят один год тому назад Богдан Хмельницкий и его команда решала вопрос куда пойти и с кем объединиться? Через триста шестьдесят один год история показала – лучше всего жить своим разумом,

суверенно, без долгов перед настоящими и будущими поколениями.

«Народ, не имеющий национального самосознания – есть навоз на котором произрастают другие народы».

П.А. Столыпин.

(1862–1911г.г. – Национальное достояние Украины).

Третий тезис.

Всё что делается в мире, хорошее и плохое, делается руками людей, т.е. рукотворно. Объективные законы существуют, но деятельность людей в зависимости от их уровня разума, часто не реализуется.

Четвёртый тезис.

Всё человечество накопило достаточно количество знаний, которые способны обеспечивать созидательное развитие каждого государства и гражданина. Одним из достояний человечества является учение Владимира Ивановича Вернадского- первого Президента академии наук Украины.

Пятый тезис.

Белорусская модель цивилизационного развития как возможная основа новой парадигмы формирования ноосферной экономики и устойчивого экономического роста суверенной Украины в условиях глобализации и ноосферизации.

«Общество не может существовать без целостного свода идей, ценностей и норм, объединяющих всех граждан».

А.Г. Лукашенко.

На основе системного подхода изложена белорусская модель развития, особенностью которой является сочетание институтов рыночной экономики с действенными механизмами государственного регулирования и реализацией сильной социальной политики. Представлены идеи ноосферного устойчивого развития экономики как мировоззренческие и идеологические ориентиры дальнейшего стратегического развития экономики Беларуси, ее интеграции в мировое сообщество.

«Наш курс выработан всем обществом — молодыми и старшими поколениями, рабочими и крестьянами, предпринимателями и интеллигенцией, сторонниками власти и ее критиками. Всеми, кто неравнодушен к Отечеству и кто любит Беларусь. И если мы и дальше сохраним главную ценность — наше единство, то Беларусь сбережет независимость и продолжит свой уверенный путь в будущее».

*Из послания Президента Республики Беларусь
А.Г. Лукашенко
Белорусскому народу и Национальному собранию
22 апреля 2014 г.*

Стратегия развития экономики любой страны, региона, предприятия, организации, индивидуального предпринимателя определяется уровнем и качеством концептуальной власти человеческого разума, мировоззрения, идеологии и адекватной им руководящей практической деятельности.

Во всех сферах жизнедеятельности людей организационно-управленческие способности руководящих кадров обеспечивают 2/3 уровня, качества и положительной динамики изменения целевых экономических показателей,

включая стоимость производимой продукции, товаров, услуг, сохранение природы, качество жизни человека, его здоровья и трудового долголетия.

В любой социально-ориентированной экономической системе человек – главная производительная сила, носитель производственных отношений. Этот вопрос является ключевым во многих выступлениях Главы Белорусского государства. Так, в своем выступлении на совещании по актуальным внутривополитическим вопросам 23 июня 2015 г. он подчеркнул: **«Главной темой в нашей политике всегда остается и будет оставаться забота о человеке. Никакое производство, никакая страна ничего не стоит, если она не может создать нормальные условия для жизни простого человека»** [1]. И далее уточнил: **«Главный вопрос – это экономика, функционирование экономической системы государства. По этому критерию будут оценивать нашу деятельность...»**.

Экономика, как известно, является критерием эффективности государственной политики. «Наращивая экономическую мощь, мы добьемся и политического признания» – эти слова, прозвучавшие в выступлении А.Г. Лукашенко [2] отражают реалии нашего времени. Экономическая ситуация как ключ к пониманию специфики политических процессов в странах мира все чаще затрагивается экспертами и аналитиками.

Приобретая независимость, Беларусь выбрала «свой путь в экономике — путь здравого смысла и справедливости» [3], собственную модель социально-экономического развития, которая соответствует ее историческим, политическим, географическим, культурным и др. особенностям, модель, во главу которой основным законом Государства – Конституцией поставлен человек. Впервые характерные черты белорусской модели социально-

экономического развития были выделены А.Г. Лукашенко на итоговом заседании постоянно действующего семинара руководящих работников республиканских и местных органов 22 марта 2002 г., где он заявил: «Наш курс – создание социально ориентированной рыночной экономики с адекватной инфраструктурой, действенными механизмами государственного и рыночного регулирования, обеспечивающими восприимчивость к научно-техническому прогрессу» [4]. Глава государства в том своем выступлении сказал: «Из опыта экономических преобразований в других странах мы увидели, что универсальной модели развития нет. Практику одной страны механически переносить в другую невозможно в силу специфичности условий, особенностей хозяйственной жизни и национальных традиций каждой страны. ... Наш подход в наибольшей степени отвечает традициям белорусского народа ... предполагает, что решение даже самых сложных социально-экономических проблем общества должно проходить с наименьшими социальными издержками».

Идеологическая установка Главы государства составляет политическую и правовую основу белорусской модели развития. Это означает – жить своим разумом, созидательно, мирно, придерживаясь многовекторного участия в мировой интеграции, с опорой на накопленные собственные рукотворные и природные силы (национальное богатство, фонды), без долгов перед настоящим и будущим поколениями белорусского народа.

Белорусская модель развития креативно использует учение русского, европейского экономиста **А.К. Шторха** (1776–1835) о народном богатстве и цивилизации. Его учение широко использовал К. Маркс при написании Капитала и других своих трудов. Экономика в трудах этого исследователя не сводится к изучению законов создания, обмена,

распределения, потребления и накопления вещественного, материального богатства. Она включает учение о цивилизации, о благах нематериальных, внутренних, считая основными элементами цивилизации здоровье, умение, образование, вкус, нравы и обычаи, религиозность, безопасность, досуг [5]. А.К. Шторх говорит о гармонии экономических интересов, о возможности ее достижения в условиях рыночного хозяйства и о том, что государство должно работать над этим: «Сила власти государственной всегда измеряется народным благосостоянием».

В творчестве этого ученого нашла яркое выражение такая черта, характерная для русской, европейской и мировой школы социально-экономической мысли, как ориентация на защиту интересов не одной какой-то социальной группировки, класса, а всех слоев населения. Народное благоденствие, рост богатства нации достигаются лишь тогда, подчеркивает А. К. Шторх, когда взаимодействие отраслей, производящих материальные продукты и внутренние блага, ведет к их равновесию. К такому пониманию роли труда людей, занятых в непроеизводственной сфере и обеспечивающих развитие образования, здравоохранения, профессиональных знаний, нравственных качеств населения, экономическая наука пришла лишь в конце XX – начала XXI века.

В отличие от традиционного ВВП индикаторы уровня благополучия нации должны учитывать и качество жизни. Речь при этом идет не только о показателях удовлетворенности жизнью в целом, но и конкретными ее областями — уровнем душевного и физического здоровья, сбалансированностью работы и семейной жизни. А ведь именно об этом и писал А.К. Шторх в своем «Курсе политической экономии» еще в начале XIX века! Позже, спустя около 200 лет, докладчик самостоятельно данный

подход выразил трёхконтурной экономико-математической моделью общественного воспроизводства. (8)

А.К. Шторх, в отличие от А. Смита, определяя понятие производительного труда, рассматривает вещественные и невестественные блага, совокупность которых и составляет национальное благосостояние. При этом совокупность первых составляет национальное богатство, а совокупность вторых – национальную цивилизацию. Невещественные (социальные – *примеч. автора*) блага делятся на главные (здоровье, знание, ремесленная ловкость, вкус, нравственность религиозность) и вспомогательные (безопасность и досуг). А.К. Шторх полагает, что главные невестественные блага также могут быть накапливаемы и обрацаемы, как и вещественные блага. Отсюда следует, что труд создающих невестественные блага, например, учителей врачей, чиновников (а также ученых – *примеч. автора*) следует считать в такой же степени производительным, как и труд земледельца и фабричного рабочего.

Учение А.К. Шторха нашло свое развитие в деятельности руководства страны по созданию белорусской модели развития, в научных трудах современных белорусских ученых-экономистов.

За 20-летний период существования президентской системы власти белорусская модель экономического развития, в основе которой сочетание институтов рыночной экономики с действенными механизмами государственного регулирования и реализацией сильной социальной политики, «прошла проверку временем и стала стратегической основой устойчивого развития белорусского государства. Залог ее жизнеспособности в том, что она не является закостеневшей конструкцией, а постоянно совершенствуется и модернизируется» [6]. Благодаря мирному созидательному труду достигнуты существенный

прирост интеллектуального потенциала и качества жизни народа, практически полная занятость населения, положительный демографический тренд. Динамика роста ВВП обеспечивается на основе интенсивных и инновационных факторов – развития науки, научно-технического и социального прогресса. Данные выводы основываются на официальных отечественных и международных статистических показателях.

Отмечая достигнутые успехи, А.Г. Лукашенко предостерегает: жестокая глобальная экономика «не прощает тех, кто вовремя не замечает изменений и вслед за ними не изменяется сам. Поэтому сегодня назрела пора совершенствовать экономическую политику страны спокойно, эволюционно, но твердо, без затяжек и излишних колебаний» [3].

Для дальнейшего стратегического развития экономики страны, ее интеграции в мировое сообщество белорусскому народу требуются новые мировоззренческие и идеологические ориентиры, направленные на сохранение и улучшение его жизнедеятельности.

Премьер-министр Великобритании Уинстон Черчилль полагал: *«Империи будущего будут империями разума»*. В 1931 г. великий русский ученый и мыслитель В.И. Вернадский, для которого характерна постановка проблем научного стратегического предвидения, писал: «Мы переживаем не кризис, волнующий слабые души, а величайший перелом научной мысли человечества, совершающийся лишь раз в тысячелетия, переживаем научные достижения, равных которым не видели долгие поколения наших предков. Стоя на этом переломе, охватывая взором раскрывающееся будущее, мы должны быть счастливы, что нам суждено это пережить, в создании такого будущего участвовать» [7].

И теперь такое время наступило. В подтверждение этому исследователи все чаще обращают взор к мировоззренческой модели ноосферного устойчивого развития, которая представляет собой новую логику социально-экономического созидательного поведения человека на Земле. Разработка концепции и модели развития нового (ноосферного) уклада экономики как инновационную созидательную стратегию устойчивой жизнедеятельности Беларуси в условиях глобализации осуществлялась в последнее тридцатилетие и автором настоящей публикации [8–10]. По нашему мнению, главным экономическим ресурсом ноосферной экономики выступает не столько информация в виде новых технологий и техники (это вторично), сколько знания и информация, обеспечивающие развитие потенциала личности человека, накопление его ноосферного товарного потенциала. Отличительной особенностью ноосферной экономики является рост наукоемкости ВВП и реализация как приоритетной потребности человека — непрерывности образования на основе роста его наукоемкости. Непрерывность образования на основе повышения его наукоемкости обеспечивает рост качества трудовых ресурсов и возможность перспективного роста органического строения производства, а следовательно, повышения его интенсификации и эффективности на основе научно-технического прогресса [10, с. 9]. Что такое ноосферизация (см. [14]).

Представленные в [8] идеи ноосферного устойчивого развития базировались на обобщении и научном анализе теоретического наследия по данной теме. Оно оказалось весьма разносторонним. Главная трудность любой науки лежит в поиске субстанции, содержании, т. е. говоря языком Архимеда, выборе точки опоры, первичной общей клеточки, становлению нового понятия новой парадигмы развития

системы. По этому поводу В.И. Ленин говорил: *«Кто берется за частные вопросы без предварительного решения общих, тот неминуемо будет на каждом шагу бессознательно для себя натывать на эти общие вопросы и обречь свою политику на шатания и беспринципность»*.

Конец XX – начало XXI в. характеризуется стремительным ростом численности населения на Земле, достигнувшего на 1 января 2015 г. 7,4 млрд чел. По прогнозам международных экспертов, прибавки очередного миллиарда людей на Земле можно ожидать через каждые 11–12 лет, причем этот период будет уменьшаться. Это происходит на фоне системных кризисов, техногенных и природных катастроф, валютно-финансовых потрясений, отражающих переход от двухсотлетней капиталоцентрической, индустриальной к гуманистически-ноосферной цивилизации, и характеризуется сдвигом творческой активности с Запада на Восток. Все это обуславливает необходимость смены логики социально-эко-номического поведения, а также пересмотра действия закона капиталистического накопления.

В связи с вышеизложенным, нами и предпринята попытка разработать мировоззренческую парадигму и организационно-управленческую властную модель жизнедеятельности во имя сохранения и духовно-нравственной гармонии развития самого Человека, Природы и Общества во взаимодействии с Космосом.

Сам человек по своим природным и нравственным качествам способен к самосовершенствованию. Он не только потребляет все жизненно-необходимое в хозяйстве, но и производит. Именно человек является главной производительной силой и носителем производственных отношений. Эти особенности позволили наполнить новым

содержанием определение человека, которое представлено в [11, 12].

Экономика в целом и ее составные структурные составляющие нацелены на благо человека. Она действует во взаимосвязи и взаимообусловленности с другими естественными космосо-природными и общественными законами.

Отмечая значение способностей, интеллектуальных, культурных и духовных качеств человека, важно иметь в виду, что эти качества как категория продукта нематериального производства по сравнению с материальной культурой не только вечны, но и последовательно накапливаются и являются синергетической, тонкой, сверхчувствительной материальной основой, на которой возможен новый рост земного богатства. Это обстоятельство классики капиталоцентрического мировоззрения по существу оставили без внимания стоимостной оценки.

Неоспоримая и возрастающая очевидность и «осязаемость» социальной деятельности, особенно ее ядра – сферы Разума – обуславливает необходимость использования в системе категориального аппарата общественного воспроизводства нового специального термина «ноосферная экономика».

Ноосферная экономика нами трактуется как разумный, духовно-нравственный способ общественного воспроизводства человека, товаров, работ и услуг на основе совершенствования системы корпоративных стоимостных (экономических) производственных отношений и преимущественно постиндустриальных производительных сил с соответствующими показателями эффективности: креативным развитием личности, максимальной занятостью трудоспособного населения, сохранением природы для будущих поколений, качественным воспроизводством ВВП

(дохода) и его справедливым распределением между членами общества в зависимости от эффективности их труда. Ее отличительными особенностями являются рост наукоемкости ВВП и непрерывность образования как приоритетные потребности человека, на основе методологии постоянного освоения совершенно новых планетарных знаний. Наукоемкость обеспечивают профессионализм и качество трудовых ресурсов, органическое строение производства, его интенсификацию, инновационность и эффективность. Воспроизводство во взаимосвязи научного знания и научного образования как товара является приоритетным процессом цивилизационного развития.

Характерная функция ноосферной экономики XXI века – признание того, что наряду с человеческим интеллектом возрастает роль разума. Это предполагает усиление внимания к духовно-нравственным распределительным отношениям «мировых накоплений знаний» и «национальным инновационным системам», которые выступают исполнительными устройствами и структурами использования накопленных человечеством знаний.

Баланс и взаимоотношение общественного воспроизводства в ноосферной экономике, целесообразно, по нашему мнению, осуществлять в единстве не по двум (I, II) подразделениям, как ныне общепринято в схеме К.Маркса, а по трем совокупным подразделениям, включая человека и природу:

$$I \quad C_1 + V_1 + M_1 = P_1;$$

$$II \quad C_2 + V_2 + M_2 = P_2;$$

$$III \quad C_3 + V_3 + M_3 = P_3;$$

$$\sum \quad C + V + M = P,$$

где I – **воспроизводство средств производства** учитывает природные ресурсы; II – **воспроизводство предметов потребления**, включая дары природы, III –

воспроизводство человека как биосоциального продукта (разум, знание, наука, образование, культура, услуги); С, V, М, П –воспроизводство соответственно постоянных фондов, переменных фондов, прибавочного продукта и валового национального продукта (национального богатства).

Сейчас **затраты на человека** – в бухгалтерском учёте **включают в издержки, себестоимость, расходы**. Чем меньше затрат на человека, – считается более эффективным управление экономикой. **Парадокс**. Стимулируется **паразитизм и эксплуатация созидательного человека**, результаты его производительного труда. Поэтому в обществе растёт число занятых в непроизводительной сфере – военная экономика, паразитизм, бюрократизм, коррупция, воровство (рейдерство) экономическая преступность.

Оптимальная эффективность ноосферной структуры ВВП может определяться следующим образом:

1/3 ВВП – сфера вещественного производства (*товара*).

2/3 ВВП – социальная сфера (*услуги*).

В ноосферной экономике и общественном воспроизводстве главным в производительной деятельности выступает третье подразделение, которое создает производительные силы и совершенствует производственные отношения, стимулирует созидательную деятельность человека, (домашнее хозяйство, услуги), формирует знания по природосохранению, воспитанию и воспроизводству человека.

С разделением и кооперацией труда для жизнеобеспечения человека появляется необходимость использования взаимобмена товаров и услуг, информационных денег (валют) на различных носителях как средства платежа, накопления фондов (резерва) и долга. Цитата:

«Устойчивость советской валюты обеспечивается, прежде всего, громадным количеством товарных масс (национального богатства – П.Н.) в руках государства, пускаемых в товарооборот по устойчивым ценам. Кто из экономистов может отрицать, что такое обеспечение, имеющее место только в СССР, является более реальным обеспечением устойчивости валюты, чем любой золотой запас? Поймут ли когда-нибудь экономисты капиталистических стран, **что они окончательно запутались с теорией золотого запаса, как единственного обеспечения устойчивости валюты?**»

И. В. Сталин.

Доклад «Итоги первой пятилетки», 07.01.1933 г.

Данная схема предполагает экономическую оценку (учет, акционирование) всего природного и рукотворного национального богатства (фондов), введение его в ликвидность национальной банковской системы. Из результатов эмиссионного балансового расчета денежной массы и расчета денежной суммы долга [13] следует, что вновь созданная рыночная стоимость валового национального продукта (дохода) осуществляется на основе правила золотого сечения по формуле:

$ВВП (Д) = 1/3 \text{ (налоги)} + 2/3 \text{ (заработная плата, прибыль, амортизация фондов)}.$

Не детализируя вопроса о функции денег как средства платежа и расчета разделенного и специализированного видов труда каждого человека, предприятия, региона, каждой страны, государства (об этом см., например, [13]), отметим, что фактически проценты на кредитный долг – это «раковое» заболевание финансово-экономической системы, истинный генератор инфляции. Каждый цикл развития экономики просто не может не заканчиваться финансовой

или военной катастрофой. Продолжительность этих циклов, перераспределения богатства, подъема в инфляционный рост экономики определяются величиной ссудного процента. Практически независимо от того, открытой или закрытой является экономика, время, необходимое для первого, самого длинного периода ростовщического удвоения суммы обращающихся денег, при взимании 3 % годовых составляет 24 года, при 6% – 12 лет, при 12% – 6 лет. С этими интервалами и связаны периоды инфляционно-девальвационного существования человечества и периодичность неизбежных финансовых кризисов в каждой стране и мировой экономике.

Эмиссионный балансовый расчет денежной массы может осуществляться по формуле:

$MД = (ВВП + Д + Нф) * П / W * Ц$, где МД – денежная масса; ВВП – воспроизводство валового национального продукта (товаров, работ и услуг); Д - сумма долга; Нф - денежная сумма накопленных фондов (резерв); П - временной период. W – скорость обращения денег. Ц – уровень цен отечественных и импортных товаров, работ и услуг.

Денежная сумма долга просчитывается по формуле: $S_k = S_n (1 + \%)^n$, где **S_к**- конечная сумма долгового займа, увеличивающаяся **по экспоненте**; **S_н**- начальная сумма долгового займа; **(1+%)** – сложный ссудный процент долгового займа; **n (степень)** – срок (период) долгового займа.

Так как в основе создания ВВП лежит энергия, то **деньги** как средство платежа и расчёта разделённого и специализированного видов труда каждого человека, предприятия, региона, каждой страны, государства, целесообразно **метрологически** фиксировать в международной Палате мер и весов, посредством информационных энергоденег. – кВт-час на единицу затрат

производства и реализацию товаров, работ и услуг. (П.Г. Кузнецов и др).

Соотношения курсов национальных валют в мировом торгово-экономическом, рыночном пространстве возможно осуществлять на единой измерительной сущностной основе-1\1. При этом денежно-кредитное и ценовое обеспечение устойчивого развития экономик строго основывается на около нулевом ссудном проценте ($-1\% <0> +1\%$), с государственным математическим решением межотраслевого баланса трёх подразделений. Банковский институт наделяется функциями государственного, правами разделять доход и риск его получения с заказчиком.

Сравнение учётных ставок нацбанков – регуляторов и схем финансирования национальных производителей

	Учетная ставка (ставка рефинансирования)	Схемы финансирования производителей
Япония	0,00% с октября 2010 г.	в основном по инвести- ционным схемам
США	от 0 до 0,25% с декабря 2008 г.	в основном по инвести- ционным схемам
Еврозона	от 0,25 до 0,15% с ноября 2013 г.	в основном по инвести- ционным схемам
Великобритания	0,5% с марта 2009 г.	в основном по инвести- ционным схемам
Россия	8,25% с сентября 2012 г.	частично по инвести- ционным схемам
Казахстан	5,5% с августа 2012 г.	частично по инвести- ционным схемам
Республика Беларусь	от 45 до 21% с декабря 2011 г. по н.в.	в основном лишь по кредитным схемам

**С 09.01.2015 г. официальная учётная ставка
(рефинансирования) в РБ – 25%**

Заложила проблему ссудных процентов в мировоззрении Библия и его светская разновидность «Капитал» К. Маркса с фиктивным капиталом и прибылью.

В Ветхом завете Второзаконие Исаия говорится:

«Не отдавай в рост брату твоему ни серебра, ни хлеба, ни чего-либо другого, что можно отдавать в рост, иноземцу (т.е. не иудею) отдавай в рост, а брату твоему не отдавай в рост... чтобы Господь бог твой, благословил тебя во всем, что делается руками твоими, на земле, в которую ты идешь, чтобы овладеть ею» (23:19,20).

«...и будешь давать займы многим народам, а сам не будешь брать займы, и будешь господствовать над многими народами, а они над тобою не будут господствовать» (28:12)

«Тогда сыновья иноземцев будут строить стены твои, и цари их – служить тебе... И будут всегда отверсты врата твои, не будут затворяться ни днем, ни ночью, чтобы приносимо было к тебе достояние народов и приводимы были цари их. ... народ и царства, которые не захотят служить тебе – погибнут, и такие народы совершенно истребятся.» (60:10-12).

Эти вопросы освещены нами в [13]. Здесь обратим внимание на то, что для реализации Библейской долговой концепции управления необходимо обладать искусством создавать долги, постоянно учиться этому и «внедрять» это в мировоззрение людей.

Следует добавить, что до сих пор не устаревают и мысли, высказанные известными политиками и банкирами. Второй президент США **Дж. Адамс** подчеркивал: *«Есть два пути завоевания и порабощения нации. Первый – мечом. Второй – долгом».*

Не менее оригинально высказывался основатель легендарной династии банкиров **М. Ротшильд**: *«Дайте мне управлять деньгами страны, и мне нет дела, кто будет устанавливать там законы».*

Весьма любопытно мнение председателя и управляющего Совета директоров, Председателя Федеральной резервной системы США **М. Эклза** (1941): *«... Такова наша денежная система, если бы не было долгов в этой системе, то не было и денег».*

А директор Банка Англии (1928–1941 гг.) **Дж. Стемп** так высказался по этому поводу: *«Если вы хотите продолжать оставаться рабами банков, продолжайте оплачивать свое собственное рабство, позвольте им и дальше создавать деньги и контролировать долги государства... Заберите у них эту великую власть и все великие состояния, как и мое, исчезнут, а они должны исчезнуть, чтобы этот мир стал лучше и счастливее».*

Что касается фондов, представляющих основу ноосферной экономики, то они, на наш взгляд, по своему вещественному составу отличаются от Капитала количественно. Это отличие состоит не в том, чтобы изъять из его состава рабочую силу, что имеет место в настоящее время, а в том, чтобы эта категория, наоборот, включала наряду с вещественными факторами не только рабочую силу, но и самого работника как ее трудового ресурсного носителя. В составе фондов, исходя из рассмотренной нами сущности накопления, целесообразно учитывать не только трудовые ресурсы и средства производства, но и природные ресурсы, имущество, финансы, интеллектуальную собственность, другое национальное богатство.

На основе такой трактовки возможно креативное использование опыта разработки и функционирования 1965–1980 г. фондоэффективного механизма хозяйствования в

СССР (Косыгинская экономическая реформа 1965 г.). Основываясь на данных по накопленному социально-экономическому потенциалу и его эффективности в союзных республиках в составе СССР, приведенных нами в [13], отказ в 1980 году от Косыгинской реформы учета и контроля недр, ресурсов и системы хозяйствования дал дорогу опасному рейдерству, паразитизму, воровству в богатейшей кладовой планеты Земля.

Стоимость Белорусской территориальной социально-экономической системы составляет не менее 10 трлн долл. США. Эта величина включает стоимость (цену) материального и нематериального богатства, природных, финансовых, интеллектуальных, информационных, человеческих, энергетических ресурсов, власти, науки, образования, религии, здравоохранения, культуры, искусства, спорта, логистики и др. Ещё большая, в разы стоимость накопленного национального богатства, составляет в Украине.

Эволюционное и разумное введение 1/10 данного накопленного народного потенциала в отечественный и мировой политико-экономический стоимостной оборот позволит в интеграционных международных условиях опираясь преимущественно на собственные силы обеспечивать ежегодный прирост ВВП не менее 10%, а следовательно, достойный для европейского государства жизненный уровень Белорусского и Украинского народов, их долголетие и прирост.

При формировании новой экономики важно учитывать ЗАКОН ВРЕМЕНИ (учащающаяся смена технологий) и, в соответствии с ним, объективную смену логики социально-экономического поведения людей на Земле во имя сохранения ее и самого человека (например, такие процессы, как сирийский и украинский конфликты), приоритеты развития и идеологическое противоборство.

Практическая деятельность людей предполагает системное использование семи институциональных жизнедеятельностных управленческих подсистем (приоритетов):

- 1) мировоззренческий;
- 2) историко-биолого-генетический;
- 3) информационно-идеологический;
- 4) кредитно-финансовый;
- 5) алкогольно-наркотический;
- 6) культурно-нравственный (музыкально-цветовой);
- 7) силовой (военный, административный, властный).

Автобиосинхронизация – например, «зрительская волна» на трибунах, основной инструмент бесструктурного управления толпой, активно используемый «закулисными дирижерами» при организации не только массовых протестных выступлений. Ибо толпа, по выражению русского мыслителя, писателя, публициста, философа В.Г. Белинского, – *«это собрание людей, живущих по преданию, и рассуждающих по авторитету либо вождя, либо предания, либо священного писания»*. А английский поэт Дж. Мессе отмечал: *«Им будет не просто – тем, кто полагается на истину авторитета, вместо того, чтобы полагаться на авторитет истины»*.

Автор идеологии «холодной войны», директор ЦРУ США (1953–1961 г.), **А.У. Даллес**, на мировоззренческом приоритете поражает своими установками на грубое вмешательство во внутренние дела других стран:

«Окончится война (Вторая мировая – автор статьи), все утрясется и устроится. И мы бросим все, что имеем: все золото, всю материальную мощь на оболванивание и одурачивание людей! Человеческий мозг (Разум – автор статьи), сознание людей способны к изменению. Посеяв там хаос, мы незаметно подменим их ценности на фальшивые и заставим их в эти фальшивые ценности верить. Как? Мы

найдем своих единомышленников, своих союзников в самой России (СССР).

Эпизод за эпизодом будет разыгрываться грандиозная по своему масштабу трагедия гибели самого непокорного на земле народа, окончательного и необратимого угасания его самосознанияМы будем всячески поддерживать и поднимать так называемых художников, которые станут насаждать и вдалбливать в человеческое сознание культ секса, зависти, насилия, садизма, предательства – словом, всякую БЕЗНРАВСТВЕННОСТЬ.

В управлении государством мы создадим хаос и неразбериху. Мы будем незаметно, но активно и постоянно способствовать самодурству чиновников, процветанию взяточников и беспринципности. Бюрократизм, паразитизм и волокита будут возводиться в добродетель. Честность и порядочность будут осмеиваться и никому не станут нужны, превратятся в пережиток прошлого. Хамство и наглость, ложь и обман, пьянство и наркоманию, животный страх друг перед другом и беззастенчивость, предательство, национализм и вражду народов – прежде всего вражду и ненависть к русскому народу, – все это мы будем ловко и незаметно культивировать, все это расцветет махровым цветом.

И лишь немногие, очень немногие будут догадываться или даже понимать, что происходит. Но таких людей мы поставим в беспомощное положение, превратим в посмешище, найдем способ их оболгать и объявить отбросами общества. Будем вырывать духовные корни, опошлять и уничтожать основы народной нравственности.

Мы будем расшатывать таким образом поколение за поколением. Будем братья за людей с детских, юношеских лет, и главную ставку всегда будем делать НА МОЛОДЕЖЬ –

станем разлагать, развращать и растлевать ее. Мы сделаем из нее циников, пошляков и космополитов.

Вот так мы это сделаем!»

И сегодня это по-прежнему берется на вооружение рядом политиков. Что всему этому нужно противопоставить? Альтернативой должны стать антикризисное формирование и развитие нового мировоззрения и практического создания нового (ноосферного) уклада экономики под руководством государственных лидеров Беларуси и Украины, других стран, приверженных ноосферным принципам и общечеловеческим ценностям.

Заключение.

Все кризисы исходят из головы людей и их сферы разума. Мировоззрение является наивысшей концептуальной властью жизнедеятельности людей. Оно и объединяет и разъединяет людей до всевозможных конфликтов и интеграций.

Для реализации изложенных положений нужна востребованность властным концептуальным мировоззрением и разумом государственных лидеров и их команды управленцев.

Союз экономистов Украины имеет все основания креативно использовать представленную Белорусскую модель развития для возможного применения в своей стране. Госзаказчиком разработки Украинской модели развития должны быть собственные государственные высшие структуры власти и управления. Белорусские учёные готовы вместе с коллегами из Украины принять участие в выполнении этого госзаказа. Это позволит Беларуси и Украине усилить мирное, созидательное единение наших

двух народов на пути цивилизационного ноосферного развития.

В качестве конкретных практических шагов по ноосферному единению Беларуси и Украины позвольте руководству Союза Экономистов Украины передать книгу «Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития», написанная по заказу Президента Республики Беларусь учеными страны; материал на электронном носителе, где изложены теоретико-методологические и методические разработки по ноосферному развитию; а также разработанные Национальной Академией Наук Беларуси и Международной Инженерной Академией научно-технологические и технические решения (проспекты по производству изделий – по очистке воды и воздуха для создания совместных предприятий по их внедрению в различные отрасли и регионы экономики Украины.) Академия наук Беларуси готова принять участие в разработке информационных проектов по борьбе с контрафактными товарами, развитию совместных логистических систем Украины и Беларуси и других проектов на благо наших народов.

Ноосфера - Власть!

**«Никакое богатство не может перекупить влияние
обнародованной мысли».**

А.С.Пушкин.

Дякую за увагу. Дзякую за ўвагу. Благодарю за внимание.

Литература:

1. Совещание по актуальным внутривополитическим вопросам 23 июня 2015 г. [Электронный ресурс] // Официальный Интернет-портал Президента Респ. Беларусь. – Режим доступа:

http://www.president.gov.by/ru/news_ru/view/coveschanie-po-aktualnym-vnutripoliticheskim-voprosam-11618/.

2. Лукашенко А.Г. Государство – для народа, человек – во благо своего Отечества: послание Президента белор. народу и Нац. собр., 23 мая 2006 г. [Электронный ресурс] / А. Г. Лукашенко // Официальный Интернет-портал Президента Респ. Беларусь. – Режим доступа: http://www.president.gov.by/ru/news_ru/view/poslanie-prezidenta-respubliki-belarus-alukashenko-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-respubliki-5864/.

3. Лукашенко А.Г. Сильная экономика и честная власть – фундамент независимости страны и процветания нации: послание Президента белор. народу и Нац. собр., 22 апр. 2014 г. [Электронный ресурс] / А. Г. Лукашенко // Официальный Интернет-портал Президента Респ. Беларусь. – Режим доступа: http://www.president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhegodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/.

4. Выступление Президента Республики Беларусь А.Г. Лукашенко на итоговом пленарном заседании постоянно действующего семинара руководящих работников республиканских и местных государственных органов. 22 марта 2002 г. [Электронный ресурс] / Официальный Интернет-портал Президента Респ. Беларусь. – Режим доступа: http://www.president.gov.by/ru/news_ru/view/vystuplenie-prezidenta-respubliki-belarus-ag-lukashenko-na-itogovom-plenarnom-zasedanii-postojanno-5783/.

5. Шторх А.К. Курс политической экономии, или изложение начал, обусловливающих народное благоденствие. Размышления о природе национального дохода / А. К. Шторх; ред. Н. В. Якутин – М.: ИД «Экономическая газета», 2012. – 1120 с.

6. Александр Лукашенко встретился со студентами и преподавателями Белорусского государственного экономического университета, 12 нояб. 2012 г. [Электронный ресурс] / Официальный Интернет-портал Президента Респ. Беларусь. – Режим доступа: http://www.president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-vstretilsja-so-studentami-i-prepodavateljami-belorusskogo-gosudarstvennogo-917/.

7. Вернадский В.И. Проблема времени в современной науке / В. И. Вернадский // Изв. АН СССР. 7-я сер. ОМОН. – 1932. – № 4. –

С. 511–541; [Электронный ресурс] // Око планеты. Наука и техника. 2.10.2010 – Режим доступа:

<http://oko-planet.su/science/sciencehypothesis/49671-vi-vernadskij-problema-vremeni-v-sovremennoj.html>.

8. Никитенко П.Г. Ноосферная экономика и социальная политика: стратегия инновационного развития / П.Г. Никитенко. – Минск: Бел. наука, 2006. – 479 с.

9. Никитенко П.Г. Организационно-управленческая модель формирования нового мировоззрения и новой экономики / П. Г. Никитенко // Проблемы упр. – 2013. – № 3(48). – С. 72–77.

10. Человеческий потенциал Республики Беларусь / С.Ю. Солодовников [и др.]; науч. ред. П.Г. Никитенко. – Минск: Беларус. навука, 2009. – 716 с.

11. Никитенко П.Г. Саймон Смит Кузнец – один из выдающихся экономических креативных мыслителей-экономистов – предтеч инновационных моделей социально ориентированного экономического роста и ноосферной экономики. / П.Г. Никитенко // Проблемы упр. – 2011. – № 2 (39) – С. 42–52.

12. Никитенко П.Г. Информационные технологии в системе охраны здоровья человека и ноосферная парадигма / П.Г. Никитенко, Л.Б. Хрустицкая // Проблемы упр. – 2014. – № 4 (53) – С. 24–31.

13. Никитенко П.Г. [Белорусская модель развития экономики 21-го века](http://www.kpe.ru/sobytiya-i-mneniya/ocenka-sostavlyayuschih-jizni-obschestva/ekonomika/5694-the-belarusian-model-of-development-of-economy-of-the-21st-century) [Электронный ресурс] / П.Г. Никитенко // Сайт Всероссийской политической партии «Курсом Правды и Единения», 15 мая 2015 г. – Режим доступа: <http://www.kpe.ru/sobytiya-i-mneniya/ocenka-sostavlyayuschih-jizni-obschestva/ekonomika/5694-the-belarusian-model-of-development-of-economy-of-the-21st-century>.

14. Бабосов Е.М. Никитенко П.Г. (и др.) Интеллектуальный капитал и потенциал Республики Беларусь. науч.ред. И.Я. Левяш.- Минск: Беларуская навука, 2015, – 387с.

Нянько В.М.
к.е.н., доцент,
проректор з навчальної роботи,
Університет економіки і підприємництва
(м. Хмельницький)

АГРОМАРКЕТИНГ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Міжнародний досвід свідчить, що швидке та стабільне економічне зростання виникало лише в країнах, що мали швидке та стабільне зростання експорту. Українська економіка протягом останніх років характеризувалася швидким зростанням експорту. Тим не менш, у порівнянні з центральноевропейськими країнами (наприклад, Польщею) український експорт не диверсифікований та не відповідає ланцюгам постачання торговельних партнерів. Таким чином, для того, щоб утримати зростання, Україна повинна диверсифікувати та модернізувати економіку. Ключовим моментом цього є постійна робота з торговельними партнерами для отримання інвестицій, технології та доступу до іноземних ринків. Світовий досвід свідчить, що відкриття економіки для торгівлі та прямих іноземних інвестицій збільшує дохід та диверсифікує експорт [1, с. 2].

Перехід економіки України на шлях ринкових реформ не оминув у цьому складному, проте необхідному процесі сільське господарство. Зміни, що торкнулися економіки в цілому, відчутно вплинули на аграрну сферу, що позначилось передусім на впровадженні новітніх технологій ринкових відносин у цій галузі. Важливу роль у цьому процесі став відігравати аграрний маркетинг.

Маркетинг у сучасних економічно розвинутих країнах відіграв важливу роль у становленні ринку, і це відбувалося не впродовж кільканадцяти років, а століттями, шляхом пізнання людьми концептуальних основ маркетингу, об'єк-

тивних законів і втілення їх у життя. Нині агромаркетинг у цих країнах активно використовується як засіб конкурентної боротьби на національних і світових ринках агропромислової продукції, що надає йому специфічної спрямованості, рис і форм. Маркетинг є засобом перспективного розвитку підприємств. В основі ефективного ведення сільськогосподарського виробництва лежать сучасні підходи й методи господарювання, тому неможливо господарювати в ринкових умовах без добре налагодженої маркетингової служби за всіма напрямками господарської діяльності. Сільське господарство характеризується певним рівнем ризику, який можна зменшити за допомогою, належним чином організованих, маркетингових заходів. Без перебільшення можна стверджувати: сучасний агромаркетинг – це філософія великого агробізнесу.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектора економіки України маркетинг ще не отримав значного поширення. Це пояснюється кількома причинами: по-перше, реформування галузі сільського господарства зумовило виникнення великої кількості сільськогосподарських підприємств, як правило, суб'єктів малого бізнесу, які з фінансових причин не в змозі займатись маркетинговою діяльністю; по-друге, продукції сільського господарства виробляється недостатньо, і проблеми перевиробництва не виникали; по-третє, у більшості ключових керівників складається думка про незначну роль маркетингу в умовах дефіциту продуктів харчування. Таким чином, в АПК склались дві філософії бізнесу – маркетингова і виробничо-збутова, які відрізняються між собою орієнтацією діяльності сільськогосподарських підприємств. На думку П.І. Островського, система управління сільськогосподарським виробництвом і агробізнесом у другому варіанті вигідно відрізняється від першого варіанта гнучкістю і чутливістю до

ринкових змін, більшою адаптацією до різних інновацій. Ця система широко використовує сучасні методи цінової і товарної політики. Трудовий колектив підприємств несе велику соціальну і моральну відповідальність за вироблений і запропонований споживачеві товар. І головним є те, що філософія керівників і колективу сільськогосподарських підприємств у першому варіанті – виробити і продати, а в другому – задовольнити потреби покупця. [2, с. 7–8]

Вивчення проблеми маркетингу в аграрній сфері представлено в роботах вчених Соловйова І.О., Островського П.І., Єранкіна О.О., Серової Є.В., Близнюка С.В. та інших вчених [3, с. 180]. Спільним у поглядах є те, що застосування маркетингу може стати ефективним інструментом регулювання діяльності підприємств агросфери в умовах ринкового середовища. Проте існують розбіжності, що до трактування сутності поняття «агромаркетинг».

Так, в літературі зустрічаються різні трактування сутності «агромаркетингу», деякі терміни просто констатують необхідність маркетингового «супроводу» сільськогосподарської продукції від виробника до споживача, «агромаркетинг – це сукупність всієї ділової активності, яка супроводжує потік продовольчих товарів та послуг від початку сільськогосподарського виробництва до груп споживачів [3, с. 180].

Наприклад Островський П.І. розглядає маркетинг як складову системи агробізнесу і функції маркетингу відводить підприємницьким структурам: «система агробізнесу функціонує внаслідок поєднання процесів виробництва сільськогосподарської продукції, її перероблення, зберігання, транспортування і доведення до споживача. Різноманітні підприємницькі структури, що сприяють такому поєднанню, утворюють комплекс економічних відносин, який називають аграрним маркетингом. В даному трактуванні, на нашу

думку, упущено можливість застосування маркетингу з боку держави, що для дійсних умов економіки України не є доцільним і необхідним. Відзначимо, що в країнах з розвинутою економікою, державна підтримка агросфери має місце і за своєю суттю така підтримка є реалізацією концепцій маркетингу [2, с. 9].

Деякі автори акцентують увагу на тому, що агромаркетинг відрізняється від інших видів маркетингу, таких як промисловий, комерційний, банківський. Це визначається особливостями сільського господарства: залежністю від природних умов, роллю і значенням товару, різноманітністю форм власності неспівпаданням робочого періоду і періоду виробництва, сезонністю виробництва і отримання продуктів, зовнішньоекономічними зв'язками, участю державних органів в розвитку АПК і його галузей.

На думку інших авторів, агромаркетинг розглядається як комплексне поняття. Так, наприклад, «систему агромаркетингу необхідно розглядати як важливу складову, сформовану з п'яти взаємодоповнюючих підсистем:

- інформаційного забезпечення;
- агромаркетингових досліджень;
- управління агромаркетингом;
- інфраструктури агромаркетингу;
- стратегічного і оперативного управління» [4, с. 29].

Система аграрного маркетингу складається з двох головних типів діяльності. Один із них стосується фізичного маніпулювання: збір, навантажування, розвантажування, транспортування, зберігання, переробка та передача сировини і готової продукції від виробників до споживачів. Другий тип діяльності стосується процесів обміну та ціноутворення у ринковій системі.

Важливою складовою подолання економічних негараздів і розв'язання існуючих проблем розвитку

українського села є аграрний маркетинг. Як вид діяльності, що передбачає виявлення й задоволення потреб споживачів через ринковий обмін, маркетинг використовується як універсальний інструмент, який забезпечує досягнення поставленої мети. Останньою може бути ефективний розвиток села та сільських територій. Так, реалізація маркетингу в соціальному плані гарантує сільським жителям участь у високоприбутковій сфері сучасного підприємництва. Її різноплановість і багатофункціональність сприяє появі на селі нових робочих місць, у тому числі пов'язаних із виконанням престижної маркетингової роботи, а розширення відповідних пропозицій щодо працевлаштування забезпечує підвищення зайнятості сільського населення.

Питаннями розвитку маркетингу в аграрній сфері, аграрного ринку, присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема П. Борщевський, О. Варченко, А. Войчак, Л. Дейнека вивчали розвиток маркетингу в агропродовольчій сфері; П. Саблук, О. Мостенська, М. Сахацький – маркетингове забезпечення аграрного ринку та агробізнесу; Є. Скляр, І. Соловийов, О. Шпикуляка – формування продовольчих ринків, кластерів та управління ними; А. Єдашкін, Н. Кузнецова – розвиток аграрного маркетингу та його організаційне забезпечення та ін.

Управління маркетингом в агробізнесі, зазвичай, пов'язують із забезпеченням ефективної взаємодії сировинних, виробничих, логістичних, сервісних ланцюгів, а його суб'єктами виступають виробничі, заготівельно-переробні та збутові (реалізаційні) підприємства, ефективна взаємодія яких, і підтримується маркетинговими інструментами.

До виробничих суб'єктів даного виду маркетингу відносять – сільськогосподарські підприємства, фермерські

господарства, сільськогосподарські кооперативи, які на сьогодні набувають особливого розвитку. Зокрема, на Хмельниччині створено Перший національний аграрний кооператив (ПНАК), до пілотного проекту якого ввійшли 60 сіл області. Оскільки Хмельниччина – регіон, що в перспективі може стати регіоном органічного землеробства, то ініціатори і організатори переконані, що якщо долучити переробку, то проблем із роботою не буде і в містян. До прикладу, Хмельницький – місто легкої промисловості, а кооператив готовий вирощувати льон [5]. Основна мета ПНАК – відродити українське село шляхом створення робочих місць, забезпечення прибутковості ведення сільського господарства. **Як зазначено в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» [№5495-VI від 20.11.2012](#) р. сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [6].**

До заготівельно-переробних – елеватори, хлібоприймальні пункти, комбінати хлібопродуктів, пункти (бази) зберігання, переробні підприємства, підприємства харчової промисловості.

До збутових (реалізаційних) – біржі, агроторговельні дома, ярмарки, виставки, оптово-продовольчі ринки, мережі

супермаркетів, плодоовочеві ринки, дрібнотоварні ринки живої худоби та птиці, місцеві ринки та фірмові магазини.

Кожний з перелічених суб'єктів, виконуючи власну бізнесову програму, здійснює маркетингову діяльність, яка представляється комплексом дій, направлених на формування попиту й стимулювання збуту. Комплекс маркетингових дій (операцій), на думку сучасних дослідників, ототожнюється із маркетинговою технологією, якій притаманні ознаки будь-якої технології а саме: динамічність, послідовність виконання, системність та здатність до оптимізації, що дає змогу керівникам обирати її найоптимальніший варіант, зважаючи на різні потенційні можливості підприємств [7, с. 47; 8, с. 160].

Отже, існує широкий спектр інструментів маркетингу, які тісно взаємопов'язані з маркетинговими дослідженнями, товарною політикою, каналами збуту, ціною, рекламою. В цілому інструменти маркетингу формують систему маркетингу підприємства, від ефективності якої і залежить успіх діяльності підприємства. Інструменти маркетингу спрямовані на забезпечення міцних зв'язків між клієнтом і підприємством а також піддаються контролю з його боку. Основні інструменти маркетингу групують по функціях: продуктова політика; комунікаційна політика; цінова політика; збутова політика.

Користуючись інструментами маркетингу можна виявити потреби клієнтів, а клієнти можуть дізнатися про те, що їм пропонують для задоволення їх потреб. Тому маркетинг – це зв'язок між агробізнесом і клієнтом. Виробник надає клієнтам те, що має цінність (товари, послуги), клієнт віддає те, що має цінність (гроші, товари) [2, с. 47]. Бізнес – це двосторонній обмін між підприємцем і клієнтами. Маркетинг допомагає зробити зв'язки між бізнесом і клієнтами найбільш ефективними для обох сторін.

В основу макромаркетингу покладається ієрархічна багаторівнева система, елементами якої стають різноманітні соціально-економічні структури, поєднані численними зв'язками, взаємозалежностями та сукупністю цілей. Відносини між ними повинні мати послідовний, комплексний, системний характер і поширюватися на всі сфери й рівні економіки, починаючи з державного та закінчуючи рівнем підприємства. Під їх безпосереднім впливом опиняються всі етапи процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання сільськогосподарської продукції. На кожному з цих етапів і на кожному рівні діяльності маркетинг має своє призначення, методика та інструментарій, які поєднуються у комплекс, що дає можливість системі досягати запланованих цілей.

Роль агромаркетингу полягає у формуванні філософії поведінки всіх суб'єктів і елементів системи й прогнозуванні їх дій з урахуванням обраних орієнтирів і цілей на ринку. Іншими словами, агромаркетинг – це процес дослідження та прогнозування поведінки елементів і суб'єктів агросфери на ринку, розробка, реалізація й контроль за виконанням стратегічних планів їх розвитку [9].

Проводячи дослідження в галузі агробізнесу щодо споживчого ринку, науковці виділяють низку факторів, які впливають на агромаркетинг:

- залежність економічних результатів праці в аграрному секторі від природно-кліматичних та інших природних умов;
- залежність виробництва агросировини від родючості та раціонального використання землі;
- велика питома вага затрат праці;
- існування великої чисельності незалежних виробників, які постачають на ринок обмежений асортимент високостандартизованих товарів;

- наявність великої кількості посередників між виробниками агросировини та споживачами переробленої продукції;

- наявність суттєвого часового проміжку між періодами виробництва й переробки агросировини;

- сезонність виробництва агросировини та одержання продуктів її переробки;

- висока кореляція між якістю кінцевого продукту і строками та умовами зберігання, транспортуванням та реалізацією;

- першочергове значення продовольчих товарів у задоволенні основних життєвих потребі людини, в економічній та політичній безпеці держави.

Дослідження показують, що в агробізнесі популярність маркетингу зростає, але практичне впровадження його як системи вкрай недостатнє, а іноді через використання лише окремих елементів маркетингу – неефективне. У багатьох аграрних і агропромислових формуваннях ще не віджила психологія виробника, коли керівник підприємства передусім думає не про те, як і де реалізувати продукцію, а про те, як би її лише виробити. Це веде до неврахування потреб споживачів, низької якості продукції й примітивного сервісного обслуговування.

Агромаркетинг як система – це цілісне утворення, що складається із взаємопов'язаних компонентів і характеризується новими якісними характеристиками по відношенню до частин, з яких вона утворюється. З погляду на зміст системи, вона представляє собою комплекс організаційної та функціональної цілісності елементів організаційної структури управління маркетинговою функціональною організацією, на всіх рівнях відтворювальної системи в аграрній сфері економіки, прямих та зворотних зв'язків між елементами, взаємодію [персоналу](#), що здійснює

маркетингову діяльність, технологій та методику маркетингу, інформаційної системи та ін. Усі складові частини системи мають гармонічно поєднуватися, знаходитися у взаємозв'язку та діалектично розвиватися [9].

З точки зору побудови реально діючої системи агромаркетингу вона має являти собою сукупність галузей, підприємств та організацій різних форм власності в аграрній сфері економіки, поєднаних в інтегральну структуру, в основу діяльності якої покладено мету максимізації їх сукупного прибутку через визначення і цілеспрямований вплив на формування платоспроможного попиту споживачів і раціональної організації товароруку [9].

Агромаркетинг забезпечує реалізацію цього завдання на основі глибоких досліджень ринку, попиту, макро- та мікросередовища. Розвиток граничних можливостей підприємства за рахунок удосконалення внутрішнього ресурсного потенціалу проводиться на основі формування стратегій, що забезпечують активний вплив на ринок, споживчі уподобання і конкурентів [9].

Таким чином, використання концепції агромаркетингу має орієнтувати всіх суб'єктів агросфери на те, щоб:

- а) базувати свою діяльність на стратегічних можливостях;
- б) розробляти системи моніторингу та аналізу ситуацій, що виникають на ринках;
- в) підвищувати здатність адаптації до змін у середовищі;
- г) регулярно переглядати та погоджувати плани діяльності на всіх рівнях;
- д) орієнтуватися на досягнення цілей соціального й економічного розвитку аграрних підприємств [9].

Завдяки аграрному маркетингу з'являється можливість брати участь у масштабних міжнародних проектах з

виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Відкриваються також перспективи своєчасного реагування й проведення економічно доцільних превентивних заходів при кон'юнк-турних змінах світового аграрного ринку та послуг на ньому.

Агромакетинг включає маркетингові операції від виробника сільськогосподарської продукції до споживача кінцевого продукту за участю посередників.

Отже, завдяки аграрному маркетингу виробництво і збут сільськогосподарської продукції підприємствами набуватимуть принципово нових підходів, передусім будуть орієнтуватися на кінцевого споживача. Останній визначає потреби, які за допомогою маркетингових засобів стають відомими виробнику. У свою чергу, сільськогосподарський товаровиробник взаємодіє з переробною галуззю, котра постачає кінцевому споживачеві необхідну продукцію. Відбувається узгодження інтересів виробника і переробника з одночасним задоволенням потреб споживача, тобто ринку.

Маркетинг, який пов'язаний з продукцією сільськогосподарських виробників, набагато складніший за інші види маркетингу: ця складність зумовлена різноманітністю методів і способів його здійснення. Застосування різноманітності таких методів пояснюється великою кількістю і різноманітністю виробленої продукції, її цілеспрямованістю й значимістю для кінцевого споживача [2, с. 224].

Основною перепорою, що постає на шляху переходу до маркетингової моделі господарювання, є невміння правильно визначити свою маркетингову концепцію розвитку та неспроможність організувати дійовий структурний підрозділ, що якісно виконував би покладені на нього функції управління маркетинговим середовищем підприємства. Ефективним буде використання концепції соціально-

етичного маркетингу, яка в свою чергу враховує як потреби підприємства, так і суспільства в цілому, вплив факторів, що обумовлюють організацію й ефективність маркетингу, і спрямована на стратегічне планування, яке повинно бути оптимальним та ефективним [10, с. 369].

Ринкове середовище, в якому функціонують агропромислові підприємства, нині може бути охарактеризоване як несприятливе, з високим ступенем невизначеності. Саме тому вони, з одного боку, повинні пристосовуватися, з іншого – впливати на нього (середовище), поступово трансформуючись, з урахуванням потреб і можливостей сільгосптоваровиробників. Це підвищує значення вивчення ринку, збору інформації про споживачів, постачальників та конкурентів з метою використання в управлінні діяльністю підприємств АПК маркетингової концепції.

При цьому особливо значущою стає організація ефективних, з точки зору принципів маркетингу, каналів просування сільськогосподарської продукції споживачам.

Водночас маркетинг повинен передбачати не тільки орієнтацію на наявний попит, а й стимулювання та розширення пропозиції. Ефективність маркетингових заходів значною мірою залежить від оперативного опрацювання інформації про ринок. Заходи повинні охоплювати, крім реклами і реалізації, всі процеси виробничо-господарської діяльності.

Маркетингові підходи до організації діяльності підприємств АПК передбачають внесення деяких коригувань у порядок формування каналів реалізації сільськогосподарської продукції, які мають відповідати наступним вимогам: канали розподілу слід вибирати таким чином, щоб вони повністю забезпечували доступ до певних ринкових сегментів; необхідно передбачати гнучкість у

розподілі, використання одного каналу не повинно виключати можливості розподілу продукції по іншому; слід виключати можливість виникнення слабких ланок в усталеному ланцюгу розподілу.

Доцільною є реалізація концепції маркетингової взаємодії, що формується на основі інтеграційних зв'язків підприємств, які входять до підкомплексу. Така взаємодія передбачає формування і розвиток довгострокових взаємовигідних відносин у процесі взаємодії продавців із покупцями. Оскільки в продуктово-галузових підкомплексах АПК виробники сировини виступають як продавці щодо підприємств-переробників, то реалізація концептуальних підходів, що склалися в маркетингу взаємодії, є досить ефективною.

Маркетинг взаємодії дає змогу формувати на довгостроковій основі стійкі відносини щодо проведення товарної, цінової та збутової комунікативної політики. Це забезпечує їхню концептуальну єдність і, як результат, підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється в таких підкомплексах, на ринку.

На наш погляд, основними завданнями відділу маркетингу на сільськогосподарських підприємствах повинні бути:

- ґрунтовне дослідження ринку сільськогосподарської продукції;
- всебічне вивчення потреб ринку сільськогосподарської продукції, яку виробляє або в майбутньому може виробляти підприємство;
- отримання інформації щодо уподобань споживачів;
- формування попиту на власну продукцію;
- стимулювання збуту продукції;
- діагностика конкурентів на ринку;
- організація ефективної роботи з врахуванням нових

вимог ринку.

Вищенаведене спонукає звернути нашу увагу на організаційні аспекти маркетингу. Основний закон організації – закон синергії – полягає в тому, що сума властивостей (потенціалів, енергії, якості) організованого цілого перевищує «арифметичну» суму властивостей кожного з елементів системи. Організація як процес є проявом суспільної діяльності, що виникла на основі суспільного поділу праці. Функціональним призначенням організації в цьому значенні є створення нових і удосконалення створених та функціонуючих систем будь-якого виду. Тому організовувати – значить створювати нову систему або поліпшити стан колишньої в процесі її функціонування відповідно до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов.

Організація маркетингу передбачає:

- побудову та вдосконалення структури управління маркетингом;
- підбір фахівців з маркетингу належної кваліфікації;
- розподіл завдань, прав та відповідальності серед працівників маркетингових служб;
- створення належних умов для ефективної роботи маркетингового персоналу;
- забезпечення ефективної взаємодії маркетингових та інших служб.

Функціонування організаційної служби маркетингу передбачає розподіл обов'язків між структурними підрозділами за окремими функціями маркетингової діяльності.

Вступ України до СОТ вимагає розробки та запровадження цільових програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Адже за умовами СОТ існують обмеження державних субсидій і пільг

сільському господарству та адміністративних бар'єрів на шляху імпорتنих товарів. Україна, на сьогодні, в обов'язковому порядку дотримується вимог СОТ щодо державної підтримки галузі, поступово знижує імпортні мита, проводить політику лібералізації в міждержавному товарообміні, намагається удосконалити систему сільськогосподарського кредитування, здійснювати товарні закупівлі та інтервенції на ринку продукції та продовольства.

Необхідний новий підхід до формування економічного механізму ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. При цьому слід проводити моніторинг цін і своєчасно вживати заходи щодо удосконалення цінових співвідношень, зберігаючи принцип формування ринкової ціни на основі попиту і пропозиції. Доцільно вводити механізм гарантованих цін для закупівлі сільськогосподарської продукції, виробництво якої дає можливість людям жити в сільській місцевості; зберігати системи надбавок до цін на окремі види продукції, виходячи зі значимості конкретного виду продукції для господарств того чи іншого регіону. Слід також на основі економічної вигоди для сільського господарства розширювати практику компенсації сільськогосподарським товаровиробникам вартості основних видів матеріально-технічних та інших ресурсів.

В умовах СОТ потрібно ширше використовувати договірні відносини, форвардні й ф'ючерсні контракти при закупках сільськогосподарської продукції з визначенням рівня цін реалізації та умов їх зміни. У сфері зовнішньоекономічних відносин доцільно впровадити механізми стимулювання експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, забезпечення інтересів національного АПК і захист вітчизняного товаровиробника на внутрішньому ринку.

Світові тенденції розвитку продовольства свідчать про зростання попиту на екологічно чисту, високоякісну продукцію сільського господарства. Україна у цьому відношенні має значні конкурентні переваги: велику площу чорноземів, малі обсяги внесення в ґрунт мінеральних добрив, гербіцидів та хімікатів, обмежене використання сільськогосподарської техніки тощо. Все це сприяє виробництву екологічно чистої продукції рослинництва. Для підвищення якості продукції необхідно переходити на застосування органічного землеробства.

Необхідно стимулювати зміну національних технічних, санітарних та фітосанітарних стандартів таким чином, щоб вони відповідали міжнародним стандартам. Активізація роботи зі стандартизації продукції сприятиме виходу України на всі продовольчі ринки. Для цього пропонується створити розгалужену систему стимулювання експорту, яка передбачає: надання інформаційної, маркетингової і консультаційної підтримки експортерам продовольства; гармонізацію внутрішніх і міжнародних стандартів; розвиток транспортної інфраструктури; уніфікацію тарифів на внутрішні й експортні перевезення продукції.

Для вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції вступ до СОТ надав можливість збільшити прибутки завдяки розширенню доступу до зарубіжних ринків та іноземних інвестицій, здійснювати спільну підприємницьку діяльність з інвесторами інших країн. Одночасно вони мають передбачати певні конкурентні проблеми та обмеження внаслідок збільшення субсидованого імпорту продовольства із країн ЄС, що прямо залежить від зменшення ступеня захисту внутрішнього ринку.

Конкурентоспроможність експортного потенціалу залежить від багатьох як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Саме тому напрямом забезпечення конкурентоспроможності має стати детальний маркетинговий аналіз та створення іміджу. Результатом є створення інформаційної системи про регіон, його потенціал, потреби, можливості та загрози, сильні та слабкі сторони, конкурентні переваги.

Пріоритетним напрямом аграрної політики має стати створення сприятливих економічних умов для підвищення інноваційної активності як на основі посилення ролі місцевої влади в особі держави, так і через ринкові важелі регулювання (субсидії, субвенції, побічні механізми – ціни, розмір ставки банківського відсотку, оподаткування, законодавчі акти щодо захисту вітчизняних і зарубіжних інвесторів тощо).

Владі, на основі вивчення та систематизації інформації, необхідно розробити регіональну програму розвитку АПК, наприклад, для Хмельниччини, основною, якої має стати аграрна стратегія. Метою цієї програми має стати трансформування агропромислового комплексу у високоефективну, конкурентоспроможну галузь області, яка зможе інтегруватись у світовий аграрний ринок. Також розроблена регіональна програма розвитку АПК потрібна для одержання інвестиційного фінансування передусім інноваційних процесів, адже це ключ до підвищення конкурентоспроможності. Потрібно розвивати агропромислове виробництво на селі, де значно погіршилась демографічна ситуація. Слід забезпечити відновлення та розвиток інфраструктури АПК: племінних господарств, селекційних, насінєвих, ветеринарних, агрохімічних та інших організацій, що зможуть забезпечити підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивність тварин. Розвинута інфраструктура дозволить забезпечити агроформування області добривами, засобами захисту рослин та тварин, насінням, посадковим матеріалом,

засобами виробництва, кормами, а також сприятиме здійсненню гуртового і роздрібного продажу сільськогосподарської продукції, проведенню організації торгів, реклами,

Розвиток експортного потенціалу залежить від збільшення кількості експортноорієнтованих підприємств регіону, від добре налагодженої транспортної інфраструктури, від впровадження інформаційних технологій та популяризації в глобальній мережі, від вдалого управління брендом, від супроводжувальної документації, і навіть від упаковки, дизайну товару.

Стимулювання розвитку експортного потенціалу можливе лише на засадах маркетингу та сучасних структурно-трансформаційних перетворень передусім у сільському господарстві з метою стабілізації та нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції.

Особлива увага має також приділятися підприємствам харчової промисловості, що займається виробництвом продукції із місцевої сировини. А також тому, що підприємства харчової промисловості повинні інтегруватись із сільськогосподарськими підприємствами, утворюючи замкнутий цикл виробництва від вирощування, збирання, зберігання до глибокої переробки сільськогосподарської продукції. Адже світовий досвід показує, що виробник одержує найбільший ефект тоді, коли реалізує не сировину, а продукти її переробки, кінцеві продукти споживання. Тому високорозвинені країни ніколи не експортують сировину, а мають усі галузі промисловості з комплексної переробки сировини і реалізують кінцевий продукт споживання. Це стосується не лише великих компаній і фірм, а й індивідуальних виробників. У високорозвинених країнах навіть фермери намагаються реалізувати сільськогосподарську продукцію тільки після її первинної

переробки і навіть довести її до стадії кінцевого споживання. Для цього вони створюють на кооперативних засадах сферу первинної переробки та зберігання сільськогосподарської продукції: кооперативи з переробки молока, виробництва сиромолочної продукції, кооперативні м'ясопереробні підприємства. Великі фермерські господарства мають власні невеликі сучасні цехи з первинної переробки сільськогосподарської продукції [11]. Цей напрям певною мірою розвивається і у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах. Реалізація ними кінцевого продукту (вироби із м'яса, олія, масло, сири, консерви тощо) дає змогу впливати на реалізаційну ціну продуктів харчування, еквівалентний обмін між містом і селом.

Література:

1. [Тар Девід](http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/desyat-prichin-chomu-ukrayina-maie-vstupiti-do-sot). Десять причин, чому Україна має вступити до СОТ [Електронний ресурс] / Девід Тар. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/desyat-prichin-chomu-ukrayina-maie-vstupiti-do-sot>.
2. Островський П.І. Аграрний маркетинг. Навчальний посібник / П. І. Островський. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.
3. Яблуковська Н.В. Розвиток агромаркетингу як базової концепції ринкової діяльності сільськогосподарських підприємств // Вісник ХНУ. – №3, Т.3, 2011. – 180 с.
4. Шевченко М. Развитие маркетинговой деятельности в системе аграрного рынка / Економист, 2008. – №9. – С. 28–30.
5. Незалежне українське видання Діпо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khm.depo.ua/ukr/khm/na-hmelnichchini-stvoryuyut-pershiy-natsionalniy-agrarniy-26082015222000>.
6. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» : прийнятий [від 20.11.2012](#) р. № 5495-VI / Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5495-17/paran2#n2>
7. Савельєва Є.В. Новітній маркетинг: навчальний посібник [для студентів вищих навч. закл.]. / За ред. Є.В. Савельєва. – К.: «Знання»,

2008 – 420 с.

8. Єранкін О.О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: [Монографія] / О.О. Єранкін. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 156–168.

9. Соловйов І.О. Основні напрями розвитку системи агромаркетингу [Електронний ресурс] / І.О. Соловйов. – Режим доступу: <http://asyan.org/potrd/Основні+напрями+розвитку+системи+агромаркетингу/main.html>

10. Страшинська Л.В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні [Електронний ресурс] / Л.В. Страшинська. – Режим доступу: <http://enuftir.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13344/1/food%20market.pdf>

11. Портал «Аграрний сектор України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/economics/documents/category-122/doc-199/>

Павліха Н.В.

д.е.н., професор, завідувач кафедри
міжнародних економічних відносин
та управління проектами,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасний етап розвитку економіки України потребує активного пошуку дієвих чинників макроекономічної стабілізації, належного відновлення обсягів виробництва та забезпечення подальшого зростання національного господарства [1, 4]. Для України в умовах глобалізаційних змін у світі існує нагальна необхідність поетапного формування моделі конкурентоспроможної відкритої національної економіки. Обґрунтування такої моделі розвитку економіки України має враховувати досвід багатьох, передусім європейських, країн і водночас бути адаптованим до національної специфіки розвитку ринкових відносин.

Забезпечення умов усталеної конкурентоспроможної національної економіки безпосередньо пов'язане зі світовими тенденціями розвитку конкурентного середовища, економічної кон'юнктури, особливостями взаємодії з іншими країнами в процесі інтернаціоналізації господарства [2]. Це обумовлює потребу розробки напрямків і механізмів удосконалення управління розвитком соціально-економічних систем.

У сучасному глобалізованому світі тотальної конкуренції за ресурси, робочу силу, ринки збуту тощо кожен регіон, кожна громада, аби забезпечити своє процвітання та розвиток, створити для людини комфортне і безпечне середовище, мають бути конкурентоспроможними щодо інших регіонів та громад. Адже ресурси, насамперед йдеться про зовнішні та внутрішні інвестиції, ідуть лише туди, де їм простіше зайняти своє місце і де є більше шансів на отримання від цих інвестицій доходу.

В період продовження фінансово-економічної кризи регіон як соціально-економічна система повинен не тільки вміти ефективно використовувати свій ресурсний та конкурентний потенціал, але й створювати умови для формування нових конкурентних переваг, і їх носіями повинні стати підприємства та організації, що знаходяться на його території, а також адміністративні органи влади регіонального та муніципального рівнів.

Реформаційні умови, що нині склалися в Україні, примушують дослідників й практиків шукати такі форми, методи й інструменти управління, які б відповідали вимогам сучасного стану розвитку соціально-економічних систем. Вивчення досвіду зарубіжних країн показало доцільність для забезпечення управління сталим розвитком соціально-економічних систем використання таких принципів і технологій

стратегічного планування, які виходять з теорії управління проектами.

Відсутність адекватної методології управління соціально-економічними системами є причиною подальшого поглиблення кризи розвитку регіонів України та унеможливлення реалізації реальних реформ. Це призводить до того, що вся діяльність структур управління розвитком соціально-економічних систем зводиться лише до екстреного реагування на проблеми, які виникають. Навіть цільові комплексні програми як інструмент реалізації регіональної політики сталого розвитку нині залишаються не дієвими.

У сучасній глобалізаційній економіці більшість господарських завдань розв'язується на основі певних проектів, тобто спочатку визначаються цілі, а потім робиться спроба досягнути їх з урахуванням часових, ресурсних і фінансових обмежень. Планування проектів у поєднанні з процесами регулювання й контролю утворюють процес управління проектами, або проектний менеджмент. Світовий досвід свідчить, що управління проектами стало загальним стандартом поведінки у практичній діяльності [3, 3].

В умовах ринкової економіки відносини держави, регіонів і бізнесу потребують формування загальної позиції та координації дій, що можливе при допомозі розробки та дотриманні реалізації великого інфраструктурного проекту. При цьому його проектний цикл має передбачати обов'язкову передачу національних стратегічних пріоритетів на рівень регіональних структур та дрібних суб'єктів господарювання. Це сприятиме врахуванню їх діяльності в процесі планування та виконання конкретних проектів на місцях [4].

Застосування методології управління проектом в системі управління сталим розвитком соціально-економічної системи передбачає оновлення самого процесу управління

цією системою, тобто модернізацію, реконструкцію та заміну окремих ланцюгів, методів й інструментарію системи управління з метою підвищення його ефективності. Тобто мається на увазі поступовий перехід від традиційної адміністративної моделі управління, для якої, в першу чергу, характерною рисою є дотримання інструкцій, до нової системи менеджменту, де центральним системоутворюючим елементом стає орієнтація на досягнення результату. При цьому увага акцентується не лише на підвищенні ефективності на всіх рівнях управління, а й на усуненні міжрегіональних диспропорцій в соціально-економічному розвитку регіонів як причини недостатньої дієвості концепції сталого розвитку, піднесенні рівня життєвого забезпечення та життєдіяльності населення, поліпшення інфраструктури і т.п.

Досвід розвинутих країн довів, що єдина ефективна методологія впровадження інновацій – методологія управління проектами. Крім того, для сучасної системи управління соціально-економічною системою важливо те, що управління проектами – найефективніший інструментарій планування інвестицій, який дозволяє забезпечити задоволення очікувань клієнтів, конкурентні переваги, прозорість процесів для керівництва, розроблення нової інноваційної продукції, а також підвищення результативності освоєння та ефективності використання інвестиційних коштів. У період кризи це один з небагатьох інструментів виживання [5, 48].

Тому сьогодні тільки гармонійне застосування інструментів стратегічного управління й управління проектами може забезпечити сталий розвиток соціально-економічної системи будь-якого рівня (підприємство, регіон, держава). Ефективно застосовувати такі інструменти – завдання передусім державних службовців, посадовців

місцевого самоврядування, представників бізнесу, інших представників громади [6, 7].

Принциповою ознакою проектного управління в спектрі інших видів управління є попередня розробка цілісної моделі проекту, її аналіз, узгодженість, затвердження та реалізація. Планування та виконання проектів відбувається в усталеній послідовності, починаючи з узгодженої стратегії, яка призводить до розробки схем специфічних дій, які згодом формулюються, виконуються й оцінюються з метою покращення стратегії і наступних дій. При цьому поняття «проект» стосується як власне самого проекту – ряду дій для досягнення вказаної цілі проекту у визначений термін, так і програми – ряду проектів, чиї цілі сприяють досягненню загальної мети на рівні регіону, країни або декількох країн.

Сучасна концепція управління проектами базується на визначенні проекту в якості об'єкта управління та загальної характеристики сутності процесу управління. В зв'язку з цим поняття «управління проектом» не зовсім точно розкриває сутність цього явища. На відміну від «управління проектом» поняття «проектне управління» більш прийнятне, тому що воно підкреслює відмінність між цим та іншими видами управління. Зазначимо, що поняття «проектне управління» асоціюється з проектуванням і з діяльністю проектно-дослідницьких організацій. Тому пропонуємо обидва поняття «управління проектом» та «проектне управління» розуміти як рівнозначні.

Слід зауважити, що на сьогодні існує багато визначень поняття «проект», але всі дефініції базуються на трьох основних характеристиках проекту: наявності конкретної мети, обмеженістю в часі та ресурсах. Недоліком існуючих визначень категорії «проект» є відсутність зв'язку між проектом в якості попередньо розробленого плану та проектом як процесу реалізації цього плану.

Управління проектом або проектне управління – це особливий вид управлінської діяльності, який полягає в розробці, попередньому та ретельному опрацюванні всебічного плану (моделі) дій, спрямованих на досягнення конкретних цілей, та його (її) реалізації.

Сучасне управління проектом може бути використане не тільки в управлінні об'єктами, які володіють лише явними характеристиками проекту, а й в управлінні системними об'єктами. В зв'язку з цим можливості застосування методології управління проектом зростають, що доведено практичним використанням проектного управління в найрізноманітніших сферах людської діяльності.

В основі теорії управління проектом лежать методологія системного та сітьового планування. Отже, концепція управління проектом найбільш повно відповідає складності та динамічності процесів просторового планування (проектування) та організації розвитку регіонів. Вона є науково обґрунтованою та практично апробованою методологією в різноманітних сферах управлінської діяльності. Універсальний характер проектного управління, його відмінності від традиційного дозволяють зробити висновок про ефективність його застосування в системі управління сталим розвитком просторових систем.

Помітне місце в сучасному управлінні проектами займає моделювання процесів розвитку та управління. Моделі в рамках сучасної концепції управління проектом є не лише засобами дослідження та аналізу складних соціальних, економічних, екологічних явищ, а й реальними інструментами управління, тому що за допомогою них опрацьовуються цільові показники розвитку, на їх основі формуються плани проекту та здійснюється контроль за його реалізацією.

Моделюванню підлягають сценарії взаємодії елементів проекту з факторами внутрішнього та зовнішнього середовища, що може відобразитися у вигляді побудови дерева ризиків, дерева рішень або інших моделей. Під час детальної і всебічної розробки проекту будується, аналізується та затверджується модель діяльності і її результатів, спрямованих на досягнення поставлених цілей.

Назвемо загальні підходи до розробки проекту сталого розвитку соціально-економічної системи:

- проект має бути комплексним, тобто формуватиметься з взаємопов'язаних часткових проектів, які реалізовуватимуться у всіх підсистемах соціально-економічної системи; при цьому пріоритетність та розподіл ресурсів між частковими проектами повинні визначатись на основі цільових показників розвитку соціально-економічної системи;

- цільові показники розвитку соціально-економічної системи мають містити в собі декілька рівнів планування: короткотерміновий (оперативний) план протягом одного-двох років, що досягається під час реалізації окремих часткових проектів, середньотерміновий (тактичний) план на п'ять років, що досягається при реалізації поточного проекту розвитку просторової системи, та довготерміновий (стратегічний) план на двадцять-двадцять п'ять років, який, в свою чергу, досягається під час реалізації цілого ряду послідовних проектів;

- управління проектами сталого розвитку соціально-економічної системи здійснюється централізовано на рівні вищих органів державного управління, в цей самий час управління окремими частковими проектами здійснюється децентралізовано, із залученням не лише органів державної влади, але й суспільних та приватних організацій, в тому числі й комерційних.

Основною причиною необхідності застосування методології управління проектами у сфері розвитку соціально-економічних систем в умовах глобалізації, на нашу думку, виступає динамізм та невизначеність зовнішнього середовища. Адже у якісно нових умовах розвитку соціально-економічних систем, в якості довгострокової конкурентної переваги є рівень сприйняття ними процесів глобалізації.

Література:

1. Потенціал конкурентоспроможності Західних регіонів України та проблеми його реалізації у посткризовий період [Електронний ресурс]: [аналітична доповідь] / [Волошин В.І., Васильців Т.Г., Мокій А.І. та ін.]. – Львів: ЛФ НІСД, 2011. – 98 с. – Режим доступу: <http://www.niss.lviv.ua>
2. Карнаков І.А. Проблеми багатовекторної інтеграції України в систему міжнародних економічних зв'язків у сучасних умовах [Електронний ресурс] / І.А. Карнаков. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10kiazsu.pdf
3. Кобиляцький Л.С. Управління проектами: [навч. посіб.] / Л.С. Кобиляцький. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.
4. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації). Під наук. ред. М.І. Долішного. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – С. 187–191.
5. Чернихівська А.В. Переваги застосування проектного менеджменту у сфері регіонального управління / А.В. Чернихівська // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 47–51.
6. Рач В.А. Управління проектами: практичні аспекти реалізації стратегій регіонального розвитку: [навч. посіб.] / В.А. Рач, О.В. Россопанська, О.М. Медведева; за ред. В.А. Рача. – К.: «К.І.С.», 2010. – 276 с.

Павлов В.І.
д.е.н., професор,
віце-президент Спілки економістів України

Пивоварчук Л.В.
асистент,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, м. Рівне

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА ГАРАНТІЇ ДЕРЖАВИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Актуальність проблеми. Соціальним обов'язком держави є забезпечити такий мінімум соціальних можливостей та соціальної захищеності, які необхідні для підтримання гідного життя людини, нормального задоволення її матеріальних і духовних потреб. Соціальні стандарти встановлюються і гарантуються державою. Саме вона зобов'язана забезпечити всім громадянам достатній життєвий рівень.

Мета роботи полягає у вивченні основних проблем в сфері державних соціальних стандартів та гарантій для забезпеченні гідного рівня життя населення України, що слугить основою розвитку людського потенціалу.

Основні теоретичні та практичні аспекти. За діючою Конституцією Україна проголошена демократичною, правовою, соціальною державою. Офіційно зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Соціальним обов'язком держави є забезпечити такий мінімум соціальних можливостей та соціальної захищеності, які необхідні для підтримання гідного життя людини, нормального задоволення її матеріальних і духовних потреб.

Згідно із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму» [1].

В статті 48 Конституції України зазначено, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло». Крім того, держава гарантує громадянам право на: право на працю, на підприємницьку діяльність, право на житло, на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, право на освіту, відпочинок і т.д. Державні соціальні стандарти застосовуються у різних сферах нашого життя. Зокрема це доходи населення, соціальне обслуговування, житлово-комунальне господарство, транспорт та зв'язок, охорона здоров'я, забезпечення навчальними закладами, обслуговування закладами культури та спорту, побутове обслуговування, торгівля та громадське харчування, соціальна робота з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей тощо. У міжнародній практиці до соціальних стандартів розрахунку рівня людського розвитку відносять: тривалість життя; грамотність населення; середня тривалість навчання; реальний ВВП на душу населення в купівельній спроможності до долара. [2, с. 4–8].

На нашу думку соціальні гарантії – це сукупність економічних та організаційно-правових відносин щодо забезпечення з боку держави різноманітних потреб громадян з метою розвитку кожного члена суспільства на рівні не

нижче мінімального суспільно прийнятного рівня доходів відповідно до основних соціальних груп населення.

Держава виступає об'єктом виконання соціальних гарантій, які є елементом соціальної безпеки, а також держава регулює їхнє фінансове забезпечення. Згідно з тлумачним словником під терміном «гарантія» (з франц. *garantie* – забезпечення, запорука) мається на увазі порука, забезпечення чи умови, що забезпечують успіх чим-небудь. Реалізація на практиці державних соціальних гарантій передбачає надання матеріальних благ або грошових виплат за рахунок державного бюджету та цільових фондів. Прикладами можуть бути пенсії, соціальні допомоги та стипендії, безкоштовні або пільговані освітні, культурні, житлово-комунальні, оздоровчі, медичні, транспортні та інші послуги.

Протягом останніх років відбувається пошук нових підходів до визначення соціальних стандартів та гарантій як основи для забезпечення життєдіяльності усіх членів суспільства. Однак нині немає єдиних підходів серед науковців, урядовців, роботодавців та членів профспілкових об'єднань щодо того, як саме має визначатись базовий стандарт, на основі якого формується механізм забезпечення реалізації соціальних гарантій держави. Сформована система соціальних гарантій в Україні не є досконалою й не виконує свої основні завдання в повному обсязі.

В Україні базовим державним соціальним стандартом вважається прожитковий мінімум (далі ПМ). Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [3].

Одним з найважливіших показників життєвого рівня є споживчий бюджет як інтегральний соціальний норматив споживання населенням товарів та послуг. Мінімальний споживчий бюджет – це набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні. Мінімальний споживчий бюджет формується нормативним методом на основі системи споживчих кошиків [4]. Споживчий кошик – науково обґрунтований і збалансований за потребою стандартний (типовий) набір товарів і послуг, складений за мінімальними нормами і нормативами споживання людини або сім'ї за певний відрізок часу (місяць, рік).

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу. Прожитковий мінімум визначається в залежності від вікового критерію та відповідно до демографічної групи особи: для дітей віком до 6 років; для дітей віком від 6 до 18 років; для працездатних осіб; для осіб, які втратили працездатність. Динаміка прожиткового мінімуму має тенденцію до збільшення, темпи зростання величини прожиткового мінімуму за п'ять попередніх років становить 134–143%, в залежності від демографічних груп населення.

Проте залишається частина населення, середньодушовий грошовий дохід яких, є нижчим за прожитковий мінімум. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, частка населення, яке отримувало середньодушові доходи менше прожиткового мінімуму зменшується. Отже, збільшується частка населення, яка має дохід більший за прожитковий мінімум. Це та частина населення, яка здатна забезпечити нормальне функціонування організму продовольчими, непродовольчими товарами, послугами та соціокультурними потребами. Відповідно до розміру прожиткового мінімуму,

прослідковується його зростання з 2000 по 2005 р., а з 2005 р. – стрімке зростання. За період з 2000 по 2014 р. розмір прожиткового мінімуму зріс у 4 рази.

Розмір прожиткового мінімуму в Україні має тенденцію до зростання. Проте, слід зазначити, що прожитковий мінімум повинен переглядатися відповідно до рівня інфляції, тобто виходячи із середніх цін, що склалися за відповідний місяць, з урахуванням прогнозних індексів споживчих цін. Згідно законодавства України під індексацією розуміють встановлений механізм підвищення грошових доходів громадян, що надає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг [5].

Індексації підлягають поточні грошові доходи громадян – оплата праці, соціальна допомога, пенсії, стипендії, допомога при народженні дитини, матеріальна допомога, допомога на поховання та ін. За період з 2009 по 2014 р. розмір прожиткового мінімуму зростав вищими темпами, ніж його реальна вартість на споживчому ринку. Проте за попередні роки (2003, 2004, 2006, 2008 роки) це співвідношення було на користь індексу споживчих цін. Тобто підвищення прожиткового мінімуму за цей період відбувалось повільніше, ніж зростала інфляція [6].

В нашій країні було зрівняно мінімальну заробітну плату та прожитковий мінімум для працездатних громадян. Але це досить суперечливо, враховуючи сьогоденні темпи зростання цін. Навряд чи можна забезпечити підтримання життєдіяльності організму людини, яке досягається за рахунок харчування, тому що на сьогодні офіційний рівень прожиткового мінімуму зростає темпами в кілька разів нижчими, ніж реальні ціни на продовольчі товари.

Відповідно до Закону [7] «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий

мінімум названо базовим соціальним стандартом, але таке визначення суперечить самому поняттю стандарт, оскільки мінімальні набори непродовольчих товарів та послуг не можуть бути стандартом, оскільки не задовольняють основних соціальних і культурних потреб [1, с. 39].

Величина прожиткового мінімуму, на жаль, не враховує низку життєво необхідних витрат: на будівництво чи купівлю житла або одержання його у найм, на освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, платні медичні послуги тощо. Залучення цих витрат до прожиткового мінімуму відповідало б принципам його формування, закріпленим у Законі України «Про прожитковий мінімум», а також міжнародним стандартам, визначеним Конвенцією МОП № 117 про основні цілі та норми соціальної політики. Також варто відмітити, що при розрахунках загального показника прожиткового мінімуму по Україні не враховуються регіональні відмінності цін на продовольчі та непродовольчі товари.

Споживчий бюджет може бути двох видів: мінімальний споживчий бюджет (МСБ) і раціональний споживчий бюджет (РСБ). Перший визначається як набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини. Раціональний (або оптимальний) споживчий бюджет відображає споживання товарів і послуг, забезпеченість предметами культурно-побутового та господарського призначення згідно з науково обґрунтованими нормами та нормативами задоволення раціональних, тобто, розумних потреб людини. За РСБ споживчий кошик може мати наступну структуру: продукти харчування не повинні перевищувати 30%, непродовольчі товари – 47% (із них тканини, одяг, взуття – 20%; меблі, предмети культури і

побуту – 18%; інші товари – 9%) і всі послуги – 23%. Споживчий кошик українця на 50–60 % складається з продовольчих товарів і лише 10–20% – це непродовольчі товари.

Прожитковий мінімум формується на основі споживчого кошика, який в нашій країні формує Кабінет Міністрів України. Починаючи з 2000 року прожитковий мінімум затверджується Верховною Радою України, законом про Державний бюджет на відповідний рік. Зазначимо, що методика та процедура розрахунку прожиткового мінімуму є громіздкою і дискусійною, вже кілька років поспіль пропонуються нові методологічні підходи до визначення прожиткового мінімуму.

Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 №656 затверджено набір продуктів харчування, набір непродовольчих товарів та набір послуг для українців. З того часу споживчий кошик переглядався в 2012 р., в той час як законодавством передбачається його перегляд кожні 5 років. Слід зазначити, що споживчий кошик в Україні встановлювали і встановлюють по методології Ленінградського інституту гігієни праці 1990 р. Міністерство соціальної політики готує пропозиції про перегляд споживчого кошика, планується змінити методологію розрахунків споживчого кошика, щоб він відповідав європейським стандартам. Вартість української споживчого кошика в 2012 р. для працездатних осіб склала 1090 грн (приблизно 133 долара США), в той час, коли в Люксембурзі – 2331, у Франції – 1809, в Греції – 1135, в Польщі – 434, Росії – 143 долара США. Теж саме стосується відповідності набору товарів і послуг, тим більше, що споживчий кошик українця в Європі за визнаною межею бідності. Державний соціальний стандарт в Україні формується з огляду на мінімально можливе, а не необхідне споживання [8].

Висновок. Держава здійснює бюджетне фінансування соціальної сфери, реалізує свої соціальні гарантії та забезпечує надання населенню соціального захисту, визначає показники матеріального добробуту, підтримує непрацездатних осіб та інші пільгові категорії. Соціальна сфера охоплює життєдіяльність всього населення та забезпечує реалізацію державних соціальних гарантій, а отже потребує стабільного фінансового забезпечення. Побудова ефективної системи соціальних гарантій держави вимагає забезпечення громадян якісними соціальними послугами.

Література:

1. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017-III від 05.10.2000.

2. Мельник С.В., Матросов В.Д., Гаврицька М.К. Концепція формування в Україні системи соціальної відповідальності бізнесу [Текст]: (Проект) / С.В. Мельник, В.Д. Матросов, М.К. Гаврицька / Міністерство праці та соціальної політики, Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин. – Луганськ, 2008.

3. Злобін С.В., Майданевич С.О., Окша Н.В, Войтенко Д.В. Наші права: участь громадян в управлінні державними справами; Заг. ред. Н.К. Дніпренко. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2006. – 64 с.

4. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.В. Наливайко – Львів, 2010. – 18 с.

5. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629-IV від 18.03.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>

6. Державна служба статистики в Україні Головне управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.ukrstat.gov.ua/>

7. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» // Відом. Верховної Ради України. – від 07.04.2011 № 3206-VI

8. Новіков В. М., Хара В. Г. Побудова соціальної держави як найважливіша складова історичного розвитку // Історія народного господарства та економічної думки України (збірка наукових праць) частина 2, Збірник праць. – Київ, 2009. – 300 с.

Павлов В.І.

д.е.н., професор,
віце-президент Спілки економістів України

Федина К.М.

асистент,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, м. Рівне

МОДИФІКАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

В статті проведено аналіз та розкрито суть поняття «екологічна безпека», «євроінтеграція». Наведено основні напрями і принципи інтеграційного процесу України до Європейського Союзу. Визначено заходи з адаптації державного регулювання екологічної безпеки в Україні до стандартів Європейського Союзу.

Ключові слова: *модифікація, екологічна безпека, євроінтеграція, державне регулювання.*

Постановка проблеми. Європейський вибір України є одним із найважливіших чинників державної незалежності, політичної стабільності та економічного розвитку. В постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України», визначені основні напрями її зовнішньої політики та названі стратегічні партнери: Європейський Союз, США та сусідні країни. Найпріоритетнішим з них є Європейський Союз [1]. Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського

Союзу, яка визначає основні передумови для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

Основними напрямками інтеграційного процесу України до Європейського Союзу стратегія визначає: адаптацію Українського законодавства до законодавства ЄС; економічну інтеграцію та розвиток торгівельних відносин між Україною та ЄС; інтеграцію України у ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки; політичну консолідацію і зміцнення демократії; адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС; культурно-освітню і науково-технічну інтеграцію; регіональну інтеграцію України; галузеву співпрацю; співробітництво у галузі охорони довкілля [1].

Останнім часом набули актуальності питання, що пов'язані з концепцією сталого розвитку, екологічної безпеки та екологічної політики. Під поняттям «сталий розвиток» слід розуміти такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. В другій половині ХХ-го сторіччя актуальною стала проблема «екологічної безпеки» – такого стану навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження екологічної обстановки та виникнення загроз для здоров'я і життєдіяльності людей. Екологічна безпека стає головним орієнтиром внутрішньої і зовнішньої політики.

Аналіз основних досліджень. Проблеми модифікації екологічної безпеки на рівні регіону вказують численні теоретичні дослідження та узагальнення як українських, так і зарубіжних вчених, зокрема праці Б.К. Данілішина, О.С. Заржицького, Р.П. Івануха, В.С. Кравціва, Р. Кромера, О.М. Маринича і В.І. Павлова, В.М. Паценка, Л.Г. Руденка.

Перш ніж перейти до розгляду особливостей управління екологічною безпекою регіонів в умовах євроінтеграції, слід зазначити, що екологічна безпека згідно

із схваленою Верховною Радою України «Концепцією (основою державної політики) національної безпеки України» розглядається як невід’ємна частина її національної безпеки [2].

При розгляді екологічної безпеки як суспільного блага слід враховувати такі притаманні їй особливості:

- надпріоритетність екологічної безпеки – екологічна безпека є одним з головних складників національної безпеки держави. Екологічна безпека є обов’язковим атрибутом прав і свобод людини і входить в мінімальний стандарт її життєзабезпечення;

- колективний характер присвоєння екологічної безпеки – екологічна безпека не знає кордонів і не може бути об’єктом будь-якої власності: ні приватної, ні державної;

- невизначеність кількісних і якісних параметрів екологічної безпеки – знання як про межі стійкості екологічних систем, так і про динаміку та наслідки їх змін [2].

Уряди Європи наполегливо займаються проблемами регулювання екологічної безпеки, як на міждержавному рівні, так і на державному та регіональному рівнях. В країнах ЄС існує механізм зв’язку між загальними компетенціями, які надані певним структурам в ЄС в галузі забезпечення екологічної безпеки та обов’язками регіональних місцевих громад щодо практичного вирішення актуальних проблем. При здійсненні державного регулювання екологічної безпеки на рівні регіону необхідним є вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері, та модифікація державного регулювання екологічної безпеки в Україні до стандартів Європейського Союзу.

Для вирішення завдань екологічної безпеки в єдиному Європейському екологічному просторі діє регіональна екологічна організація – Європейське агентство з навколишнього природного середовища (EEA), агенція ЄС

для забезпечення незалежною інформацією про стан навколишнього середовища. Також використовують назви – Європейське екологічне агентство (ЄАД), Європейське агентство з охорони довкілля. Агенція здійснює достовірну експертизу щодо оцінки ступеня екологічної небезпеки, сприяє розробці екологічного законодавства і запобігання зміні клімату, запобігання втратам біологічного різноманіття і розуміння його просторової зміни, захист людського здоров'я і якості життя, використання і управління природними ресурсами і відходами, створенню умов для реалізації програм у сфері регулювання екологічної безпеки.

Європейське співтовариство має широку компетенцію в галузі регулювання екологічної безпеки. При цьому компетенція ЄС в галузі регулювання екологічної безпеки є спільною з державами-членами ЄАД. ЄАД налічує 33 країни-члени (28 країн ЄС разом з Ісландією, Ліхтенштейном, Норвегією, Швейцарією та Туреччиною) і шість країн, що співпрацюють з ЄЕА (Албанія, Боснія та Герцеговина, колишня республіка Югославії, Македонія, Сербія та Чорногорія).

Європейська екологічна інформаційна та наглядова мережа (Eionet) – це мережа співпраці ЄАД та країн-партнерів. ЄАД відповідальна за розвиток мережі і координування її дій. Для цього ЄАД тісно співпрацює з національними фокусними групами (focal points), зазвичай, це національні екологічні агентства або міністерства з охорони природи. Вони відповідальні за координування національних мереж, що включають багато установ (всього близько 300) [3].

До основних напрямів правового регулювання ЄС в галузі екологічної безпеки належать:

- екологічна стандартизація, оцінка впливу на навколишнє середовище;

- збирання й оброблення екологічної інформації;
- моніторинг навколишнього середовища;
- екологічна сертифікація;
- екологічний менеджмент і екологічний аудит;
- розвиток механізму фінансування;
- захист екологічних прав.

Додаткові механізми захисту екологічних прав на рівні ЄС стимулює Шоста програми дій співтовариства в області довкілля, затверджена в 2002 р. Серед її пріоритетів знаходиться і становлення законодавства ЄС про екологічну відповідальність.

Модифікація екологічної безпеки полягає в впровадженні екологічних стандартів Євросоюзу. У січні 2011 р. набрав чинності Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року», який передбачає запровадження до 2020 р. екосистемного підходу в управлінську діяльність та модифікація законодавства України у сфері збереження довкілля відповідно до вимог директив ЄС. Адже, нормативно-правова база ЄС досить суттєво відрізняється від пострадянської української в сфері стандартів та можливості приватних кампаній захищати в суді свої інтереси. Значною мірою це стосується підвищення вимог до якості продукції та екологічних вимог до виробництва. Таким чином, суттєвої трансформації потребують технології та обладнання підприємств, що, з одного боку, призведе до необхідності інвестицій, а з іншого, дозволить розвивати нові екологічні галузі виробництва та сфери послуг.

Головними сферами, в яких необхідно здійснити зближення екологічного законодавства України із законодавством, закріпленим в природоохоронних директивах і нормативно-правових актах ЄС, є:

1. Горизонтальне законодавство (оцінка дії на оточуючу середовище, екологічна інформація).

2. Якість атмосферного повітря (викиди стаціонарних і мобільних джерел, стандарти якості повітря, контроль продукції (озоноруйнуючі речовини, продаж і використання небезпечних хімічних речовин).

3. Відходи (переробка і захоронення відходів, особливі відходи (відходи нафтопродуктів, пакувальних матеріалів, акумулятори, активний мул, відпрацьовані змащувальні масла, батареї), небезпечні відходи (транспортування, експорт, імпорт)).

4. Якість води (міські стічні води (побутові, промислові), водна політика, поверхневі води (води для купання і рибальства), підземні води, питна вода.

5. Жива природа (природне середовище існування дикої флори і фауни (птахи, захист лісів від атмосферних забруднень і пожеж), торгівля видами диких рослин і тварин.

6. Контроль промислового забруднення, контроль ризику від аварій (інтегроване запобігання викидів, скидань і відходів, контроль промислового ризику, екологічна безпека, система екологічного менеджменту і аудиту, контроль продукції (екологічне маркування).

7. Хімічні речовини і генетично модифіковані організми (тестування хімічних речовин і повідомлення про хімічні речовини (класифікація, упаковка, маркування), використання генетично модифікованих організмів, контроль продукції (азбест, миючі засоби), транспортування, експорт, імпорт небезпечних речовин.

8. Рівень шуму (транспортні засоби, машини, механізми, прилади і будівельна техніка.

9. Ядерна безпека і радіаційний захист (стандарти безпеки (охорона здоров'я персоналу і населення),

транспортування радіоактивних речовин і відходів, контроль продовольства [4–5].

Екологічний моніторинг в системі адаптації до стандартів ЄС. Одним з складових впровадження екологічних стандартів Євросоюзу є моніторинг стану компонентів природного середовища, таких як ґрунту, повітря, вода.

Одним із найважливіших складових формування ефективної системи екологічного моніторингу є залучення даних дистанційного спостереження та геоінформаційне моделювання його результатів. Україна має імплементувати Директиву 2008/50 ЄС, якою:

- встановлюються гранично допустимі концентрації (ГДК) у повітрі для діоксинів сірки, азоту, оксидів вуглецю, а також важких металів, свинцю, бензолу, озону та дрібнодисперсного пилу 2,5 та 10 мікрон, які в Україні не вимірюються;

- вдосконалення порядку розміщення постів спостереження за якістю атмосферного повітря та пунктів відбору проб, встановлення кількості постів на рівні, якого вимагає Директива, врегулювання кількості пунктів вимірювання приземного озону, адже більшість пунктів спостереження встановлені ще в 40–60 рр. 20 ст., і є застарілими;

- встановлення нижнього та верхнього порогів оцінювання якості атмосферного повітря та закріплення залежності способу оцінювання від якості атмосферного повітря;

- встановлення взаємозв'язку між різними методами вимірювання (спостереження, моделювання, розрахунковий тощо), як цього вимагає Директива;

- встановлення граничних величин концентрацій забруднюючих речовин, щодо яких має інформуватися громадськість.

Таким чином, в Україні відсутня достовірна інформація про стан повітря та його безпечність в населених зонах. В ЄС збір і обробку даних про стан повітря здійснюють приватні лабораторії, які зацікавлені в якісній роботі, оскільки таким чином можуть конкурувати за держзамовлення. В Україні – Гідрометцентр, який залежить від державного фінансування, а результати його роботи не впливають на отримання ним коштів. Отже, модифікація нормативно-правової бази у сфері екологічної політики до законодавства України є одним із пріоритетних завдань на шляху євроінтеграції України та ЄС.

Література:

1. Постанова ВРУ від 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
2. Кравців В.С. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики // Регіональна економіка. – 1999. – №1. – С. 124–135.
3. Європейське агентство з охорони навколишнього природного середовища Council Regulation (EEC) No 1210/90 of 7 May 1990 on the establishment of the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network. – Режим доступу: http://www.eea.europa.eu/publications#?c9=all&c14=&c12=&c7=en&b_start=0
4. Островерх О.О. Природоохоронне законодавство та охорона праці: конспект 11 лекцій / О.О. Островерх, Т.М. Ковалевська. – Х.: НУЦЗУ, 2011 – 162 с.
5. Экологическое законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawbooks.in.ua/ru/items/44-ekologicheskoe-zakonodatelstvo-ukrainy-na-011112r>.

Павлов В.І.
д.е.н., професор,
віце-президент Спілки економістів України

Хомнюк Н.Л.
аспірант,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, м. Рівне

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальною є проблема визначення ролі глобалізаційних процесів у використанні сільськогосподарських угідь. Сьогодні існує нагальна необхідність у проведенні аналізу нових тенденцій національного розвитку землекористування в умовах глобалізації. В сучасних умовах господарювання у зв'язку із нерівномірним економічним розвитком регіонів та збільшенням населення необхідним є дослідження потенціальної можливості використання земельних ресурсів. Адже, як відомо, ступінь використання сільськогосподарських земель у більшості підприємств наразі залишається на досить низькому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання земельних ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками приділено достатньо уваги у вітчизняній економічній літературі. Найбільш вагомий внесок здійснили у своїх працях В.І. Павлов, Д.С. Добряк, О.М. Мельник, В.М. Заремба, Ю.Г. Фесіна, С.М. Мазурик, В.Є. Данкевич та інші. Проте багато питань стосовно напрямів ефективного землекористування в умовах глобалізації залишаються невирішеними.

Цілі статті. Мета статті полягає у дослідженні використання сільськогосподарських угідь Волині в умовах впливу глобалізаційних процесів та у розробці пропозицій щодо напрямів оптимізації землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сільському господарстві в умовах глобалізації йде процес концентрації капіталів, в результаті якого створюються високотоварні підприємства. Характерним для більшості товаровиробників є екстенсивний метод ведення сільського господарства, недотримання сівозмін, невиконання природоохоронних заходів, збільшення залучення земель до обробітку. [1]. Глобалізація може суттєво збільшити роль сільського господарства як двигуна приросту продукції у країнах з низьким рівнем доходів, створюючи такі умови для нього, за яких виробництво випереджає ріст особистого споживання [2].

Волинська область вважається одним із найбільш депресивних регіонів. Адже у сільських населених пунктах спостерігається один з найвищих рівнів безробіття в масштабах України. З кожним роком у зв'язку із скороченням поголів'я великої рогатої худоби зменшуються можливості сільськогосподарських товаровиробників нарощувати обсяги внесення органічних добрив. Тому господарства, які займаються вирощуванням сільськогосподарських культур, змушені замінювати органічні добрива на мінеральні, що негативним чином впливає на якість вирощеної сільськогосподарської продукції. Якісні продукти харчування може дати лише товаровиробник, який працює на основі дотримання вимог екологічного та розумного землеробства. Причиною зменшення ефективності сільського господарства є надмірні витрати домогосподарств, які не здатні перекритися доходами від реалізації готової продукції рослинництва і

тваринництва. А це знову ж таки впливає на якість ґрунтів, а в результаті на екологічну ситуацію в регіоні та якість продуктів харчування [3].

Загальна територія Волинської області на початок 2015 р. становила 2014,4 тис. га (3,3% від всієї площі України), з яких 1080,2 тис. га або 53,62% землі сільськогосподарського призначення. Волинь відноситься до регіонів, в яких зосереджено найменше площ сільськогосподарських угідь. Станом на 1 січня 2015 р. площа ріллі становила 672,6 тис. га (64,18%), сіножатей – 161,7 тис. га (15,43%), пасовищ – 202,0 тис. га (19,27%), багаторічних насаджень – 11,7 тис. га (1,12%) [4]. Звідси випливає, що найбільшу частину сільськогосподарських угідь області займає рілля, а найменшу – багаторічні насадження. В північних районах області сільськогосподарські землі не перевищують 50%, наприклад, в Шацькому, Маневицькому та Любешівському взагалі становлять 29,85%, 33,61% та 34,07% відповідно. Найвища частка земель сільськогосподарського призначення притаманна районам у лісостеповій зоні, таким як Луцький (80,96%), Рожищенський (80,22%) та Горохівський (79,10%). Частка ріллі у структурі сільськогосподарських угідь зменшується у напрямку з півдня на північ, в результаті збільшуються площі пасовищ і сіножатей, та зростає лісистість території. У Волинській області відбувається постійне скорочення сільськогосподарських угідь, які за останні 14 років скоротились на 10,5 тис. га, або в середньому по 900 га щорічно.

Висока частка сільськогосподарських угідь у структурі земельного фонду (52,04%) свідчить про високу сільськогосподарську освоєність регіону. Розміщення найбільшої частки сільськогосподарських угідь у південній частині області пов'язане з рівнинним рельєфом, чорноземними та опідзоленими ґрунтами та достатньою

кількістю води та тепла [5]. Площа сільськогосподарських земель в цілому змінюється у зв'язку із затвердженням матеріалів інвентаризації земель, проектів землеустрою та уточненням грошової оцінки сільськогосподарських угідь, які підлягають паюванню.

Особливої уваги в процесі дослідження питання використання сільськогосподарських угідь в системі землекористування слід приділити коефіцієнту розораності землі. Адже, висока розораність сільськогосподарських земель – це навантаження на екологічну складову землекористування [6, с. 173–174]. Коефіцієнт розораності області становить 33,42%, тобто згідно з чинними нормами ситуація вважається умовно сприятливою. Найвища частка ріллі у структурі земельного фонду властива Горохівському, Локачинському та Луцькому районам (більше 60%), а найнижча – Камінь-Каширському, Любешівському, Маневицькому та Шацькому районам (менше 20%). Показник розораності земельного фонду вважається одним із важливих при оцінці рівня розвитку сільськогосподарського виробництва.

З розподілу сільськогосподарських угідь в розрізі основних землекористувачів та власників землі (таблиця 1) станом на 1 січня 2015 р. видно, що найбільшу питому вагу складали сільськогосподарські землі, які є у власності та користуванні громадян – 588,8 тис. га. У користуванні (в тому числі на умовах оренди) сільськогосподарських підприємств знаходилося 242,0 тис. га земель, з них у державних сільськогосподарських підприємствах 12,6 тис. га, у недержавних – 229,4 тис. га.

Таблиця 1

**Розподіл земельного фонду Волині за власниками землі
та землекористувачами станом на 1 січня 2015 р.**

	Загальна площа		С/г угіддя		Рілля	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Землі сільськогосподарських підприємств	252,8	12,5	242	23,1	209,3	31,1
державних	14,3	0,7	12,6	1,2	7,7	1,1
наддержавних	236,5	11,8	229,4	21,9	201,6	30,0
Землі громадян	605,5	30,1	568,8	56,2	397	59,0
Землі користувачів інших категорій	610,2	30,3	14,8	1,4	5,6	0,8
Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування	545,9	27,1	202,5	19,3	60,8	9,0
Усього земель	2014,4	100,0	1048,1	100,0	672,7	100,0

Протягом останніх п'яти років у користуванні та власності громадян зменшилась площа сільськогосподарських угідь на 10,9 тис. га у зв'язку з укладенням договорів оренди на земельні частки (паї) з сільськогосподарськими підприємствами. Земельні площі у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств відповідно збільшились на 10,8 тис. га. Площа сільськогосподарських земель в цілому змінилась у зв'язку із проведенням робіт по видачі Державних актів на право власності на землі взамін сертифікатів на земельну частку (пай) та затвердженням матеріалів інвентаризації земель та проектів землеустрою.

Досягнення ефекту масштабності сільськогосподарського виробництва, дотримання принципів раціонального використання земельних ресурсів та

збереження цілісності земельного фонду можливі при організації крупних суб'єктів господарювання [7, с. 61–62]. За оцінками агенції AgriSurvey під контролем агрохолдингів в Україні знаходиться 5,85 млн. га або майже 28% всіх сільськогосподарських угідь, що перебувають у використанні сільськогосподарських підприємства [8].

Серед організаційно-правових форм господарювання у аграрній сфері землекористування Волині високу частку займають фермерські господарства 65,0%, а найменшу 0,6% – державні підприємства [4]. Найбільш поширеними у регіоні є сільськогосподарські підприємства з розміром площ сільськогосподарських угідь від 20 до 50 га (152 одиниць) (рис. 1), в яких сконцентровано 5198 га. Значні площі сільськогосподарських угідь (56066 га) знаходяться у користуванні 7 агроформувань. У структурі посівних площ сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств переважають зернові та зернобобові культури (50,6%).

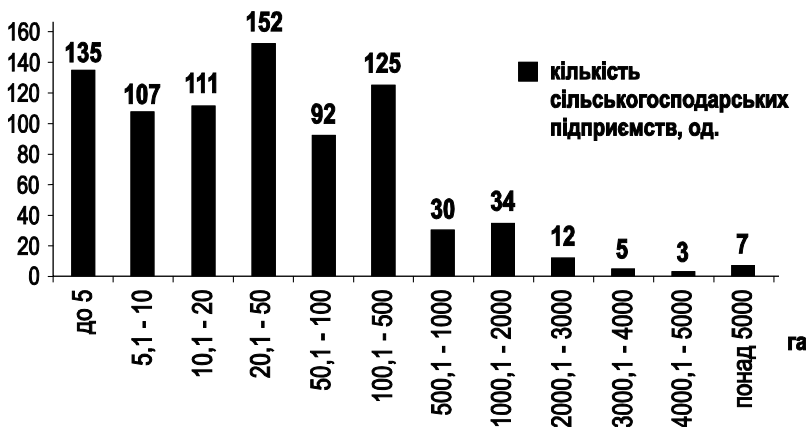

Рис. 1. Розподіл сільськогосподарських підприємств Волині за розміром сільськогосподарських угідь у 2014 р.

Паювання сільськогосподарських угідь призвело до порушення цілісності земельних ділянок. На думку Д. Добряка та Д. Бабміндри, тривала відсутність одного із базових інститутів у сфері використання та охорони земельних ресурсів (Закону України «Про землеустрій») сприяло допущенню багатьох помилок у процесах розпаювання земель [9]. Наприклад, сертифікати на право приватної власності на землю видавалися на землі малопродуктивні та деградовані, недотримувалися сівозміни. Ці тенденції негативно відобразились на родючості ґрунтів та економічних вигодах, отримуваних від використання земельних ресурсів. Однією з таких вигод є орендна плата для дрібних землевласників [7, с. 69]. Однак існує чимало проблем у сфері оренди земельних часток (паїв), таких як несвоєчасна та неповна виплата орендних платежів.

Упродовж 2014 р. на умовах оренди сільськогосподарськими товаровиробниками використовувалося 194,9 тис. га земельних часток (паїв). Усього укладено 92,1 тисяч договорів оренди. Середній розмір орендної плати по області на кінець 2014 р. становив 711,2 грн. за 1 гектар в рік, у 2013 р. – 567,9 грн за 1 га, у 2012 – 502,8 грн за 1 га [10]. Найвища вартість оренди одного гектара селянського паю у регіоні є у Горохівському (952,3 грн./га), Іваничівському (835,4 грн/га) та Луцькому (806,7 грн/га) районах.

Важливим напрямом економічних стосунків з іноземними країнами є інвестиційне співробітництво. В області накопичено значний досвід роботи як з іноземними інвесторами, так і з різними зарубіжними фондами і програмами міжнародної технічної допомоги. Однак потенціал співпраці з огляду на велику інвестиційну ємність регіону використовується далеко не повною мірою. Одним з пріоритетних напрямків у сфері залучення іноземних

інвестицій є охорона довкілля та розвиток агропромислового комплексу. Статус сусіда Європейського Союзу відкриває перед областю нові можливості поглиблення співробітництва у багатьох сферах економіки, включаючи її інвестиційну складову [11].

Висновок. Щоб задовольнити потреби населення у продуктах харчування, країнам світу необхідно більш розумно використовувати наявні земельні ресурси. Адже земля є єдиним товаром, який не виробляється. Проаналізувавши сучасний стан земель сільськогосподарського призначення Волинської області, можна стверджувати, що наша держава багата на родючі ґрунти і має високий потенціал у аграрній сфері, адже 53,6% займають землі сільськогосподарського призначення. Погіршення стану земельних ресурсів Волині вимагає корекції пріоритетів регіональної і соціально-економічної політики, які стосуються земельних відносин. Якщо не змінити пріоритети, то відбуватиметься погіршення якості сільськогосподарської продукції. Тому в умовах глобалізації дуже важливо не допустити нецільове використання сільськогосподарських угідь.

Література:

1. Данкевич В.Є. Особливості використання сільськогосподарських земель в умовах глобалізації / В.Є. Данкевич // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(5). – С. 92–100.
2. Данкевич В.Є. Вплив глобалізації на ринок земель сільськогосподарського призначення / В.Є. Данкевич // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2014. – № 4. – С. 117–123.
3. Європейський аналітичний центр: обвал волинської економіки набув загрозливих масштабів [Електронний ресурс] – Режим доступу до

ресурсу: <http://ua-ekonomist.com/10211-yevropeyskiy-analtichniy-centr-obval-volinskoyi-ekonomki-nabuv-zagrozlivih-masshtabv.html>

4. Волинь 2014: статистичний щорічник / за ред. В.Ю. Науменка. – Луцьк – Гол. упр. статистики у Волинській області, 2015. – 490 с.

5. Потапова А.Г. Особливості сучасного сільськогосподарського землекористування Волинської області / А.Г. Потапова // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – 2011. – № 8. – С. 59–64

6. Детермінація сільськогосподарських земель на ринку нерухомості / В.І.Павлов, В.М. Заремба, Ю.Г. Фесіна, С.М. Мазурик. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 364 с.

7. Павлов В.І. Відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського використання / В.І. Павлов, О.М. Мельник, Ю.Г. Фесіна. – Рівне: НУВГП, 2011. – 204 с.

8. Найбільші агрохолдинги України 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ucab.ua/files/Survey/Largest_Agriholdings/Agriholdings2014ua_demo.pdf

9. Добряк Д.С. Сучасний землеустрій – основоположний механізм управління в галузі використання і охорони земельних ресурсів / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2003. – Вип. 67. – С. 235-242.

10. Василенко В. Стан укладання договорів оренди земельних ділянок (паїв) у Волинській області / В. Василенко / Землевпорядний вісник. – 2014. – № 7. – С. 23–24.

11. Волинський Регіон [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://tpp.lutsk.ua/ukr/volyn_region/

Павлов К.В.
к.е.н. доцент,
Національний університет
водного господарства
та природокористування (м. Рівне)

Коцан Л.М.
аспірант,
Національний університет
водного господарства
та природокористування (м. Рівне)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто теоретично-методологічні аспекти державної політики доходів населення. Представлені основні показники бідності в Україні. Визначені пріоритетні напрями збільшення доходів населення та подолання бідності.

Ключові слова: доходи, державне регулювання доходів, диференціація, бідність, пріоритетні напрями.

Актуальність теми дослідження. Стратегічною метою побудови соціально-ринкової економіки в Україні є вирішення завдань підвищення рівня доходів населення, зменшення майнового розшарування, збереження і відтворення трудового потенціалу. У цих умовах існує потреба подальшого дослідження проблем державного регулювання доходів населення, як певного напрямку макроекономічної політики, прогнозування наслідків ухвалених урядових рішень, розроблення пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення інструментарію державного регулювання доходів населення.

Постановка проблеми. Україна проголошена соціальною державою. В цих умовах однією з основних функцій держави є регулювання соціально-економічних процесів у країні, у тому числі шляхом перерозподілу

доходів. Навіть найдосконаліша ринкова економіка не може забезпечити оптимальний розподіл доходів населення. Особливо посилюється необхідність і значимість регулювання доходів населення в період кризових та посткризових ситуацій.

Однак соціальна політика в нашій країні не відповідає сучасним критеріям. Трансформаційні процеси ринкових перетворень докорінно змінили відносини власності, сформували нову структуру розподілу суспільного продукту. Принцип розподілу за працею почав поєднуватися з формуванням доходів відповідно до напромадженої власності. Недосконалість приватизації в нашій країні з самого початку полягала в тому, що цей процес носив і продовжує мати переважно перерозподільний, а не відтворювальний характер, заснований на тіньових, корумпованих зв'язках.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми політики та державного регулювання процесів формування доходів у суспільстві знайшли висвітлення та набули розвитку в працях багатьох українських вчених, серед яких А. Базиліук, Д. Богиня, І. Бондар, І. Гнибіденко, О. Грішнікова, Д. Стеченко, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, О. Новікова, Н. Павловська, В. Панчишин, С. Тютюнникова, Л. Черенько, Н. Холод та ін. Вони зробили вагомий внесок в розвиток даної проблематики.

Метою статті є визначення місця і ролі політики та регулювання доходів населення та пріоритетних напрямів щодо подолання бідності.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Політика доходів має пріоритетне місце в загальній соціальній політиці держави. Вона спрямована на підвищення їх реального рівня. В контексті євроінтеграції це є особливо важливим, оскільки рівень життя українців є

значно нижчим досягнутих показників у країнах ЄС та визначених європейськими стандартами.

Доходи населення є одним з найважливіших соціально-економічних показників розвитку будь-якої країни. Вони визначають можливості розвитку людського потенціалу та якість життя, формують обсяг внутрішнього платоспроможного споживчого попиту, виступають джерелом суттєвих податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів.

Державна політика доходів визначає систему заходів, спрямовану на розробку макроекономічних параметрів та впровадження нормативів, встановлення порядку формування первинних доходів населення та їх перерозподілу, утворення сукупних доходів, їх використання на споживання та накопичення. Політика доходів ґрунтується на принципі невтручання держави в ринкове середовище. Вона сприяє мотивації праці найманих працівників та підприємців, що впливає на прискорення розвитку економіки в цілому.

Складовою частиною соціально-економічної політики будь-якого суспільства є *державне регулювання доходів*, яка представляє систему норм законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюється державними інституціями з метою забезпечення зростання рівня доходів населення. Вона направлена на здійснення процесу відтворення, який полягає в їх перерозподілі через бюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп одержувачів доходів та соціальних виплат населенню.

Слід зазначити, що в умовах ринкових відносин державне регулювання здійснюється в менших масштабах ніж в адміністративно-командній системі, але все-таки роль держави залишається значною. Наприклад, воно вирішує задачі стимулювання економічного зростання, структурних

зрушень, вдосконалення оподаткування, оптимізації ціноутворення, зайнятості населення.

Забезпечення добробуту населення потребує ефективного функціонування продуктивних сил, перерозподілу національного доходу на користь найменш забезпечених, неконкурентоспроможних на ринку праці груп населення. Соціальна нерівність загрожує соціальній нестабільності. Низька конкурентоспроможність споживачів знижує економічне зростання.

Основними джерелами доходів економічного активного населення є заробітна плата, підприємницький дохід, а у випадку безробіття – соціальна допомога, розмір якої тісно пов'язаний із заробітною платою. Доходи економічно неактивного населення формуються із характерних для них ресурсів. Джерелом доходів непрацюючих осіб похилого віку є пенсія, розмір якої значною мірою визначається отримуваною раніше заробітною платою. Діти та підлітки не мають самостійних джерел доходів. Саме тому їх добробут забезпечується доходами батьків та соціальними виплатами держави- Динаміка доходів населення України в період 2007–2012 рр. представлена в табл. 1 [4].

Таблиця 1

Доходи населення в Україні за 2007–2011рр. (млн грн)

Складові доходу	2007р.	2008р.	2009р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Доходи, усього	623289	845641	894286	1101175	1266753	1407197
у тому числі						
Заробітна плата	278968	366387	365300	449553	52133	593213
Прибуток та змішаний дохід	95203	131139	129760	160025	200230	212420
Доходи від власності (одержані)	20078	258432	34654	67856	68004	747620
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	229040	319683	364572	423741-	469386	526944

В Україні за останні десятиріччя відбулися значні зміни всієї системи формування доходів населення. Збільшення розшарування за доходами – одна з основних тенденцій у зміні рівня життя громадян за роки незалежності. Особливість ситуації в Україні полягає в тому, що, за невисоким ВВП та низьким рівнем доходів на душу населення, відбувається висока поляризація, яка сприяє тіньовим розподільчим процесам. При цьому нерівність у розподілі доходів спостерігається на підприємствах, за галузями, на міжгалузевому та міжрегіональному рівнях [10].

Аналіз показників, що характеризують рівень диференціації доходів населення свідчить, що за розрахунками дослідників, прірва між багатими і бідними в Україні значно зростає. І це у порівнянні не тільки з окремими країнами, а й у світовому вимірі в цілому. Так, за децильним коефіцієнтом, доходи 10% найбільш багатих і 10% найменш забезпечених в країнах Європейського Союзу відрізняються у 5–8 разів, а в Україні – у 29 разів [2].

Як бачимо, реалії здійснення політики доходів в Україні такі, що концентрація доходів заможних людей збільшуються. Існуючі механізми перерозподілу не сприяють зменшенню рівня диференціації доходів, скороченню масштабів бідності навіть за умов здійснення економічного зростання. Слід зазначити, що доходи заможних людей, більша частка яких виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, проценти від власності оподатковується за більш низькими ставками, або не оподатковуються зовсім, що зменшує можливості надходження до бюджету [6].

В умовах реформування економіки країни особливого значення набуває регулювання доходів. Регулювання доходів населення здійснюється через: встановлення розмірів заробітної плати; визначення умов та розмірів оплати праці

працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету; індексацію грошових доходів; встановлення неоподаткованого мінімуму доходів та зменшення кількості державних податків; трансфертні платежі [6].

Розкриваючи сутність кожного з приведених вище напрямів, слід зазначити, що за вимогами Ради Європи, соціально справедливою вважається мінімальна заробітна плата, яка досягає 68% національної середньої заробітної плати [5]. Суттєве значення у підвищенні рівня доходів населення відіграє упорядкування системи тарифікації заробітної плати в бюджетній сфері.

Поряд з цим потребує впровадження індексація доходів населення, яка з одного боку, забезпечує зростання номінальних доходів населення, з іншого – в умовах інфляції індексація вимагає від держави значних коштів. На жаль, їх недостатньо в державному бюджеті, що неминуче веде до подальшого збільшення його дефіциту [3].

На сьогодні податкова система України характеризується дуже великою кількістю податків і зборів, які створюють відчутний податковий тягар, що змушує приховувати реальний розмір об'єктів оподаткування. На жаль, в нашій країні неоподаткований мінімум фактично втратив ознаки економічної категорії та соціального нормативу, оскільки його частка в заробітній платі є меншою 1% [9]. Важливе місце в політиці регулювання доходів населення займають трансфертні платежі.

Отже, реалізація політики доходів населення сьогодні все ще характеризується суттєвими теоретико-методологічними недоліками, напрямками подолання яких, на нашу думку, мають бути такі: створення умов для забезпечення зростання рівня зайнятості населення шляхом на основі стимулювання підприємницької ініціативи; забезпечення зростання доходів від підприємницької діяльності шляхом

мотивації розвитку малого та середнього бізнесу; збільшення рівня оплати праці в бюджетній сфері до рівня середньої заробітної плати в національному господарстві; посилення рівня залежності заробітної плати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, кількості, якості та результатів праці; вдосконалення системи соціального захисту [1].

За роки незалежності в Україні для подолання бідності перейшли від переважно егалітарного до роліанського підходу. А це передбачає доволі активне втручання держави у перерозподіл доходів. В той же час він заперечує диференціацію населення. У такий спосіб держава компенсує існуючі неспроможності ринку, намагається уникнути економічної кризи та взяти на себе роль гаранта соціальної справедливості» [7].

До найважливіших потреб людини, які найбільш чітко характеризують бідність у країні, відносяться такі: можливість вести здоровий спосіб життя, якісне медичне обслуговування, доступність якісної освіти, побутові умови для нормального життя, доступ до зайнятості у відповідності з набутою освітою і кваліфікацією.

Взагалі, бідність – це можливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. ООН визначає чотири основні прояви бідності: коротке життя; низька професійно-освітня підготовка; позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування; виключення з суспільного життя. В Україні вона має специфічні особливості свого прояву, а саме: низький рівень життя населення; надмірне соціальне та майнове розташування; розповсюдженість бідності серед працюючого населення; висока питома вага людей, що вважають себе бідними.

Визначено, що рівень бідності – питома вага сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності. Глибина бідності – відхилення величини доходів або витрат бідних від визначеної межі бідності. Межа бідності являє собою рівень доходу нижче якого задоволення основних потреб людини стає неможливим, з кожним роком підвищується. Основні показники бідності за 2007–2011 роки представлено в табл. 2.

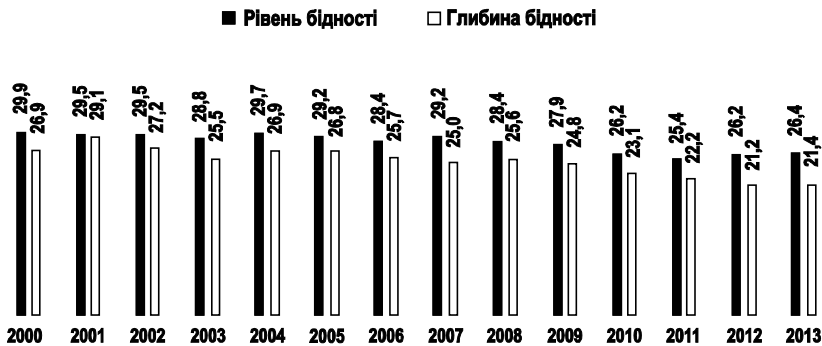

Рис. 1. Динаміка рівня та глибини бідності в Україні в період 2000–2013 рр. [8]

Таблиця 2

Основні показники бідності в Україні за 2007-2011 рр.

Показники	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Межа бідності (грн. на 1 особу на місяць)	526	778	835	944	1025
Межа злиденності (грн. на 1 особу на місяць)	420	622	668	755	820
Рівень бідності, %	27,3	27,0	26,4	24,1	25,4
Рівень злиденності, %	13,8	13,6	13,0	11,2	12,4
Рівень злиденності серед бідного населення, %	50,6	50,6	49,1	46,6	49,0
Коефіцієнт концентрації Джині	0,29	0,30	0,29	0,27	0,28

Коефіцієнт диференціації бідності, %	53,0	53,8	51,7	49,6	52,5
--------------------------------------	------	------	------	------	------

* розраховано автором за даними [11]

Отже, бідність – це комплексна проблема, оптимальним варіантом розв’язання якої є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення і зростання зайнятості та створення умов для гідної праці, я ефективною підтримкою найуразливіших верств населення.

Ключовими проблемами політики доходів населення та подолання бідності в Україні є:

- загальний низький рівень доходів населення;
- зменшення ролі заробітної плати у формуванні доходів населення;
- значна міжгалузева та міжпосадова диференціація заробітної плати;
- диференціація між регіонами країни за показником доходу у розрахунку на одну особу;
- значна міжгалузева та міжпосадова диференціація заробітної плати;
- диференціація між регіонами країни за показником доходу у розрахунку на одну особу;
- зростання частки «інших надходжень» у грошових доходах населення, в тому числі «тіньові доходи»;
- зростання частки неврахованих доходів населення, які потенційно можуть розглядатися як інвестиційні ресурси;
- велика частка споживчих витрат у загальній структурі витрат і низький рівень участі населення в інвестиційному процесі;
- зміцнення споживчого попиту у напрямі споживання імпоротної продукції.

Механізм вдосконалення політики доходів та подолання бідності повинен передбачати:

- зменшення бюджетних соціальних витрат внаслідок запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим і бідним сім'ям з урахуванням як поточний сукупний дохід, так і вартості накопиченого майна;

- поступової ліквідації пільг для працездатних і відшкодування їх у процесі реформування системи оплати праці;

- збільшення прожиткового мінімуму для основних соціально-демографічних груп населення з урахуванням регіональної диференціації та забезпечення його функціонування як державного соціального стандарту;

- удосконалення договірного регулювання соціально-трудових відносин шляхом конкретизації змісту угод і договорів;

- прийняття нових та удосконалення системи чинних нормативно-правових актів, що стосуються оплати праці, прожиткового мінімуму, податкової системи;

- посилення фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків;

- формування чіткої та стабільної правової бази для легальної та ефективної діяльності всіх підприємницьких структур, а також посилення боротьби з економічною злочинністю та корупцією;

- запровадження системи підтвердження законності доходів громадян у разі купівлі дорогих товарів (квартир, будинків, автомобілів), а також акцій, інших цінних паперів на велику суму, внесення (переведення) на банківські рахунки зазначених сум вкладів тощо;

- організацію громадських робіт з метою залучення до них безробітних.

Висновки. Визначено, що доходи населення є головним джерелом формування купівельної спроможності,

забезпечення матеріальних та духовних потреб особистості. В умовах економічної інтеграції необхідно удосконалити стратегію розвитку держави і зробити це за допомогою політики доходів. Створення ефективної моделі державного регулювання доходів населення сприятиме зменшенню соціальної нерівності суспільства, стабільному підвищенню рівня **життя** та подолання бідності.

Література:

1. Гуцан Т.Г. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці / Т.Г. Гуцан // Бізнесінформ, №7 – 2013 – С. 192–196.
2. Колот А. Асиметрія розвитку соціальної трудової сфери: зарубіжний досвід та сучасні реалії України: -№8 – С. 3–11.
3. Мандибура В.О. Аналіз економічних та правових методів регулювання мінімальної заробітної плати / В.О. Мандибура, В.О. Тимодеєв. – К.: Парламент вид-во, 1977. – 422 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Електронний ресурс: <http://ovu.com.ua/articles/486-drzhavniy-komitet-statistiki-ukaini/publisher>.
5. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / М. Папієв // Економіка України. 2004 - №1. С. 4–8.
6. Парамонова Є. Розподілення доходів населення в умовах економічного розвитку / Є. Парамонова // Вісник соціально-економічної досліджень. – №41 (2) – 2011. – С. 265–267.
7. Плеханов Д.О. Роль держави в перехідній економіці / Д.О. Плеханов // Економіка та держава. – 2007. – С. 71–73.
8. Права людини в Україні – 2006. Доповіді правозахисних організацій. Громадська оцінка державної політики у сфері прав людини. Стан та динаміка українського конституційного законодавства // <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1187590797>
9. Рівень і якість життя населення [Текст] / Є.П. Кушнар'єв [та ін.]; заг. ред. Є.П. Кушнар'єв. – Х: ВД «ІНЖЕХ», 2004. – №2. – С. 121–126.
10. Чурбанов К.Р. Пушкар О.І. Диференціація розподілу доходів як факт впливу на економічний розвиток країни

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua /poitool-Soc.Gum/bmnet /2011 _1_4/32 .pdf..

11. Materialy Derzhavnogo Komitetu Statistyky [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Павлова І.І.

аспірант,

Національний університет

водного господарства

та природокористування м. Рівне

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТРАНСКОРДОННИХ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ В УКРАЇНІ

В даній статті досліджено світовий досвід щодо створення та функціонування Національної мережі біосферних резерватів, класифіковано об'єкти природно-заповідного фонду України. З метою формування нового уявлення про взаємозв'язок між вирішенням проблем щодо сталого розвитку в цілому, збереження навколишнього середовища і оптимізації різноманіття біологічних видів і ландшафтних екосистем. Автором обґрунтовано потребу у подальшому створенні та належному функціонуванні мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні.

Ключові слова: *сталий розвиток, природно-заповідні території, транскордонний біосферний резерват, національна екологічна мережа, ландшафтна екосистема.*

Постановка проблеми. На сьогодні, в Україні, для вирішення проблем щодо збереження навколишнього природного середовища та сталого розвитку важливе значення відіграють біосферні резервати. Вони виконують функції генетичних ресурсів та ландшафтів, що сприяє сталому розвитку на основі відповідного наукового і матеріально-технічного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням питань щодо створення, існування та розвитку транскордонних біосферних резерватів в Україні та світі присвячено наукові праці таких вчених: Андрієнко Т.Л., Бругеватер П.М., Дідух Я.П., Загородній А.Г., Черінько П.М., Шпак А.

Виклад основного матеріалу. В Україні нараховується 11 категорій територій і об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), кожна з яких має свої особливості, характеризується певним режимом охорони, використання і відтворення, характером доступної діяльності на кожній функціональній зоні усіх категорій заповідання тощо. Категорія, до якої відноситься певна територія чи об'єкт ПЗФ, визначається відповідно до того цільового призначення та тих функцій і завдань, які дана територія чи об'єкт мають виконувати. Класифікація територій та об'єктів ПЗФ України включає, як природні об'єкти (*біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, природні заповідники*), так і штучно створені (*ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки і пам'ятники садово-паркового мистецтва*) [6].

Важливе місце сукупності природоохоронних територій відведене біосферним заповідникам (далі – БЗ). Вони створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів [6].

БЗ є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, які створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового

моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. В ПЗФ України категорія «біосферний заповідник» з'явилась відносно недавно – у 1992 р. разом із прийняттям Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [6].

До БЗ звичайно відносяться території заповідників, національних парків та інші території, що охороняються. Оскільки БЗ включають не лише природні, але й господарські екосистеми, вони не відповідають класичним заповідникам. Вони включають не лише унікальні екосистеми, але й господарські угіддя з наявними населеними пунктами, культурно-освітніми закладами, промисловими підприємствами.

Процес створення світової мережі біосферних резерватів у масштабі всієї планети фактично розпочато з Конференції біосфери, організованої ЮНЕСКО в 1968 р. Це була перша міжурядова конференція, що прагнула примирити охорону з використанням природних ресурсів, передбачаючи, таким чином, сучасне поняття сталого розвитку, яка впливає з даної конференції. Метою біосферних резерватів є організація наземних та прибережних територій, що представляють основні планетарні екосистеми, в яких охоронялися б генетичні ресурси. Саме в біосферних резерватах могли б проводитися дослідження екосистем, а також моніторинг можливостей будівництва, як частини внутрішньої міжурядової програми [2].

Ця діяльність обіймає програму «Людина і біосфера» (МАН), яка офіційно була розпочата організацією ЮНЕСКО в 1970 р. Один з проєктів МАНу полягав у створенні координованої глобальної мережі нових охоронних територій, що названо «біосферними резерватами». На сьогодні програма «Людина і біосфера» охоплює мережу

близько 410 територій, хоча кілька з них було вилучено через брак узгодженості з ідеалами програми [2].

Взагалі всесвітня мережа формально запроваджена Статутними рамками, які є результатом роботи міжнародної конференції по біосферних резерватах, яка проводилася в березні 1995 р. в Севільї (Іспанія), (ЮНЕСКО 1996). Статутні Рамки, «встановлюють правила гри» Всесвітньої мережі, включаючи періодичний, 10-річний огляд біосферних резерватів. Діяльність Всесвітньої мережі регулюється «Севільською стратегією для біосферних резерватів», розробленою також на Севільській конференції.

Процес створення біосферних резерватів (Biosphere Reserve) здійснюється на прохання зацікавленої держави та визначається Міжнародною координаційною радою Програми ЮНЕСКО «Людина і Біосфера» (Man and Biosphere, MAB), тому є міжнародно визнаним у відповідності з існуючими статутними рамками. Вони створюються для сприяння та демонстрації збалансованих відносин між людиною та біосферою, як правило, на базі національних парків. У комплексному поєднанні усіх своїх функцій біосферні резервати повинні докладати багато зусиль, щоб дійсно бути зразковими об'єктами, які досліджують та ілюструють найкращі підходи щодо збереження та сталого розвитку кожної країни світу [8].

Створення таких резерватів спрямоване на вирішення комплексу проблем, що торкаються різних сфер: природоохоронної, політичної, економічної, наукової, освітньо-виховної. Виходячи з такої концепції, біосферні резервати суттєво відрізняються від природних заповідників, оскільки виконують значно ширші функції і по своїй суті не відповідають поняттю «заповідник», що характеризується суворим заповідним режимом.

Дана назва закріпилася традиційно, оскільки перші такі резервати у нас були створені на базі природних заповідників. У природоохоронному відношенні вони включають екосистеми, що мають загальноєвропейське, а значить наднаціональне значення і потребують захисту.

Проте, крім охоронного значення, збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, ці резервати мають ще й забезпечувати моніторинг з метою накопичення та аналізу відповідної інформації для моделювання та прогнозу якості навколишнього середовища, зокрема, щодо впливу кліматичних змін, як необхідної умови забезпечення життєдіяльності людини, гармонійного поєднання економічної, екологічної та гуманітарної складових [4].

Стратегія розвитку біосферних резерватів передбачає три взаємодоповнюючі основні функції:

- природоохоронна – збереження біологічного, екосистемного та ландшафтного різноманіття;
- функція підтримання сталого розвитку – сприяння тривало стабільному екологічному, економічному та соціальному розвитку;
- науково-екоосвітня – вивчення функціонування екосистем, здійснення наукових спостережень за ходом природних і антропогенних процесів, організація моніторингу на локальному, національному та глобальному рівнях, сприяння екологічній освіті та екологічному вихованню населення [6].

Відповідно до функцій, реалізація цих цілей можлива через розподіл територій біорезерватів на три зони до яких входять: *заповідні ядра, буферні зони і території господарського використання*. Разом з тим, система біосферних резерватів повинна бути репрезентативною та відображати природну зональність України.

Велике значення надається організації біосферних резерватів у транскордонних регіонах. Особливо це актуально для Європи, де території країн часто невеликі, а мережа кордонів досить густа. Слід зазначити, що кордони між державами здебільшого мають історичне коріння і обумовлені певними етнографічними та мовними бар'єрами. Концентрація населення в прикордонних регіонах є нижчою, а охоронний режим суворішим, тому тут найкраще збереглася природа. З іншого боку, якщо кордон є штучним поділом території, то біосферні резервати сприяють тіснішим контактам між різними країнами [4].

В політичному аспекті – це сфера дотику різних систем суспільства, підходів до складних проблем «людина-довкілля», які повинні вирішуватися на міждержавному рівні. Саме тому біосферні резервати представляють собою об'єкти, на території яких повинні формуватися принципи екополітики, як системи екологічних, економічних, юридичних, заходів, що спрямовано на управління екологічною ситуацією і забезпечення раціонального використання та відновлення природних ресурсів. З іншого боку специфіка транскордонних біосферних резерватів полягає в тому, що на них забезпечується міждержавна координація. Їх можна трактувати як індикатори міждержавних відношень. Біосферні резервати часто не дають прибутку та відповідно потребують фінансування. Від того, як держава дбає про них, можна говорити про її загальну культуру [4].

У науковому відношенні такі резервати мають велике значення. Це об'єкти, на яких повинне здійснюватися міжнародне співробітництво, міжгалузеві дослідження різними науковими школами, що, у свою чергу, сприяє пошуку універсальних і узгоджених наукових підходів до розв'язання різних проблем, апробації та стандартизації

різних методик, тобто розвитку відповідних наук. При цьому наукові дослідження біосферних резерватів як правило краще фінансуються міжнародними організаціями та забезпечуються обладнанням.

В освітньо-виховному плані біосферні резервати забезпечують обмін досвідом, вивчення традицій сусідніх країн, людські контакти, виховання, принципів нового відношення до збереження природи, активне залучення до захисту та примноження природних та культурних цінностей.

У результаті створення транскордонних біосферних резерватів зростає площа територій із природоохоронним режимом (насамперед, за рахунок заповідних та буферних зон), послаблюється так званий «острівний ефект» відокремлених природно-заповідних територій, потрапляють під охорону більші, отже, і більш життєздатні популяції, створюються умови для міграції тварин. Полегшується проведення реінтродукції тварин, особливо великих хижаків, яким потрібна значна площа. Прикордонні території з охоронним режимом можуть мати спільний банк насіння та розсадник рідкісних видів, які підтримуються людиною. В міждержавних природно-заповідних територіях об'єднуються зусилля країн у боротьбі з пожежами, браконьєрами, незаконною торгівлею, насамперед, рослинною та тваринною сировиною. Великі переваги у цих територій в розвитку туризму, екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів. Статус біосферного резервату для прикордонних територій підвищує їх імідж у світі [4].

На сьогодні постає актуальне питання – наукового обґрунтування заповідання території в Україні, а саме, створення та забезпечення належного функціонування мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні. Слід зазначити, що національну мережу біосферних резерватів

ЮНЕСКО було створено з чіткою метою – охорони, раціонального використання та відновлення природних основ життя і здоров'я людини, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття для біосферних резерватів ЮНЕСКО. При цьому, було враховано рекомендації щодо природної зональності території України, а саме на територіях природних зон та транскордонних регіонах [5].

Зазначимо, що біосферні резервати в Україні мають особливе значення для формування нового уявлення про взаємозв'язок між вирішенням проблем щодо сталого розвитку в цілому, збереження навколишнього середовища і оптимізації різноманіття біологічних видів і ландшафтних екосистем. Найоптимальнішим засобом взаємодії людини з природою є ідеологія сталого розвитку природних ресурсів, в основі якої лежить концепція екологічної мережі.

Транскордонні природно-заповідні території – це територіально сполучені екологічні мережі сусідніх держав з українськими землями у єдиній екологічній мережі. В результаті чого, залежно від статусу природно-заповідні території набувають функцій елемента екологічної мережі, до складу якої вони входять [5].

Слід відмітити, що значна увага в Україні приділялася науковим дослідженням щодо визначення тенденцій трансформації екосистем біосферних резерватів під впливом зміни клімату. До того ж, на 36-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО яка відбувалася 25 жовтня – 10 листопада 2011 р. в Парижі було розглянуто і схвалено Дрезденську декларацію щодо біосферних резерватів і зміни клімату, в якій зазначено, що біосферні резервати є ефективним інструментом для пом'якшення можливих наслідків зміни клімату. Визначено політичну складову, а саме, заходи, що мають здійснюватися на рівні країн – членів ЮНЕСКО та на рівні біосферних ре-зерватів; визначено

потребу у подальшому забезпеченні стратегічної керівної ролі програми МАБ та Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО у вирішенні питання переходу до сталого розвитку, реалізації Мадридського плану дій для біосферних резерватів, а також безпосередньо ролі ЮНЕСКО у здійсненні глобальної діяльності щодо зміни клімату [5].

Усі біосферні резервати в Україні створюються за участі та сприяння Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (Man and Biosphere, МАВ), який уповноважений на це згідно з постановою Академії наук УРСР від 24 грудня 1973 р.

На сьогоднішній день в країні успішно функціонує Національна мережа біосферних резерватів ЮНЕСКО. Вона складається з восьми об'єктів, в складі яких три транскордонні, два тристоронні та один двосторонній, загальною площею близько 5 тис. кв.км (Рис. 1).

Побудовано автором на основі джерел [5]

1- «Східні карти»; 2 – «Дельта Дунаю»; 3 – «Західне Полісся»; 4 – «Розточчя»; 5 – «Карпатський»; 6 – «Чорноморський»; 7 – «Деснянський»; 8 – «Асканія Нова»; 9 – «Дунайський».

Рис. 1. «Національна мережа біосферних резерватів в Україні» [4]

Польсько-словацько-український біосферний резерват ЮНЕСКО «Східні Карпати» (загальна площа – 208 100,0 га). Природоохоронна територія, розташована в Східних Карпатах. Вона складається з трьох національних і трьох ландшафтних парків що розташовано на території країн-учасниць:

- Бещадський національний парк і два ландшафтних парки, що оточують його, – «Цісна Ветліна» і «Долина Сяну» в Польщі;

- Національний парк «Полонини» в Словаччині;

- Ужанський національний природний парк і Надсянський регіональний ландшафтний парк в Україні [5].

Дунайський біосферний заповідник України (50 252,9 га) – який є складовою частиною *транскордонного румунсько-українського біосферного резервату ЮНЕСКО «Дельта Дунаю»* (загальна площа – 623 тис. га.) Дельта Дунаю – це друга у Європі річкова дельта після Волги, та належить до особливих в екологічному розумінні природно-територіальних комплексів Європи. На її території знаходиться біорізноманіття світового масштабу, це важливе місце гніздування та сезонних скупчень птахів, розмноження цінних промислових і рідкісних видів риби, до того ж найбільше в Європі місце проживання багатьох видів земноводних, що охороняються. Дельта Дунаю є наймолодшою сформованою природним шляхом частиною суходолу на нашому континенті [5].

Шацький біосферний резерват ЮНЕСКО входить до складу *тристороннього транскордонного українсько-польсько-білоруського біосферного резервату ЮНЕСКО «Західне Полісся»* (загальна площа – 263 016,0 га) разом із біосферним резерватом «Прибузьке Полісся», що у Республіці Білорусь та біосферним резерватом «Західне Полісся» у Республіці Польща. Основним завданням транскордонного біосферного

резервату «Західне Полісся» є збереження Поліських ландшафтів та системи карстових озер.

Загальна площа Шацького біосферного резервату ЮНЕСКО – 48 977,0 га. Водно-болотному угіддю резервату надано міжнародне значення в межах Рамсарської конвенції. На території резервату налічується 23 озера загальна площа яких становить 6,4 тис. га – цей показник є одним з найбільших озерних груп в Європі, які розділяються Головним європейським вододілом до басейнів Балтійського і Чорного морів. Світязь є Найбільшим озером, його площа становить 2622 га з найбільшою глибиною – 58,4 м. Переважна частина резервату – ліси – 55,3%, луки – 7,3%, болота – 2,7%, водойми – 14,1%, орні землі, сади й дороги – становлять близько 20% території [5].

Біосферний резерват ЮНЕСКО «Розточчя» (загальна площа становить 74 828 га) на території якого знаходяться типові для Розточчя ліси, луки та болотні екосистеми. Це перший резерват нового типу в Україні, який забезпечує сталий розвиток регіону та охоплює окремі природоохоронні об'єкти у вигляді природних ядер.

В якості забезпечення сталого розвитку в регіоні Розточчя передбачено відродження народних промислів, традиційних ремесел, підтримку вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції, популяризацію невиснажливого природокористування, здійснення екологічно-освітньої діяльності, розвиток «зеленого» туризму та збереження історико-культурної спадщини [5].

Карпатський біосферний резерват ЮНЕСКО (загальна площа - 58 025,0 га.) належить до гірської системи Центральної Європи. Його складовими є сім відокремлених ділянок: Свидовецько-Чорногірський, Рахівсько-Кузійський, Луж-Угольський, Мармароський, «Долина нарцисів», а також «Чорна Гора» та «Юлівська Гора», що є ботанічними заказниками

загальнодержавного значення. Карпатський біосферний резерват включає новий комплекс висотної поясності Українських Карпат. Територія резервату переважно вкрита лісовою рослинністю, що становить близько 90 % його загальної площі. В якості екосистеми резервату виступає частина гірсько-лісових і полонинних ареалів Карпатського біогеографічного регіону з смерековими і мішаними лісами, до того ж єдиним у Центральній Європі рівнинним місцезростанням гірського виду нарциса [5].

Чорноморський біосферний резерват ЮНЕСКО (сертифікат ЮНЕСКО від 15.02.85, є найбільшим в Україні, площею – 109956,8 га) і найбільшим морським резерватом у Східній Європі (морська акваторія становить 9435,8 га). Територія резервату – це унікальна місцевість в якій поєднано зональні (степ і острівні комплекси) та азональний (лісостеп) компоненти з водно-болотними угіддями. До його складу входять п'ять материкових ділянок, близько двадцяти середніх і малих островів, дві морські затоки – Ягорлицька та Тендрівська, які включено до Рамсарської конвенції.

Деснянський біосферний резерват ЮНЕСКО (загальна площа – 70 748,0 га) був створений як українська ділянка українсько-російського транскордонного біосферного резервату в басейні річки Десна. За особливостями природних комплексів і ландшафтних рис на території резервату виділяють дві частини: Придеснянську та Старогутську [5].

Біосферний резерват ЮНЕСКО «Асканія-Нова» (загальна площа – 33307,6 га). Його мета – забезпечення збереження єдиної в Європі ділянки типчаково-ковилового степу, у рослинності якого переважають дернові злаки. Згідно з функціональним зонуванням його території, площа заповідної зони становить 11054 га, буферної зони – 6895,6 га, зони антропогенних ландшафтів – 15358,0 га. Він включає

цілинний степ і перелоги – 11054,0 га, дендрологічний парк – 196,6 га та зоопарк – 61,6 га. Решта його території – це суходільні та поливні землі господарств Інституту тваринництва степових районів «Асканія-Нова», фермерські господарства та населені пункти [5].

Слід відзначити, що обговорюються пропозиції щодо створення транскордонних резерватів в Мармароських і Чивчино-Гринявських горах (Україна – Румунія), у межах Притисянської низовини (Україна – Угорщина), на р. Прип'ять (Україна – Білорусь) та пониззі Дністра та в Придунав'ї (Україна – Молдова). В цьому році в Кишиневі предметно обговорювалися ці питання [1].

Є ще низка інших пропозицій щодо створення міждержавних природоохоронних територій, частина з яких може стати біосферними резерватами. Зокрема, пропонується створити міждержавні об'єкти на кордоні з Білоруссю – у Городнянському районі на Чернігівщині, Овруцькому та Олевському районах на Житомирщині (на базі Поліського заповідника України), Зарічнянському та Рокитнянському районах Рівненської області (на базі прикордонних ділянок Рівненського природного заповідника); з Румунією – у витоках річки Жижня (найбільшої притоки Прута) у Чернівецькій області, як і трилатеральний об'єкт з Румунією та Молдовою у долині р. Прут тощо.

На одній із останніх конференцій МАБ ЮНЕСКО (Дрезден, 2011) на біосферні резервати було покладено завдання щодо дослідження впливу змін клімату на довкілля. Все це свідчить про те, що така форма заповідних об'єктів має велике значення і є досить перспективною. Ця перспектива буде ще більш вагомим, коли ми навчимося реалізовувати повною мірою розроблені для біосферних резерватів механізми поєднання усіх функцій в інтересах

збереження природи та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни [4].

Висновок. Виходячи з вищевикладеного бачимо, що на сьогодні в Україні актуальною залишається проблема щодо формування транскордонних природоохоронних територій, зокрема транскордонних біосферних резерватів ЮНЕСКО, які є інструментом загального управління. Зазначимо, що вони також дістали офіційне визнання на міжнародному рівні як установи ООН, створені для співпраці в галузі збереження і сталого використання біорізноманіття завдяки загальному управлінню спільними екосистемами.

Література:

1. Андрієнко Т.Л., Стойко С.М. Створення системи транскордонних природоохоронних територій // Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – Київ, 2003. – 306 с.

2. Бругеватер П. Біосферні резервати – мережа для охорони та сталого розвитку / П. Бругеватер // Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01–03 жовтня 2014 р., Ужанський національний природний парк, Закарпатська область), [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука.] – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С. 111–118.

3. Дідух Я.П., Черінько П.М. Концепція формування національної мережі транскордонних біосферних резерватів (ТБР) у контексті забезпечення умов переходу України до сталого розвитку // Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (Київ, 27 жовтня 2010 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 25–30.

4. Дідух Я.П., Парчук Г.В. Стан та перспективи розвитку мережі біосферних резерватів в Україні / Я.П. Дідух, Г.В. Прачук // Основи

управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01–03 жовтня 2014 р., Ужанський національний природний парк, Закарпатська область), [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука.] – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С. 144–149.

5. Загородній А.Г., Черінько П.М., Полторацька Т.В. Національна мережа біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні / А.Г. Загородній, П.М. Черінько, Т.В. Полторацька // Вісн. НАН України. 2014. №2. – С. 55–66.

6. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник. / За загальною редакцією М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – К.: 2003. – 306 с.

7. Міждержавні природно-заповідні території / За заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. – Київ, 1998. – 132 с.

8. Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01–03 жовтня 2014 р., Ужанський національний природний парк, Закарпатська область), [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука.] – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – 320 с.

9. Стеценко М.П., Попович С.Ю. Транскордонні природно-заповідні території: концепція, реальність і перспективи створення в Україні // Матеріали междунар. сем. «Развитие системы межгосударственных особо охраняемых природных территорий» (с. Мартова, Харьковская обл., 6–9.08.1996 р.). – Киев, 1996. – С. 93–97.

10. Biosphere Reserves: The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network UNESCO. – UNESCO, Paris, 1996. – 18 р.

11. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (переклад українською мовою). – Київ: Авалон, 1998. – 52 с.

12. Олещенко В., Мовчан Я., Парчук Г. Нормативно-правові підстави для розбудови екомережі України // Розбудова екомережі України. – Київ: Техпринт, 1999. – С. 7–12.

Панасюк Б.Я.
д.е.н., професор,
академік НААН України, письменник,
член Правління СЕУ

НООСФЕРА І ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вчення В.І. Вернадського про живу речовину, біосферу і перетворення людського розуму в потужну геологічну силу – ноосферу, нерідко, як свідчать літературні джерела, супроводжується протилежними тлумаченнями багатьох понять, їхнього наукового і практичного застосування, що потребує подальшого дослідження. Крім того, багато своїх досліджень учений не завершив, залишивши їх для потомків, але продовжень майже немає, зокрема в Україні. Наукова література про вчення Вернадського наповнена переказом його постулатів, але здебільшого без посилання виключно на його думки, даючи волю домислам авторів, особливо коли ідеям ученого надається політичного забарвлення. Недавня практика ХХ ст. в колишньому Радянському Союзі показує, що фундаментальні дослідження потребують уважного наукового, соціального, і, головне, відповідального ставлення до трактувань результатів досліджень учених. Як ми побачимо нижче, скільки горя і втрат приносить нехтування навіть простими людськими цінностями. Особливо важливим є розуміння концептуальних підходів вивчення ноосфери в новітніх умовах процесів глобалізації.

Ноосфера тепер все більше стала цікавити учених багатьох наук, включаючи гуманітарні, які за словами В. Вернадського, мають пряме відношення до проблеми так як «біогеохімія должна глубочайшим образом соприкасаться с науками не только о жизни, но и о человеке, с науками гуманитарными» [1, с. 91]. В чому суть справи, яка спонукає

продовжувати дослідження у цьому секторі науки – ноосфері? У свій час, коли знаменитий учений досліджував ноосферу [2], ввів у 1925 р. поняття існування, утвореної живою речовиною біосфери, біогеохімічної енергії, яка містить в собі вільну енергію, саме вона і є елементом формування ноосфери. Даючи визначення цій новій формі вільної енергії Вернадський писав, що вона «...определяется прежде всего размножением организмов, ... основными законами термодинамики, ... ее форма присуща и Номо сарієнс ... У человека эта форма ...связанная с разумом, ... сохраняя в себе проявление обычной биогеохимической энергии, вызывает в тоже время нового рода миграции химических элементов, по разнообразию и мощности далеко оставляющие за собой обычную биогеохимическую энергию живого вещества планеты» [1, с. 95–96]. Нову форму біогеохімічної енергії, вільну енергію, учений називає «энергией человеческой культуры», що і є, за його визначенням, ноосфера.

Для вивчення реальності середовища, біосфери і енергії живої речовини на планеті Вернадський виділяв три пласти: «явления космических просторов; явления планетные, нашей близкой нам «природы»; и явления микроскопические, в которых тяготение отходит на второй план» [1, с. 37]. Однак, вводячи нове поняття і даючи біогеохімічній енергії живої речовини наукове визначення учений не виходив за межі біосфери планети Земля і заявив «Человек впервые реально понял, что житель планеты и может – должен мыслить и действовать в новом аспекте, не только в аспекте отдельной личности, семьи или рода, государства или их союзов, но и в планетном аспекте» [1, с. 24]. З цього виходить, що енергія живої речовини невід’ємна складова тільки біосфери планети, але ж, як давно відомо, сама планета та її біосфера

мають об'єктивний зв'язок з Космосом, тобто простором Всесвіту.

Йдучи далі відмітимо, що людина, проникаючи у космічний простір, пересвідчується на практиці, що у Всесвіті відчувається чітка впорядкованість і у її свідомості поступово закарбується, що небесні тіла, у тому числі планета Земля, рухаються за законами космічної механіки. Подібне викликає продовження різноманітних, на перший погляд, простих запитань, а далі, особливо у сучасників, найбільш складних, серед них основні, – хто всі ці закони створив, хто і як всім рухом управляє, яка роль та місце енергії живої речовини у тому числі й людини у цих складних процесах? Саме така неоднозначна ситуація, із-за обмеженої можливості для людини безпосереднього вивчення планетарних і космічних процесів, дозволяє хоча б деякого наукового пояснення та проведення філософських дискусій щодо явищ і процесів, які, за словами Вернадського, «не вызываются ни научной, ни логической мыслью». Деякі відповіді, чимало з яких не були вченим закінчені, можемо шукати в глибинах думок великого натураліста і філософа.

В часи, коли працював учений, наука зосереджувала увагу на дослідженнях тільки переважно двох останніх пластів, перший же з трьох, – космічні простори, – з різних причин науку мов би не цікавив. Заслуга Вернадського в тому, що він хоча і не здійснював фундаментальних досліджень за межами планети, але писав «Допустима – и требует проверки – рабочая научная гипотеза о космическом обмене живых естественных тел» [1, с. 134]. Визнаний світом великий вчений, будуючи свої дослідження на явищах природи і логічних підходах ставив проблеми, які турбують дотепер світ: перше, нагадування про нове «космическом обмене живых естественных тел» ставить під сумнів походження тваринного світу за твердженням дарвінізму;

друге, всі процеси, що відбуваються на планеті Земля, у тому числі утворення енергії живої речовини підпорядковані законам Всесвіту. Подібного не всі сприймають дотепер, більшість, навіть відомих учених, обходять цю тему стороною, мов би її не існує, але людина все більше переконується, що це далеко не так.

В подібних складних проблемах для нащадків Вернадський, який в науці випереджував свій час, залишив дослідження про наявність особливої біогеохімічної енергії живої речовини, а також особисті роздуми про те, що «біогеохимия корнями своими выходит за пределы планеты, опирается, как химия и геохимия, на атомы и связывается этим путем с проблемами более мощными, чем те, которые свойственны Земле ... с основами нашего понимания реальности в ее космическом разрезе» [1, с. 111]. З наведеного переконуємося, що академік хоча особисто і не досліджував процеси за межами планети, надає сучасним вченим поради продовжувати дослідження і пошук істини в його наукових поглядах, зокрема формування ноосфери, яка, за його вченням, сягає тільки оболонки Землі, однак, на його переконання, все таки «Вопрос о жизни в Космосе должен сейчас быть поставлен и в науке» [1, с. 113], а тому думки учених мають ґрунтуватися на устремлінні в космос. У цьому зв'язку у нас є всі підстави висловити деякі думки щодо космічних просторів в контексті вчень Вернадського, а також деяких проблем, які стосуються ноосфери.

Перш за все щодо методики досліджень, то важливо відмітити, що Вернадський надавав великої уваги явищам, які мов би і не зв'язані з наукою, але широко використовуються ученими, зокрема інтуїція «Интуиция, вдохновение – основа величайших научных открытий, в дальнейшем опирающихся и идущих строго логическим путем – не вызываются ни научной, ни логической мыслью, не связаны со словом и с

понятием в своем генезисе» [1, с. 111]. І тут Вернадський відмічає, що не все йому і науці зрозуміло, а тому він закликав звернути увагу на таємниці «В этом основном явлении в истории научной мысли мы входим в область явлений, еще наукой не захваченную, но мы не только не можем не считаться с ней, мы должны усилить к ней наше научное внимание», і далі: «Мы видим только, что огромная область явлений ...например, в музыке или зодчестве, несводимых в некоторых частях к словесным представлениям – оказывает огромное влияние на научный анализ реальности» [1, с. 111]. Скоріше всього, академік мав на увазі відомий прояв дива, коли художниця Катерина Білокур, безграмотна селянка з Полтавщини, мистецькі твори якої перетворювали природу у музику, за що її творчість високо оцінив Пікассо і багато інших митців. Методи інтуїції, мистецтва, логіки широко використовував в дослідженнях великий натураліст Вернадський.

У нашій науковій дискусії стосовно деяких положень академіка В. Вернадського важливими є його твердження, з однієї сторони, що тільки через логіку людина може зрозуміти і науково охопити всю реальність – побудову Космосу, а з іншої, він дотримується думки, що «научная творческая мысль выходит за пределы логики...Личность опирается в своих научных достижениях на явления, логикой (как бы расширенно мы ее ни понимали) не охватываемые» [1, с. 111]. Спираючись на думку знаменитого вченого про наявність незрозумілого, за його ж логікою подібні таємниці потребують подальшого дослідження і пошуку істини. Йдучи за Вернадським та слідуючи його твердженням, що «За пределы биосферы он (человек – Б.П.) может проникать только построениями разума» [1, с. 92], ми збудували логічні моделі виходу живої речовини, тобто її енергії, в космічні простори. На нашу думку, та ж сама енергія, визначена

Вернадським, прямує і концентрується не в ноосфері, тобто в частині біосфери, а в космоноосфері, несучи туди певну інформацію про живу матерію, і про наші дослідження з цієї проблематики буде зазначено нижче.

В процесі логічного і філософського осмислення та практичних спостережень є підстави висловити деякі судження з приводу ноосфери, її формування, сучасного розуміння та подальшого розвитку цієї сфери науки. Великий учений доводив, що жива речовина є носієм і творцем «свободной энергии», якої на планеті більше немає ніде «Эта свободная энергия – биогеохимическая энергия – охватывает всю биосферу и определяет в основном всю ее историю» [1, с. 91]. Учений доводить, що вільну енергію створює наукова думка людини, яка працює тільки в біосфері і під час свого прояву перетворює її (думку – *Б.П.*) в ноосферу. Вернадський стверджує, що «Геологически мы переживаем сейчас выделение в биосфере царства разума, меняющего коренным образом и ее облик и ее строение, – ноосферы» [1, с. 91].

Отже, за Вернадським думка працює тільки в біосфері і там же формується ноосфера, більше того, ця думка має бути науковою так як лише в такому випадку «вільна енергія» біосфери може бути спрямована в ноосферу «Наукова думка людства працює лише у біосфері й у процесі свого проявлення врешті-решт перетворює її в ноосферу, геологічно охоплює її розумом» [1, с. 192]. Відповідно до такої концепції: перше, далі біосфери, думка людини, в космічні простори виходити не спроможна можливо її заборонено законами природи, або ще щось; друге, тільки та людина приймає участь у формуванні ноосфери, яка володіє науковою думкою, мабуть наукові працівники.

У цьому контексті уваги заслуговує думка В. Вернадського про те, що «Биосфера...переходит в новое

эволюционное состояние – в ноосферу, перерабатывается научной мыслью социального человечества» [1, с. 21]. Учений переконаний, що прояв енергії людської культури, тобто енергії у вигляді виділення особливої частини біосфери, формує ноосферу, але це, на його думку, «смогло проявитися в виде геологической силы только в наше время, когда Номо sapiens охватил своею жизнью и культурной работой всю биосферу» [1, с. 95]. Доказово стверджує Вернадський, що біосфера переходить в новий стан, але справедливо було б визнати, що мабуть сотнями мільйонів років відбувалася подібні біогеохімічні процеси як у сучасної людини так і у її давніх предків. Тут важливі три проблеми, які потребують подальшого дослідження і усвідомлення: перша, визнаючи зв'язок живої речовини з космосом вчений формує ноосферу тільки в межах біосфери планети; друга, відповідно до твердження ученого людина в минулому, щоб то вона не робила, які б у неї не були мистецькі здібності, думки і інше, вона не впливала на біосферу, не формувала ноосфери; третя, це те, що енергія біосфери перетворюється у ноосферу тільки завдяки науковій думці людини, – мабуть, за сучасними стандартами, яка працює у науковій установі?

Ми все таки вважаємо, що біогеохімічна енергія спрямовується за межі біосфери планети у космоноосферу, за Вернадським у ноосферу, а також інформація, яку вона несе, утворюються не тільки розумом особистостей, які займаються науковою діяльністю, але й думкою кожної людини та, можливо, короткими хвилями тварини. Адже вся жива речовина в цілому за біологією не має якогось поділу, вона виділяє біогеохімічну енергію, яка і є носієм інформації про кожного представника живої речовини, вона може бути різного об'єму та якості, позитивною і негативна. В космоноосфері вся інформація диференційовано урівноважується і згодом, за невідомими ще законами,

можливо повертається до людства, навіть до тих, хто творив таку інформацію. Отже, всі представники тваринного світу, навіть деякі рослини, створюють інформацію різного об'єму і різної якості, наприклад вчений і простий робітник, мурашка і крупна тварина, митець з освітою і митець без неї, хвилі деяких видів акацій та інших живих організмів у будь-якій сфері життєдіяльності. Звідси, можна зробити висновок, що мабуть кожна жива істота передає у космоноосферу і одержує звідти відповідну інформацію на яку налаштований її біологічний приймач.

Переходячи до проблем космосу в контексті висловлювань Вернадського варто зазначити, що «вільна енергія», яку формує жива речовина в біосфері планети Земля, тобто речовина та її енергія, існують і в Космічному просторі, які безперервно надходять на планету Земля так як за словами Вернадського «Лик Земли – биосфера – единственное место планеты, куда проникает космическое вещество и энергия» [1, с. 91]. Користуючись логікою, якій Вернадський надавав переваги у дослідженнях планетних і Космічних процесів, ми можемо стверджувати з великою вірогідністю правдивості про можливий безперервний взаємообмін біогеохімічною енергією живої речовини планети Земля з Космічним простором.

Дотримуючись думки, що нова форма енергії живої речовини утворюється тільки в останні «десятки тисячоліть» – якщо в минулі віки не формувалась ноосфера із-за відсутності наукового розуму, тобто не було сучасного рівня вчених, то хто ж тоді будував в Африці піраміди та залишив після себе багато інших див, які сучасна людина не може збагнути, навіть досконало вивчити. Мабуть в геологічній історії були цивілізації про яких нам майже нічого не відомо, подібне допускає сам Вернадський, який, характеризуючи можливе становлення життя на планеті, в одному із двох варіантів

писав, що можна припустити «она уже существовала от времени самых древних архейских пород нам известных» [1, с. 113]. Це досить великий період (архей – 2,6 млрд. літ тому) і можливо виникали і зникали цивілізації, а відомостей про них зовсім немає, або дуже мало, але біогеохімічна енергія виробляла вільну енергію, доставляючи у космоноосферу інформацію, яка через інформаційну систему Всесвіту (ICB) подається наступним цивілізаціям на планеті.

Посилаючись на вчення Вернадського і інших учених можемо неоднозначно відмітити, що людина має постійний зв'язок з Всесвітом і саме він, цей зв'язок, визначає несвідомий вплив на людину і тварину, хоча цього ще не всі визнають, навіть учені. В той же час сама наука стверджує, що основа роботи мозку людини, мабуть і тварини, є дія електромагнетизму, який підпорядкований законам одного із розділів квантової теорії поля. Враховуючи неоднозначне сприйняття подібного зв'язку, нам потрібно хоча б більш-менш вивчити і дати загальну картину цього зв'язку: Всесвіт – природа – людина у трохи більш широкому розумінні, ніж людство про неї знає. Особливої уваги потребує інформаційна система Всесвіту [3, с. 132], яка тільки тепер стає понятійним трактуванням як реальна субстанція, але ще далеко не вивчена і має багато тлумачень.

З погляду вище викладеного, на нашу думку, треба врахувати те, що Всесвіт є системою саморозвитку, а тому безперечною умовою його існування, як всякого живого ества, має бути постійний обмін в космічному просторі речовиною, енергією та різноманітною інформацією. У цьому просторі інформаційна система Всесвіту структурована своїми постійними як джерелами надходження – речовини, енергії та інформації так і приймачами цих надходжень відповідними споживачами. Таким чином Всесвіт – жива істота, а тому її жива речовина і

енергія є об'єктами, які можуть виступати одночасно постійними джерелами-генераторами і приймачами інформації. Відповідно до законів фізики постійне джерело енергії генерує постійну інформацію, а її переносниками служать різноманітної сили енергетичні хвилі, якими наповнений простір Всесвіту. Енергія і інформація поступають до всього живого на планеті Земля у вигляді безперервного потоку і генеруються: рослинами, які перетворюють енергію у речовинний стан; людиною і твариною, які також перетворюють енергію в речовину; інформацію ж живі організми використовують для розвитку та визначення власного становища у навколишньому середовищі.

Вище наведені процеси можливі ще й тому, що у Всесвіті всі планети, Сонячні системи, галактики зв'язані між собою, рухаються за об'єктивними власними законами, а щоб ці закони діяли необхідна певна інформація та обмін нею, яка і передається у необхідному вигляді за допомогою енергії. Немає ніяких доказових підстав відкидати твердження, що в енергії, яка надходить в біосферу планети Земля з Космосу також існує вільна енергія (біогеохімічна енергія), в якій подається інформація для живої природи, рослинного і тваринного світу планети Земля, а звідси така ж інформація, за законом взаємообміну, постійно поступає і в простори Всесвіту. Виходячи з вище викладеного можемо заявити, що ноосфера, яка, за Вернадським, формується навколо нашої планети у біосфері, має зв'язок з Всесвітом, такий зв'язок має і людина, так як «Сам человек теснейшим и неразрывным образом связан с ноосферой» [1, с. 110].

Таким чином, посилаючись на ідею В. Вернадського про виділення живою речовиною біогеохімічної енергії, у якій міститься ще й вільна енергія розумового мислення, яка має зв'язок з космоноосферою, можемо припустити, що так

звана «людська душа», тобто нематеріальне тіло людини, мабуть і тварини, це і є та ж біогеохімічна енергія, яка після перетворення матеріального тіла в інший стан, переходить в космоноосферу, з якою вона мала впродовж існування матеріального тіла енергетичний та інформаційний зв'язок. Космоноосфера, мабуть це і є той самий «інший світ», до якого кожна людина звертає свій погляд впродовж життя.

В контексті вище викладеного ми ще раз стверджуємо, що біогеохімічна енергія живої речовини планети Земля, перетворена свідомістю людства в процесі своєї життєдіяльності, прямує в простори Всесвіту і концентрується в космоноосфері. Космоноосфера діє за принципом взаємозв'язку за допомогою інформаційної системи Всесвіту, яка забезпечує надходження інформації з біосфери планети Земля і за певними законами повертається в необхідних об'ємах для потреб рослинного і тваринного світу та мікроорганізмів. Про існування та дію інформаційної системи Всесвіту мною проведені дослідження у 2000–2007 рр. а їхні результати опубліковані в 2008 р. [3, с. 129–151]. Крім того, це відповідає висловлюванням математика і філософа Леруа та палеонтолога і геолога Тейяра де Шардена, які у своїй книзі «Феномен человека» стверджують, що ноосферу вони зв'язували з космосом. Так сталося, що В. Вернадський з якихось причин, а це переважно данина тенденціям тодішньої політики влади і наукової думки, не віддавав належного космосу, а тому залишив результат свого історичного дослідження «ноосфери» і трактування його поняття в біосфері. Різниця між такими категоріями як ноосфера і космоноосфера полягає в тому, що за Вернадським вільна енергія біогеохімічної енергії (ноосфера) залишається у біосфері планети Земля, а за нашими твердженнями вона виходить в космічний простір (космоноосфера).

Щодо інформації, яка надходить у космоноосферу і одержується звідти слід відмітити наступне: перше, якщо прийняти до уваги постулат, що у природі нічого зайвого немає, то мабуть Вищі сили дали людині свідомість для того, щоб вона мала зв'язок з космосом, тобто з космоноосферою, відіграючи роль біологічного приймача і передавача; друге, людина відіграє роль біологічного приймача ідей Вищого Розуму для всього живого і неживого на планеті Земля; третє, існуючий постійний зв'язок людини з Космосом визначає несвідомий вплив на живу природу, але підпорядкований об'єктивним законам природи. Мабуть саме із-за відчуття людиною глобального зв'язку з космосом вона віками пізнаючи себе, намагається довідатися перш за все про роль мозку, яким наділила його матінка природа. Навколо людини, тварини, рослини і всієї планети Земля існує енергетична оболонка, в яку надходить вся інформаційна база різноманітних даних про минуле, сучасне і майбутнє всього живого і неживого. Вся ця енергетична оболонка з її інформацією зв'язана з інформаційною системою Всесвіту, а тому все живе і неживе на планеті Земля підконтрольне вищими законам Космосу, про що людина лише здогадується.

Скажімо, мікроби, у яких немає класичної генетичної системи, мурашки і бджоли, у яких немає свідомості, виконують складні роботи, звичайно автоматично, багато з яких людина навіть довідатись не може про технологію проведення всіх робіт. Мабуть саме інформація з космоноосфери регулює всю життєдіяльність цих дивних живих організмів, визначаючи технологію і строки виконання всіх робіт в різноманітних природно-кліматичних умовах. У деяких мурашок навіть є антени (вусики), для зв'язку між собою та оточуючим середовищем, про важливість яких свідчить той факт, що коли їх видалити, то тваринка стає

безпорадною і зразу ж гине. Людина ж, за задумом Вищого Розуму, одержала свідомість, мабуть, щоб дозволити їй, як вищій істоті тваринного світу свідомо приймати інформацію і використовувати її для потреб живої природи планети Земля. Свідомість, як все живе, мабуть з першої її появи у людини вона уже перетворювала живу речовину у «вільну енергію», яка поповнювала космоноосферу, за Вернадським ноосферу. Звичайно, перша поява живої природи відноситься до давніх періодів геологічної історії і вільна енергія на початковій стадії була мізерною як у людини так і тварини. З часом, хоча мозок людини не змінювався, розвиток людської свідомості підвищувався, а отже і об'єм вільної енергії зростав для поповнення ноосфери.

Дещо інший підхід до цієї проблеми мав Вернадський. Враховуючи, що мозок з біологічної сторони у стародавньої і сучасної людини однаковий, а розумовий рівень різний, який у сучасної людини суттєво підвищений і вона стала займатися наукою, то він дійшов висновку, що лише в теперішніх умовах (можливо це XX ст., або минулі XVIII–XIX ст.) її діяльність певним чином вплинула на біосферу, створивши ноосферу. Таким чином, підвищення розумового рівня людини стало «основным элементом приведшем, в конце концов, к превращению биосферы в ноосферу явным образом, прежде всего – созданием и ростом научного понимания окружающего» [1, с. 96]. За словами Вернадського перехід біосфери в ноосферу характеризується інтенсивною боротьбою в якій він віддає першість науці «Научный охват биосферы, нами наблюдаемый, является проявлением этого периода» (1,110). Якщо розглядати поняття «рост научного понимания», то виникає багато питань щодо строків, коли це розпочалося: епоха Аристотеля та більш ранніх мислителів з перевагою позитивної вільної енергії; епоха середньовіччя – суцільної негативної вільної енергії; епоха суцільних війн

XIX–XX ст., коли продукувалась і позитивна, і негативна вільна енергія.

Отже, за Вернадським виходить, що людина впливає своїм розумом на планетарні закони, але переважно тільки та людина, яка займається наукою (наука про біосферу, гуманітарні науки, науки про Землю – ботаніка, зоологія, геологія, мінералогія). Виходячи з цього Вернадський стверджував, що «Вопрос о плановой, единообразной деятельности для овладения природой и правильного распределения богатств, связанный с сознанием единства и равенства всех людей, единства ноосферы, стал на очереди дня» [1, с. 109]. Якщо поверхово дивитися, то в такому випадку мов би уже не звертається увага на закони Всесвіту, мовляв, все вирішує людина, створюючи ноосферу, здатна впливати на динаміку природи, а розвиток економіки і соціальної сфери, можна навіть планувати і бачити перспективу, що за радянських часів неухильно виконувалось.

Проте партійні ідеологи тодішньої країни, в якій жив учений, не звертали уваги на іншу сторону вчення Вернадського щодо біогеохімічної енергії живої речовини «Организмы живы только до тех пор, пока не прекращается материальный и энергетический обмен между ними и окружающей их биосферой», а цей зв'язок енергії «геологически вечный» [1, с. 97]. З цього твердження кожен може зробити висновок, що тимчасово присутній живий організм в біосфері, то це миттєвість, не може цілеспрямовано, для блага і природи, і живих організмів, впливати на біосферу в цілому, яка є постійною та існує мільярди і сотні мільйонів років. За великим рахунком сучасне людство розпочало свій відлік не так давно: все теперішнє людство походить від популяції, що існувало в Африці 140–200 тисяч років тому; тільки біля 100 тисяч років із Африки в Європу прийшли кроманьйонці, які через 40

тисяч років повністю витіснили неандертальців. І невідомо чи була у них наука у ті далекі часи, а ось зв'язок вільної енергії живої природи мабуть був і сучасники мабуть одержують інформацію від давніх своїх предків. Але ж це більш-менш близький нам період, а були ж набагато древні живі організми, жива матерія, яка також можливо передає інформацію. Отже, інформація живої матерії не зникає в віках, хоча сама жива матерія змінюється.

Складність проблем, які розробляв Вернадський, призводять до викривленого підходу розуміння його ідей і це давало можливість, зокрема більшовикам Росії, використовувати вчення для своєї ідеології, намагаючись впливати на людство і навіть на планетарні природні процеси. Тому в 30-х роках XX ст. вчення Вернадського про біосферу і ноосферу було настільки заполітизоване і zdeформоване, що нанесло незчисленних травм багатьом особам, науці, економіці і державі в цілому. Та й сам автор нових відкриттів вплив до цього ложку дьогтю, написавши «... ідеали нашої демократії йдуть в унісон зі стихійним геологічним процесом, із законами природи, відповідають ноосфері» [4, с. 376] і влада взяла на озброєння слова ученого «постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства, що вільно мислить» [5, с. 261]. Більшовикам, які вважали себе вільними мислителями та навчали подібному весь народ, переважно в ГУЛАГАХ, і в страшному сні не снилося почути від знаменитого ученого, що їхня ідеологія відповідає законам природи, а вони здатні на все, навіть змінити природу, залишилось тільки йти дорогою вперед.

Можливо саме ідея Вернадського про потужну силу біогеохімічної енергії людства сприяла появі в науці учених, які трепетливо дивились на ідеї комуністів, серед яких виділявся Т. Лисенко, підтриманий у його науковій кар'єрі відомим генетиком М. Вавиловим, що дало йому сміливість

зробити практичну заяву, вельми шанобливу для політики «Я сейчас всех накормлю» [6, с. 102]. Його практика і теорія яровизації доказували про можливість людського впливу на живі організми, що відповідало висловлюванням Вернадського. Подібного від науки не одержував ні один уряд країн світу: малоосвічені, далекі від науки, керівники більшовицької Росії першої половини ХХ ст. могли впливати на біосферу, ноосферу і природу в цілому; для влади безцінною була обіцянка нагодувати голодну і зруйновану країну. І дійсно, ідея В. Вернадського і практична обіцянка Т. Лисенка сподобались тодішній комуністичній владі, її вождям Сталіну і Хрущову, які категорично не сприйняли іншу наукову думку учених генетиків про явища спадковості, зашифровану в генетичному коді систему спадкової інформації.

Це стало трагедією для академіка М. Вавилова і багатьох інших учених, які своїми дослідженнями доказували наявність генетики, тобто спадковості основних рис живих організмів. Комуністи зрозуміли, що вразі визнання генетичної спадковості, то на перше місце виходять закони природи, а людина, як будь-яка жива істота, пересувається на друге місце, а відповідно до цього, вона не може змінювати природу, зазіхати на щось інше, що не вписувалось в ідеологію тодішньої комуністичної партії і генетикам був нанесений сильний удар. На горезвісній Сесії ВАСХНІЛ 1948 р. учення генетики було несправедливо засуджено, учених генетиків масово звільняли з роботи, переслідували, а відомого з світовим ім'ям академіка М. Вавилова принижено і знищено в концтаборах. Жорстоких травм нанесено ученим генетикам Інституту цукрових буряків НААН та всієї його системи, заслужених людей позбавляли роботи, цькували і безсоромно принижували, відомий вчений генетик цукрових буряків професор В. Савицький з сімейством спасався втечею

за кордон. В цій жорстокій хвилі протистояння наукових ідей зазнали горя і знищення представники відомих цукрозаводчиків, учених і меценатів Симиренко і Терещенко. Чи не схожа ідеологія більшовиків у XX ст. щодо впливу на вільну енергію живої речовини на ту, що впроваджували китайці у III ст. до н.е.? Тоді один із імператорів на пропозицію молодих правників сприяв прийняттю так званого «рефлекторного закону», який штучно буде «впечатанный в мозг, ...путем террора. ...Пытки становятся наукой, палачи – звездами, появляется школа пыток» [7, с. 321].

Минуле і сучасне свідчить, що у відносинах між владою, наукою і практикою існує чимало протиріч, які пояснити важко, але про них треба не забувати. З гіркотою треба відзначити, що влада, коли їй вигідно, наказує добро і підносить зло. Буває, що нагороджує і добро, і зло одночасно. Саме наукові фундаментальні дослідження та їхнє розуміння далекими від науки людьми, а не щось інше, стало причиною повного розгрому учених генетиків, переслідування та фізичного знищення відомих вчених. Академік В. Вернадський, який робив фундаментальні висновки для науки і практики в різних сферах, а також Т. Лисенко, який вдало чи не вдало проводив свої дослідження, але давав захмарні обіцянки приємні для влади, були приласкані вождями і тільки із-за того, що деякі їхні висновки і побажання збігалися з потребами ідеології партії. В той же час, вчений також з світовим ім'ям М. Вавилов, теорія якого не збігалася з теоріями В. Вернадського і Т. Лисенка, а отже не підходила більшовикам, був фізично знищений.

Подібну колізію бачимо у теперішній Україні на прикладі невмілого проведення наукою і владою аграрної реформи, де відбувалось протистояння між добром і злом: дехто з керівників збережених великих сільськогосподарських

підприємств, які докладали неймовірних зусиль у протистоянні владі для збереження великих сільськогосподарських підприємств (КСП), що сприяло збереженню і розвитку села, справедливо носять відзнаку Героя України; таку ж відзнаку Героя носять і вчені, які теоретично розробляли аграрну реформу та практично її провадили в уряді, яка знищує коріння української нації – село. Подібні приклади викривленої оцінки ролі особистостей є чимало і в інших сферах нашого суспільства, особливо в культурі, державному будівництві.

– Де істина, де добро і де зло? – адже все це змішалося в біогеохімічній енергії живої речовини, яка несе таку ж перекручену інформацію в космоноосферу, за Вернадським – в ноосферу, яка в майбутньому буде повертатись добром чи злом, як дань наступним поколінням, можливо й цивілізаціям.

Література:

1. Вернадский В. Размышление натуралиста /научная мысль, как планетное явление/. «Наука», М., 1977.
2. Ноосфера: «Ноос» –древнегреческое – разум; зміст сутності належить Е. Леруа – «оживление материи и очеловечивание жизни»; у Вернадського дещо інший зміст поняття «Ноосфера».
3. Панасюк Б.Я. Людина, природа і Всесвіт. /Розгадка таємниць/. ПАРАПАН, К., 2008.
4. Вернадский В.И. Биосфера. М., Наука, 1967.
5. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М., Наука, 1989.
6. Вергунов В.А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні. К., 2009.
7. Бернар Вербер. Энциклопедия относительного и абсолютного знания. «Рипол классик», М., 2009.

Перебийніс В.І.

д.е.н., професор, академік АЕН України,
завідувач кафедри бізнес-адміністрування
та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Полтавського університету економіки і торгівлі,
голова Полтавського обласного правління
Спілки економістів України

Перебийніс Ю.В.

викладач Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Подальший розвиток аграрного сектора економіки нерозривно пов'язаний із рівнем функціонування сільської місцевості [1; 2; 3].

Про головну роль сільського господарства країни у формуванні продовольчої безпеки свідчить достатньо високий рівень самозабезпеченості основними видами продовольства (виробництво до внутрішнього використання на території України), який у 2013 р. склав: зерно – 221,0%; картопля – 97,2%; овочі та продовольчі баштанні – 101,2%; плоди, ягоди та виноград – 81,0%; м'ясо та м'ясопродукти – 93,4%; молоко та молокопродукти – 101,6%; яйця – 109,7% [4, с. 161].

У сільському, лісовому та рибному господарстві створюється десята частина валової доданої вартості країни (2013 р.). Причому за досліджуваний період темпи зростання валової доданої вартості у зазначеному секторі національної економіки перевищували загальнодержавні темпи (табл. 1). Це свідчить про високий потенціал аграрного сектора та сприятливу зовнішньоекономічну кон'юнктуру на світових ринках продовольства, де Україна лідирує в продажах зерна,

соняшникової олії, ріпаку, курятини.

Таблиця 1

Валова додана вартість за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2013 р. у % до 2010 р.
Валова додана вартість (основні ціни), млрд. грн	992,2	1166,9	1262,2	1318,9	132,9
Сільське, лісове та рибне господарство	82,9	110,0	113,2	131,7	158,9
У відсотках до загального підсумку					
Валова додана вартість (основні ціни)	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Сільське, лісове та рибне господарство	8,4	9,4	9,0	10,0	+1,6 п. п.

Джерело: дані Державної служби статистики [4, с. 35], власні розрахунки

Сільські території є не лише виробничим базисом (сільськогосподарські угіддя), але й місцем проживання сільського населення. Однак, згідно зі статистичними даними протягом 1991–2013 років чисельність сільського населення скоротилася майже на 3 млн осіб. Нині там проживає трохи більше 14 млн громадян. Якщо в 1991 р. було близько 500 сіл із населенням до 50 осіб, то зараз таких вже 4 тис. (у 8 разів більше). При чисельності постійного населення України впродовж 2010–2013 років 45–46 млн осіб сільське населення складало 14 млн осіб, тобто близько третини (табл. 2).

Таблиця 2

Населення України (станом на 1 січня)

	2011	2012	2013	2014	2014 р. у % до 2011 р.
Усе населення (постійне), млн осіб	46,0	45,5	45,4	45,2	98,3
Сільське населення, млн осіб	14,1	14,3	14,2	14,2	100,7
Частка сільського населення, %	31,6	31,5	31,4	31,3	-0,3 п. п.
Частка сільського населення у віці 16–59 років, %	29,4	29,6	29,6	29,8	+0,4 п. п.

Джерело: дані Державної служби статистики [4, с. 29], власні розрахунки

Втім, унаслідок швидкого старіння та міграції молоді в міста питома вага сільського населення у працездатному віці (16–59 років) менша, ніж у місті, і складає близько 30%.

Розглядаючи зайнятість населення в розрізі видів економічної діяльності, варто зазначити, що у сільському, лісовому та рибному господарстві зайнято в межах 17% (табл. 3), що значно вище рівня європейських країн.

Таблиця 3

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності

	2012	2013	2013 р. у % до 2012 р.
Усього, млн осіб	20,4	20,4	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство, млн осіб	3,5	3,6	102,8
У відсотках до загального підсумку			
Усього	100,0	100,0	0,0 п. п.
Сільське, лісове та рибне господарство	17,2	17,5	+0,3 п. п.

Джерело: дані Державної служби статистики [4, с. 30], власні розрахунки.

Дослідження структури найманих працівників за

видами економічної діяльності показує, що в сільському, лісовому та рибному господарстві країни зайнято близько 9% усіх найманих працівників, у тому числі в сільському господарстві близько 8%. Для цього показника характерна тенденція до зменшення – з 8,3% у 2010 р. до 8,1% у 2013 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Кількість найманих працівників за видами економічної діяльності

	2010	2011	2012	2013	2013 р. у % до 2010 р.
Усього, млн осіб	7,8	7,7	7,6	7,3	93,6
Сільське, лісове та рибне господарство	0,7	0,7	0,7	0,7	100,0
у т. ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	0,6	0,6	0,6	0,6	100,0
У відсотках до загального підсумку					
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Сільське, лісове та рибне господарство	9,3	9,2	9,2	9,1	97,8
у т. ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	8,3	8,2	8,2	8,1	97,6

Джерело: дані Державної служби статистики [4, с. 31], власні розрахунки.

Для значної частки сільських жителів заробітна плата є головним джерелом їх існування. Варто зазначити, що внаслідок дії багатьох чинників, у тому числі інституціональних, рівень доходів на селі десятиліттями був нижчим за рівень доходів у місті (табл. 5).

Таблиця 5

**Середньомісячна номінальна заробітна плата
штатних працівників за видами економічної діяльності**

	2010	2011	2012	2013	2013 р. у % до 2010 р.
Усього, грн	2239	2633	3026	3265	145,8
Сільське, лісове та рибне господарство, грн	1472	1853	2086	2340	159,0
у т. ч. сільське господарство	1430	1791	2026	2270	158,7
У відсотках до середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників в цілому по країні					
Сільське, лісове та рибне господарство	65,7	70,4	69,0	71,7	+6,0 п. п.
у т. ч. сільське господарство	63,9	68,0	67,0	69,5	+5,6 п. п.

Джерело: дані Державної служби статистики [4, с. 32], власні розрахунки.

Територія – це обмежена частина земної поверхні в природних, державних, адміністративних або умовних межах; вона визначається протяжністю як специфічним видом «просторового» ресурсу, площею, географічним розташуванням, природними умовами, економічним освоєнням [5]. Сільська територія, на наш погляд, – це частина території, що визначається протяжністю, площею, природно-економічними умовами, де може здійснюватися переважно сільськогосподарське виробництво і можуть бути розташовані населені пункти.

Згідно з Державними будівельними нормами ДБН Б.2.4-1-94 «Планування та забудова сільських поселень» сільські населені пункти поділяють на селище, село, хутір. Проблематичним залишається статус селища міського типу, яке займає проміжне місце між сільським населеним пунктом і містом. Зазначимо, що в Україні значна кількість районних центрів має статус селища міського типу. Водночас такі селища на своїй території можуть мати не тільки

підприємства промисловості, побуту, але й сільського господарства. Зокрема, селище міського типу Котельва Полтавської області (районний центр Котелевського району, 12 тис. жителів), має за основні підприємства, що забезпечують населення роботою, сільськогосподарські виробничі кооперативи «Батьківщина», «Дружба» та ТОВ «Агрофірма «Маяк», які формують понад половину валового продукту цієї галузі зазначеного району. Тому, виникає закономірне питання щодо приналежності зазначених селищ міського типу до сільської місцевості.

Особливістю сільської поселенської мережі є те, що вона значною мірою залежить від розвитку сільськогосподарського виробництва. Проведені дослідження свідчать, що укрупнення колгоспів в 60–70-ті роки минулого століття стало початком відмирання так званих «неперспективних» сіл та у геометричній прогресії сприяло міграції сільської молоді в міста.

Реформування аграрної економіки в період з 90-х років ХХ ст. до нашого часу на перший план виносило питання переведення сільськогосподарського виробництва на ринкові засади господарювання. Отже основним ставала економічна доцільність функціонування тих чи інших організаційно-правових форм господарювання. Водночас «на завтра» відкладалися соціальні питання. Сьогодні, як вважають дослідники, «однією з фундаментальних проблем економічної науки є розроблення теоретико-методологічних засад комплексного і збалансованого розвитку аграрного сектора економіки і сільських громад як єдиної агросоціальної системи» [6].

Інституціональна теорія доводить, що соціокультурний психотип власника, його бізнесовий інтерес гармонізуватимуть з потребами й інтересами сільського населення та розвитку території тільки за умов проживання

на селі. Однак дослідження, проведені Національною академією аграрних наук у 2013 р., засвідчили, що серед власників середніх аграрних підприємств лише 30–50% проживає у сільській місцевості. Навіть щодо фермерів цей показник коливається від 70% до 95%. З власників агрохолдингів ніхто не живе на селі [7].

Дослідження соціологів, проведені в 2015 р., свідчать, що в цілому при негативному ставленні до влади у жителів сільської місцевості спостерігається бажання і далі отримувати допомогу від держави. За даними соціологічної компанії «Sociostream AG», основні свої надії сільське населення покладає саме на державу. Так, лише половина тих, хто займається власним господарством, готові платити податки. Соціологи роблять висновок, що сільські жителі по суті не готові брати на себе відповідальність за розвиток села. Це не випадково, адже на думку голови правління Центру прикладних політичних досліджень «Пента» В. Фесенка, характерними рисами для українців є патерналістська свідомість, дуалізм, амбівалентність свідомості [8].

Джерелом розвитку сільських територій, з одного боку, є господарські суб'єкти, які забезпечують працевлаштування сільських мешканців, формують основні податкові надходження і цим сприяють підтриманню чи навіть розвитку соціальної інфраструктури. З іншого боку, очевидно, певний фінансовий вклад має здійснювати держава, особливо в депресивних районах. Окрім того, на державу інституціональна теорія накладає важливі функції державного регулювання соціально-економічних процесів на селі, що мають здійснюватися через інститути та інституції, які повинні ефективно функціонувати.

Розвиток сільських територій, на наш погляд, має ґрунтуватися на основі концепції «соціальної держави». «Економічна енциклопедія» визначає її основні функції:

1) справедливий перерозподіл доходів між різними верствами і групами через запровадження прогресивного оподаткування;

2) створення відповідних умов для розвитку особистості, її творчих здібностей;

3) реалізація права на змістовну працю для кожної працездатної людини, у процесі якої розвиваються її організаторські, розумові й творчі здібності;

4) високий рівень матеріального добробуту й задоволення духовних потреб;

5) захист громадян від негативних аспектів механізму ринкової економіки;

6) забезпечення економічної, соціальної та політичної стабільності суспільства (передусім недопущення соціальних конфліктів та ін.) [9, с. 419].

На європейському континенті виділяють такі моделі соціальної держави: англосаксонська (лібералізм + популізм); скандинавська (соціал-демократія); західноєвропейська (соціал-демократія + християнська демократія); південноєвропейська (спадщина фашизму + популізм); східноєвропейська (спадщина соціалізму + неолібералізм) [10].

Незважаючи на чисельні недоліки соціальної моделі держави (зростання боргових зобов'язань держав, збільшення соціальної диференціації, загострення екологічних проблем, рух соціальної активності окремих верств населення до радикалізму, корупція), її інститути в цілому забезпечили економічний і соціальний розвиток західноєвропейських країн у період після Другої світової війни до наших днів.

Важливим напрямом удосконалення підходів у формуванні соціальної держави, на думку Р.С. Грінберга [11, с. 226], є врахування того, що не можна все віддавати на відкуп ринковій економіці, адже без соціально-політичних

обмежень ринкова економіка нездатна забезпечити справедливість у суспільстві. Як зазначає академік НАН України В.М. Геєць, «глобальні виклики сучасності довгострокового характеру (серед яких – виснаженість навколишнього середовища та його ресурсів, нові види хвороб, глобальне потепління, конфлікти за ресурси і ряд інших) можуть виявитися нерозв'язаними у процесі економічного зростання колишньої моделі. Відповіддю на негативний сценарій розвитку подій може стати політика відтворення економічної та соціальної життєдіяльності на основі загальної гуманізації виховання та освіти, яка сприятиме формуванню в наступному поколінні «критичної маси» людей, здатних і в індивідуальних, і в колективних засадах суспільного і державного устрою раціоналізувати свою поведінку (в тому числі і у взаємодії з навколишнім середовищем). До регуляторного механізму взаємодії соціального і державного необхідно імплементувати етичну складову, яка, як показав досвід колишньої соціалізації людини й держави, не була в нього включена [10]. У контексті розвитку інституціональної теорії під впливом глобалізації інститут держави трансформується в нові моделі та форми, зокрема, в утворення типу корпорації-держави [12], заміну концепції соціальної держави на концепції держави розвитку [13, с. 1–9].

Сільське господарство (відповідно й сільське населення) потерпає від так званих «провалів ринку», які час від часу виникають внаслідок неспрацювання традиційних ринкових законів, зокрема, на ринку праці. Про це свідчить і те, що впродовж останніх 15–20 років більшість випускників сільських шкіл поповнюють лави вищих навчальних закладів, у той же час як через недобори постає питання про існування окремих сільських профтехучилищ, які готують кадри механізаторів та інших фахівців для села. Тому держава має

удосконалювати свої інститути з тим, щоб соціальна держава могла обмежувати зазначені провали ринку, забезпечуючи розвиток сільської місцевості.

Як один із напрямків удосконалення інституційного забезпечення розвитку сільських територій є застосування програмно-цільового підходу. Очевидно, координатором розробки відповідних програм має бути міністерство економічного розвитку і торгівлі України, а до формування програми мають залучатися інші міністерства і відомства, зокрема, міністерство аграрної політики і продовольства, наукові установи, вищі навчальні заклади.

Отже, до першочергових напрямків удосконалення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій варто віднести такі:

- удосконалення державного регулювання доходів сільського населення, зокрема, оплати праці сільськогосподарських працівників, підвищення їх рівня до середнього по країні;
- розробка й реалізація державних програм із розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, благоустрою сільських населених пунктів;
- застосування програмно-цільового підходу як інструмента державного регулювання розвитку сільських територій.

Література:

1. Перебийніс В.І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій / В.І. Перебийніс, В.І. Гавриш, Ю.В. Перебийніс // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». – 2014. – №1. – С. 79–84.
2. Перебийніс В.І. Управління використанням трудових ресурсів на підприємствах: монографія / В.І. Перебийніс, Т.П. Житник. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008 – 332 с.

3. Перебийніс В.І. Формування доходів працівників підприємств: монографія / В.І. Перебийніс, Т.О. Сазонова. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008 – 265 с.

4. Сільське господарство України – 2013 рік. Стат. збірник / За ред. Н.С. Власенка. – К.: Державна служба статистики, 2014. – 390 с.

5. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический аппарат / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.

6. Ольшанська О.В. Методологічні основи формування агросоціальних систем // Економіка України. – 2013. – №10 (623). – С. 74–80.

7. Чопенко В. Колискова для села // Дзеркало тижня, 29 травня 2015 р.

8. Сільському населенню України притаманний повальний патерналізм // <http://www.depo.ua/ukr/money/silskomu-naselennyu-ukrayini-pritamanniy-povalniy-paternalizm--03062015162300>.

9. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.

10. Геєць В.М. Яке майбутнє у соціальної держави? // Економіка України. – 2013. – №7 (620). – С. 4–20.

11. Гринберг Р.С. Свобода и справедливость. Российские соблазны ложного выбора. – М.: Магистр; ИНФРА-М, 2012. – 416 с.

12. Харин А. Эволюционные модели государства постмодерна // Свободная мысль. – 2012. – №11–12. – С. 91–95.

13. Доклад о человеческом развитии 2013. – М.: Весь Мир, 2013. – 216 с.

Саблук П.Т.

д.е.н., професор, академік НААН України,
науковий керівник Секції
аграрної політики

Кропивко М.Ф.

д.е.н, професор, академік НААН України

МОДЕЛЬ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В НООСФЕРНОМУ СВІТОСПРИЙНЯТТІ

Основний постулат вчення про перетворення біосфери в ноосферу (*грец.: $\nu\alpha\omicron\varsigma$ - розум + сфера*), як це передбачив В.І. Вернадський [1,2], можна сформулювати наступним чином *«стійкий розвиток людства можливий тільки за тієї умови, що воно, спираючись на свій розум, зуміє «включити» свою технологічну діяльність у природний кругообіг речовин»*.

Правомірність такого твердження з усією повнотою доказів підтверджується як еволюцією економічних шкіл, так і практикою економічного розвитку, в тому числі аграрної еко-номіки.

Як відомо, еволюційно основні наукові економічні школи за їх поглядами на суспільний розвиток можна віднести до технократичних (*від др.грец.: $\phi\acute{\epsilon}\chi\eta\varsigma$, – «майстерність, техніка» + $\kappa\sigma\beta\eta\mu\alpha$ – «влада», тобто влада науки і техніки*) або до фізіократичних (*від др. грец.: $\phi\acute{\upsilon}\varsigma\iota\kappa\eta$ – «природа» + $\kappa\sigma\beta\eta\mu\alpha$ – «влада», тобто влада природи*).

За поглядами технократів (В. Ростоу, Дж. Гелбрайта, А. Вінера та їх сучасних послідовників), рівень розвитку матеріального виробництва визначається рівнем розвитку техніки і технології, як бази суспільного виробництва. А на сучасному етапі розвитку відбувається перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, у якому локомотивом розвитку виступають інженери та вчені.

Погляди ж фізіократів (Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміта та їх сучасних послідовників) базуються на твердженні, що джерелом багатства і процвітання є енергія сонця та земля, а локомотивом розвитку виступає прикладена до землі праця людей. Основоположник економічних наукових течій цього напрямку Франсуа Кене стверджував, що в промисловості і інших галузях економіки збільшення чистого продукту (національного доходу) не відбувається, а лише змінюється початкова форма продукту. В своїй «економічній таблиці» Кене висвітлив основні умови, необхідні для здійснення ефективного відновлювального виробничого процесу (господарського обороту), у тому числі і включення в господарський оборот земельного капіталу. А для переконливого висвітлення сутності свого підходу гіперболічно виділив серед учасників відтворювального процесу три суспільні класи: клас землеробів-виробничників, які для здійснення нормального відтворювального процесу повинні мати в своєму розпорядженні біля 40% суспільного капіталу (по Кене – «авансів»); клас землевласників включно з працівниками невиробничої сфери – також близько 40%; та «безплідний» клас промисловців з розміром суспільного капіталу в близько 20% – основне призначення якого – матеріально-технічне забезпечення сільського господарства основними і оборотними засобами.

Відштовхуючись від логіки Кене щодо включення земельного капіталу в господарський оборот, а також тверджень багатьох економістів-аграрників щодо раціонального співвідношення основного і оборотного капіталу у агропромисловому виробництві в пропорції два до одного, у землеробів в процесі здійснення виваженого виробничого процесу має скластися наступна раціональна структура виробничого капіталу: частка земельних ресурсів – 40%, основних засобів – 40%, оборотних засобів – 20%.

З цих позицій в Інституті виконано аналіз авансованого аграрного капіталу сільськогосподарських підприємств України (табл. 1.), який у свій час було викладено в [3].

У зв'язку з тим, що в Україні, на відміну від більшості інших країн світу, ринок землі офіційно не введений, у таблиці величина земельного капіталу визначена на основі даних нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [4].

Таблиця 1

**Структура авансованого аграрного капіталу
сільськогосподарських підприємств України, %**

Складові аграрного капіталу	Раціональне співвідношення	Роки			
		2005	2007	2009	2011
Сільськогосподарські угіддя (за нормативною грошовою оцінкою)	40,0	70,7	64,8	58,3	49,8
Основні засоби (за середньорічною проіндексованою вартістю) + довгострокові біологічні активи (за справедливою вартістю)	40,0	19,0	21,5	24,7	28,3
у т.ч. нематеріальні активи (за середньорічною поточною вартістю)	>	0,03	0,3	0,9	0,9
Оборотні засоби (за поточною вартістю)	20,0	10,2	13,3	16,0	20,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано за даними зведеного балансу сільськогосподарських підприємств (дані ДССУ) та статистичних бюлетенів «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах України» за відповідні роки.

Аналізуючи цю таблицю, можна прийти до ряду цікавих висновків, які висвітлюють погляди сучасних послідовників фізіократів та технократів на суспільний розвиток, зокрема і розвиток сільського господарства.

Перший висновок – структура спожитого сільськогосподарськими підприємствами України аграрного капіталу за 2005–2011 роки характеризується диспропорціями не на користь основних виробничих засобів (у межах 19–29% при необхідних 40%) включно з надто малою (не більше 1%) нематеріальною складовою (технологій, сортів рослин та ін.), яка має забезпечувати розвиток сільського господарства на інноваційній основі. Тобто, погляди сучасних економістів-технократів, як і фізіократів на необхідність збільшення частки основних засобів агропромислового виробництва та суттєве збільшення при цьому нематеріальної (інноваційної) складової збігаються.

Про це свідчить і 24-річний досвід формування як держави Україна, так і аграрного сектору її економіки. Так, технократичний підхід до управління державою призвів до того, що промислове виробництво щороку зменшує свої обсяги, і лише аграрна сфера ще більш-менш утримує рівень розвитку, досягнутий у 80–90-х роках ХХ століття. Але можливості розвитку аграрної сфери через недостатність необхідних індустріальних ресурсів вітчизняного виробництва вичерпуються, а вітчизняна економіка підпадає у все більшу залежність від економік розвинутих в індустріальному відношення країн світу. На підтвердження цього тезису наведемо також дані про фондооснащеність сільськогосподарських товаровиробників [3].

За даними інвентарних списків вибіркових досліджень різних типів господарств Німеччини (як країни, яка знаходиться на стадії переходу від індустріального до постіндустріального розвитку), на 1 га сільськогосподарських

угідь припадає в 3,4 рази більше машин та обладнання, ніж в середньому по Україні. Рівень транспортного забезпечення там також вищий у 10,3 рази. Звідси напрошується риторичне запитання, на кого працюють наші промисловці?

Технократичний підхід до управління розвитком України виразно проявляється і в аграрній сфері. Так, в останні десятиріччя у нас в галузі отримали розвиток формальні і неформальні трансрегіональні високоінтегровані корпоративні формування, так звані «агрохолдинги», які працюють за інсорсинговими схемами логістики. За нашими оцінками [5], ці формування на сьогодні контролюють уже біля 8,7 млн га, або 20,9% сільськогосподарських угідь країни. Це висококонкурентні інвестиційно привабливі інтегровані господарські структури нового типу, які вносять значний вклад у забезпечення продовольчої незалежності держави, збільшення її експортного потенціалу та технічне й технологічне переоснащення галузей сільського господарства в основному за рахунок придбання іноземної техніки і технологій. В той же час, їх діяльність призводить до вимивання коштів із сільських територій та загострення соціальних і екологічних проблем на селі, у тому числі за рахунок:

- розвитку монополізації, перерозподілу власності й зниження життєвого простору для діяльності інших підприємств агробізнесу;
- вивільнення зайвих працівників і зростання безробіття;
- недонадходження податкових платежів у місцеві бюджети;
- поглиблення дисбалансу галузевої структури та нерационального використання землі;
- недостатньої участі у розвитку сільських громад і територій;

- слабого суспільного контролю за їхньою діяльністю.

Отже, із викладеного можна зробити ще один висновок, що в Україні переважає технократичний стиль управління суспільним розвитком, а її економіка знаходиться на стадії освоєння індустріального розвитку.

Ще одна схожість поглядів фізіократів і технократів у тому, що як перші, так і другі за кінцеву мету реалізації своїх концепцій ставлять підвищення рівня життя людей, соціальний розвиток суспільства.

А в чому ж різниця між поглядами цих наукових течій?

Корінна розбіжність тут – у відношенні до землі як ресурсу виробництва. Фізіократи виступають за включення капіталу землі в господарський оборот, земля у них має свою цінність, яка має враховуватися у виробничих відносинах. Технократи ж навпаки, не визнають ролі землі як капіталу. Землю вони розглядають лише як безцінний природний ресурс (тобто ресурс, який не має ціни) для промислового використання, аналогічно як і інші природні ресурси – поклади вугілля, нафти, газу, мінералів тощо.

У цьому, на нашу думку, основна причина суперечок щодо доцільності законодавчого врегулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні, хоч по факту тіньовий ринок цих земель процвітає.

І ще одна суттєва відмінність. Так як за поглядами технократів природні ресурси, включаючи землю, «безцінні», на практиці це призводить до збільшення потужностей по «викачуванню» безцінних (безплатних) природних ресурсів для потреб інноваційного розвитку промисловості та сільського господарства. На підтвердження цього висновку можна привести безліч фактів, починаючи від переважання посівів землевиснажливих сільськогосподарських культур у сівозмінах до появи «місячних пейзажів» у місцях видобутку бурштину. Тут у новому світлі постає навіть ратування за

впровадження механізмів «прискореної амортизації» основних засобів, як способу прискореного спустошення земельних надр.

Отже, технократи по факту на стадії індустріального розвитку роблять наголос на використання невідновлювальних природних ресурсів, в той час як фізіократи – на використання відновлювальних природних ресурсів та бережне ставлення до землі, яка має свою цінність.

Заради справедливості відмітимо, що сучасні послідовники технократів, як і фізіократів, спрямують свої розробки на пошук альтернативних відновлювальних джерел енергії, що вказує на зближення поглядів цих наукових течій на постіндустріальному етапі розвитку.

Звідси можна також констатувати, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства послідовники фізіократів виступають провідниками сталого (соціально-еколого-економічного) розвитку, а технократів – інноваційного розвитку.

Отже, надаючи перевагу спрямуванню енергії та зусиль людей тільки на індустріальний розвиток з використанням надбань технократичних наукових шкіл чи навпаки, на аграрний розвиток з використанням надбань фізіократичних наукових шкіл, бажаних результатів у розвитку економіки країни в сучасних умовах отримати неможливо. І тому розхожі твердження, що Україна – «аграрна» країна, не мають теоретичного підґрунтя. До того ж, економічно розвинуті країни не визначають себе як індустріальні чи аграрні. Обидві складові розвитку в них розглядаються як єдине ціле. Індустрія в них в першу чергу спрямована на розвиток аграрної сфери, а аграрна сфера – на задоволення потреб індустріального розвитку, а також споживчих потреб населення.

Тому в Україні також слід формувати ідеологію, згідно з якою розвиток суспільства, а звідси і аграрного виробництва та сільських територій, повинен визначатися як необхідна умова підвищення рівня життя людей і становлення держави. Для формування ідеологічних підходів до подальшого розвитку економіки нашої країни економічній науці необхідно поєднати в одну систему основні фізіократичні і технократичні погляди на соціально-економічний розвиток.

Таке поєднання можливе на основі ноосферного світосприйняття, яке базується на тісному зв'язку законів природи і соціально-економічних законів суспільства, та спираючись на розум, передбачає науково-обґрунтоване, раціональне використання ресурсів біосфери, відновлюваність кругообігу речовин.

На основі викладеного та інших, не перелічених тут результатів досліджень, нами запропонована модель постіндустріальної стадії розвитку аграрної сфери економіки держави, яка має охоплювати три основні складові:

- об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії з метою забезпечення високої ефективності його функціонування, на основі структурної збалансованості усіх складових аграрного капіталу (земельних і трудових ресурсів, основних та оборотних засобів, нематеріальних активів) і тим самим забезпечення прибутковості та розвитку галузі;

- концентрація зусиль освіти та науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій з метою забезпечення високодохідного функціонування об'єднаного капіталу, ефективне впровадження їх досягнень у виробництво, результативне функціонування системи «наука-освіта-виробництво»;

- спрямування переважної маси отриманого в галузі доходу на вирішення проблем соціуму, що відповідає вимогам соціально орієнтованої ринкової економіки.

На основі цієї моделі обґрунтовані основні доктринальні положення продовження аграрної реформи, які викладені в [6], та які включають наступні напрями реформаційних перетворень:

1. Реформування міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин з метою забезпечення рівно сприятливих економічних умов господарювання, досягнення паритетності в міжгалузевих відносинах.

2. Завершення земельної реформи з метою розвитку різних форм власності і господарювання (багатоукладності) на селі, становлення ринкових земельних відносин, в тому числі включення вартості землі в економічний оборот, встановлення раціонального, екологічнобезпечного використання і охорони земель.

3. Зміни в організації сільськогосподарського виробництва з метою розвитку конкурентоспроможних соціально спрямованих великотоварних агропромислових об'єднань, що функціонують переважно на засадах кооперативного господарювання та кластерних форм регіонального співробітництва.

4. Переведення сільського господарства на інноваційно-інвестиційну модель розвитку з метою техніко-технологічної модернізації матеріально-технічної бази, створення системи мотивацій господарюючих суб'єктів до впровадження наукоємних технологій та для підвищення рівня технологічного новаторства, удосконалення трансферу інновацій.

5. Розбудова інфраструктури аграрного ринку, в т.ч. розвиток біржової та інших форм оптової торгівлі, встановлення прозорих механізмів ціноутворення, вдосконалення інформаційно-комунікаційного забезпечення операторів ринку.

6. Реформування системи імпорту-експорту продукції АПК з метою зміцнення позицій України на світових продовольчих ринках через збільшення експорту готової та напівготової продукції, захисту дозволеними методами внутрішнього ринку від неякісної продукції, а національного виробника – від недобросовісної конкуренції.

7. Формування сприятливих умов для забезпечення розширеного відтворення та інноваційного розвитку сільського господарства шляхом активної участі держави на фінансовому ринку, розвитку кредитної кооперації та сільськогосподарських кооперативних банків, створення фонду фінансової підтримки українського села.

8. Реформування системи управління аграрним сектором з метою раціонального поєднання територіально-самоврядної і галузевої систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій, розвитку саморегулівних об'єднань на аграрному ринку.

9. Реформування аграрної науки, освіти та сільськогосподарського дорадництва з метою розв'язання пріоритетних завдань з інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та безперервної високопрофесійної освіти працівників сільського господарства, перенесення центру ваги наукової і науково-консультаційної роботи на місце, ефективного функціонування системи «наука-освіта-сільськогосподарське дорадництво».

10. Реформування інституціональних засад комплексного розвитку сільського господарства і сільських територій, посилення ролі сільських територіальних громад щодо підвищення зайнятості і доходів домогосподарств, сприятливого середовища життєдіяльності сільського населення та розвитку багатокладності у веденні сільськогосподарської діяльності.

Ми вважаємо, що викладені доктринальні положення у випадку їх законодавчого оформлення зможуть бути дороговказом координаційних дій з проведення економічних реформ в аграрному секторі на сучасному етапі, а їх дотримання має бути обов'язковим для органів державного управління, місцевого самоврядування та господарського управління при підготовці і перегляді законодавчих і підзаконних актів, реалізації конкретних стратегій, програм, планів, проектів, дій на всіх рівнях управління аграрною сферою.

Особливо це важливо сьогодні, в умовах реалізації політичного курсу держави на децентралізацію влади. Адже якщо при централізованому управлінні практично всі перелічені питання знаходилися у віданні центрального органу державної виконавчої влади з питань аграрної політики та продовольства (Мінагрополітики), то при децентралізації влади основні завдання різних гілок управління сільським господарством суттєво змінюються.

Так, завдання центрального органу державної виконавчої влади з питань аграрної політики та продовольства обмежуються виконанням функцій по забезпеченню продовольчої безпеки країни в цілому (з зосередженням регульовних функцій в основному по периметру (кордонах) країни) та розвитку експортного потенціалу АПК.

Основні ж завдання органів місцевого самоврядування в частині сталого розвитку сільського господарства і АПК вбачаються у збільшенні доходів сільських жителів і надходжень в місцеві бюджети від раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, розвитку багатуокладності сільського господарства, а також у виконанні контрольних функцій щодо дотримання нормативів екологічної безпеки на відповідних територіях в

процесі ведення сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності.

Проте, в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [7], інших прийнятих нормативно-правових документах більш-менш зрозуміло окреслено шляхи передачі від органів державної виконавчої влади на рівень місцевого самоврядування лише функцій управління соціальною сферою. Що ж до передачі функцій управління виробничою сферою, то в концепції системно це питання не проглядається, і органами виконавчої влади розробляються заходи в основному лише щодо дерегуляції господарської діяльності з метою зменшення корупційної складової в діях державних службовців.

Тому в ННЦ «Інститут аграрної економіки» на реалізацію викладених доктринальних положень продовження аграрної реформи в її ноосферному світосприйнятті сьогодні напрацьовуються концептуальні підходи, рекомендації та проекти законодавчих актів, пов'язані з децентралізацією, євроінтеграцією і розвитком самоврядування в сільському господарстві і АПК [8].

Зокрема, уже напрацьовані пропозиції з:

- розвитку складових багатоукладності господарювання на селі, зокрема розвитку сімейних ферм та інших селозберігаючих організаційно – правових форм сільськогосподарської діяльності;
- підвищення рівня соціальної спрямованості діяльності холдингових агропромислових груп;
- розвитку сільськогосподарської кооперації, а також аграрних продуктових, територіально-виробничих та інноваційних кластерів;

- розвитку системи міжгосподарського та громадського самоуправління в аграрному секторі, в тому числі розвитку саморегульованих організацій на аграрному ринку;
- розбудови територіально-самоврядної організаційної структури органів управління сталим розвитком сільського господарства і АПК (на заміну централізованої галузевої);
- удосконалення механізму прогнозування і планування комплексного розвитку сільського господарства і сільських територій «знизу-вгору» з урахуванням місцевих потреб і пріоритетів розвитку (в тому числі на основі використання «виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності»);
- вирішення інших проблем забезпечення сталого та інноваційного розвитку сільського господарства і сільських територій.

Отже, ноосферне світосприйняття перспектив розвитку суспільства – це не теоретичне вчення космічного порядку. Розвиток та реалізація його постулатів, як це особливо виразно проявляється в аграрній економіці, дозволяє вирішувати болючі злободенні питання забезпечення життєдіяльності сільських жителів, розвитку аграрного бізнесу, сільських територій та аграрного сектору в цілому на засадах інноваційності та сталості розвитку.

Література:

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988.
2. Яншина Ф.Т. Эволюция взглядов В.И. Вернадского на биосферу и развитие учения о ноосфере. – м.: Наука, 1996.
3. Саблук П., Могилова М. ТанDEM фізіократії і технократії як філософія подальших аграрних реформ в Україні – К.: Ж. Техніка і технології АПК, №11, 2014.
4. «Про Методику нормативної оцінки земель сільськогосподарського призначення». Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.1997. №525.

5. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності – Ж. Економіка АПК, №7, 2013.

6. П.Т. Саблук, В.М. Скупий, В.Я. Месель-Веселяк, М.Ф. Кропивко. Національна доктрина реформування агропромислового комплексу України для забезпечення його інноваційного розвитку (проект). – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010, – 10 с.

7. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. №333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

8. Удосконалення організації та управління сільським господарством в умовах децентралізації влади/ науково-аналітичне видання [за ред. М.Ф. Кропивка]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 48 с.

Симоненко В.К.
д.э.н., профессор,
член-корреспондент НАН Украины,
член Правления
Союза экономистов Украины

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В 2000 г. на Саммите Тысячелетия ООН 189-мя государствами мира была принята «Декларация тысячелетия ООН». Документ стал своеобразным консенсусом подавляющего большинства стран мира и содержит политические и экономические обязательства в решении глобальных проблем окружающей среды и общемирового экономического развития. Более конкретные направления в этой работе были отражены в документе «Повестка дня на XXI век», в котором указывалось, что развитие и существование земной цивилизации может быть достигнуто только благодаря устойчивому развитию экономики, социального, экологического благополучия и необходимости

использования природных ресурсов нашей планеты в системе «природа-общество-экономика».

Особо выделялось, что производственная и экономическая деятельность человека, общества не могут и не должны быть противопоставлены функционированию биосферы нашей планеты, поскольку они являются одной из форм глобального биогеохимического круговорота веществ и энергии в природе, и не могут существовать вне такого.

Эту проблему мирового развития, практически сто лет назад, поднял великий украинский ученый В.Н. Вернадский. В своих работах он обосновал положения, что биосфера представляет собой общепланетарный механизм, осуществляющий превращение определенной части поступающей извне энергии (главным образом солнечной) в различные виды энергии. А человечество, человеческая цивилизация в системе «человек-биосфера» есть составной органической частью биосферы. И если еще 20–30 лет назад эта проблема носила сутобо академический характер, то сегодня она стала архи актуальной, ареной серьезных столкновений интересов многих государств и транснациональных корпораций во всем мире.

Сегодня стремительно нарастают процессы воздействия общества на природу. Для общественного производства, у нее **берется около 100** единиц материалов (невосполнимых природой), а **используется только 10**, остальные идут в отходы. Кроме того, в течение года в атмосферу выбрасывается **20–23 млрд тонн** углекислого газа и **около 120 млн тонн** золы. Ежегодно уничтожается **11 млн** гектаров леса. Материальное производство человечества стало гигантским, искусственно выстроенным механизмом круговорота веществ и энергии биосферы. Функционирование этого механизма, направляемого волей руководства стран мира, во многом определяет направление

эволюции жизни на Земле и с большой долей достоверности его можно назвать механизмом **«добровольного самоуничтожения»**.

Но жизнь человека и развитие общества невозможно без развития производства, а, следовательно, роста воздействия общества на природу. Понятно, что в такой ситуации разрешение противоречий лежит в плоскости согласованных усилий и действий всех стран мирового сообщества, при которых достигалась бы оптимизация всех процессов развития как общества, так и неразрывно связанной с ним природы.

Именно такой методологический подход заложен в «Декларации тысячелетия ООН» и конкретизирован в «Повестке дня на XXI век» для каждой из стран, подписавших Декларацию.

Для Украины также были определены конкретные задания и индикаторы позитивных изменений до 2015 г. К сожалению, ни одно из предусмотренных заданий до конца не выполнены, а индикаторы положительных изменений показывают, что существенного прогресса в утвержденных направлениях нет. При значительном замедлении темпов экономического роста, ряд важнейших негативных показателей не то, что не уменьшились, они растут – это и суммарный объём вредных выбросов в атмосферу, и катастрофическое уменьшение гумуса в наших черноземах, и отношение лесистой территории к общей площади страны. Более того, за последние 2–4 года в нашей стране практически не ведется работа ни на законодательном, ни на организационном, ни на исполнительном уровнях государственного управления в решении поставленных и принятых для исполнения задач.

Подобные подходы к «решению» глобальных проблем в системе «природа-общество-экономика» демонстрируют

власть предрешающие нашего государства и сегодня. На фоне катастрофического спада экономики, нарастающих техногенных катастроф, дефицита энергетических ресурсов, роста политической нестабильности и социального напряжения руководство страны практически не реагирует на вызовы ускоряющихся процессов мировой экономической глобализации. Оно ограничивается лишь усилиями по вступлению во влиятельные международные организации, такие как: Всемирная торговая организация, Международный валютный фонд, Мировой банк, ЕБРР, Европейский Союз, условия членства в которых предопределяет отдачу части экономического суверенитета страны их органам управления, но не получает какую-либо выгоду в социально-экономическом развитии государства. Не учитывается при этом и то, что доля конкретной страны в доходах глобального производства зависит от количества собственных оперирующих ТНК (а таких в Украине нет), а вовсе не от членства в международных финансовых или экономических организациях.

Доходы транснациональных корпораций стремительно растут из года в год, глобальная добавленная стоимость распределяется в пользу их узкого круга. Так, по итогам 2013 г., доходы **100** самых крупных экономик мира распределились в пропорциях: **55% – доходы суверенных государств, 45% – доходы частных ТНК**. И эти тенденции имеют устойчивую динамику, идет формирование единого общемирового финансово-информационного пространства.

Безусловно, глобализация экономики – сложный и противоречивый процесс. С одной стороны, он:

- облегчает хозяйственные взаимоотношения между государствами;
- создает условия для доступа стран к передовым технологиям;

- обеспечивает экономию ресурсов.

Но с другой стороны, он несет **негативные последствия**:

- в странах со слабой экономикой закрепляется, причем навсегда, модель периферийной экономики;
- идет процесс потери собственных ресурсов;
- страны теряют контроль над собственной внутренней промышленной и внешнеэкономической политикой;
- потребление в стране идет, в основном, импортных товаров, которые поступают на внутренний рынок от ТНК, производящих эти товары, за счет их же торговых кредитов.

Идет процесс поглощения страны транснациональным капиталом, государство теряет основную часть своего суверенитета – экономическую, превращаясь из субъекта в объект международных отношений.

Горько осознавать, но этот процесс мы воочию наблюдаем последние 2–3 года и в нашей стране. Украина стала своеобразным лакмусом негативных последствий нерешенных мировых проблем. Сегодня, со стопроцентной уверенностью можно констатировать, что экономика Украины полностью интегрирована и в европейскую, и в мировую экономику, **как деградирующий сырьевой придаток**. Трудно осознавать этот факт, но таковы результаты «реформирования» экономики на протяжении последних 24 лет.

Более того, общество, несмотря на все заклинания и самые броские лозунги власть придержащих, теряет ощущение будущего, не видит никаких перспектив развития, решения перезревших проблем. Принимаются многочисленные стратегии развития страны, ход которых никто из власть придержащих, а тем более общество, не контролирует. Вектор развития государства устойчиво показывает направление не развития, а прозябания.

Ныне действующая «Стратегия устойчивого развития Украины – 2020», утверждённая указом Президента Украины в январе текущего года и стратегия экономического роста, разработанная Министерством экономического развития и торговли под якобы престижным названием «Путь к процветанию» (а по смыслу к прозябанию), в априори не тянет на понятие стратегии вообще.

Основа, базовые принципы этих стратегий – неукоснительное выполнение положений подписанного меморандума с МВФ, «Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС» и ряда пунктов «Коалиционного соглашения» ныне полуразвалившейся парламентской коалиции. Отсутствует виденье будущего страны. Научное прогнозирование социально-экономического развития государства заменено бесконечной рыночной риторикой, заклинаниями о децентрализации, о правильности и безальтернативности выбора пути в Европу.

Вывод можно сделать единственный: **стратегии развития страны**, находящейся в фазе системного экономического и политического кризиса, **НЕТ**, нет даже программы действий. Указанные выше документы под названием «стратегии» в лучшем случае, являются планом мероприятий по выполнению заданий и указаний международных финансовых организаций. Это путь страны не к развитию и, тем более, не к процветанию, а прямой путь к консервации сегодняшнего состояния – деградирующего сырьевого придатка мировой экономики.

В этих условиях возникает сакраментальный вопрос: **«Что делать?»**. Как стране, обществу адекватно реагировать на вызовы глобального мирового развития, как вырвать экономику государства из состояния депрессирующего сырьевого придатка.

Как подсказывает мой жизненный научный и профессиональный опыт, опыт ряда стран, имеющих сегодня передовую экономику, а в недалеком прошлом находившихся в нашем положении, **необходимо:**

Первое. Помнить, что в механизме намечаемых преобразований, адаптации стран к происходящим мировым процессам основной движущей силой является энергия общества, конкретного человека, их пассионарность. Именно для этого, в первую очередь, необходимо обобщить все предложения большой когорты госуправленцев, невостребованных сегодня властью, по вопросам экономического развития для использования в формировании новой парадигмы социально-экономического развития нашего государства.

Второе. Вспомнить и донести до всего общества, что тридцать лет назад Украина по классификации ООН достигла уровня **сверхразвитого промышленного государства в мире.**

Что сегодня она пока еще обладает мощным интеллектуальным и человеческим потенциалом, имеет уникальную минерально-сырьевую базу, очень выгодное географическое положение. На этой базисной основе сделать общество **не соучастником, а самым активным участником**, движущей силой намечаемых преобразований.

Но самое главное, необходимо кардинальным образом поменять подходы, идеологию разработки и утверждения парадигмы социально-экономического развития страны на ближайшие 25–30 лет. Власть придерживающим надо понимать, что парадигма – это не план мероприятий по решению тех или иных проблем сегодняшнего дня, не борьба с коррупцией или процесс децентрализации. Это модель постановки проблем развития страны, господствующих в течение длительного периода, методы их исследования, пути

их решения. **На базе парадигмы разрабатывается стратегия** развития страны на длительный период, которая становится ключевым документом, основой деятельности любого правительства, находящегося у власти в период действия утвержденной стратегии.

К сожалению, за 24 года независимости нашего государства 19 правительств страны, четыре Президента Украины начинали свою работу с **«чистого листа»**; на государственном уровне утверждали и пытались реализовать свою стратегию, свое понимание парадигмы развития страны.

Отсюда и такой, мягко говоря, печальный результат социально-экономического развития страны, за который расплачивается все наше общество и конкретный гражданин.

В формировании новой парадигмы социально-экономического развития государства, на мой взгляд, необходимо заложить практическую реализацию понятия **«устойчивое развитие»**. Термин «устойчивое развитие» и его обоснование стали логическим завершением длительных поисков ученых с мировыми именами путей развития человечества на XXI век. Его реализация на первый план действий выдвигает экономику знаний, базирующуюся на материализации научных и научно-прикладных достижений, ускорении создания и внедрения новейших технологий, ускоренном росте зеленой экономики, снижении уровня техногенных катастроф, дефицита энергетических, водных и продовольственных ресурсов, снятии уровня социальной напряженности.

Все эти сложнейшие задачи и проблемы, стоящие перед нашей страной, должны по-новому трансформироваться в **стратегические цели и задачи ее развития:**

- будущее нашей страны не в возрождении, а в строительстве качественно новой Украины на основе устойчивого ее развития;

- из всех базисных приоритетов государственной политики, экономическая политика, проводимая в любом государстве, является основой развития страны. Государство как факт является независимым только с независимой экономикой;

- членство, вступление в европейское экономическое сообщество – это не стратегическая цель развития нашей страны, это инструмент и средство;

- стратегические цели социально-экономического развития, которые предполагается достичь за счет копирования результатов развития других стран, форм и методов работы их законов, которые выработались у них эволюционным путем, **никогда не будут достигнуты.**

Решение проблем и задач, от которых зависит устойчивое социально-экономическое развитие, усложняется и тем, что в стране не функционирует система государственного управления. Отдельные узлы управления в виде ряда министерств, ведомств, госслужб действуют, а система нет. Более того, нет понимания у власть придержащих, что государственное управление – это системное общественное явление, целенаправленное, организующее воздействие государства (через систему его органов) на общественные процессы, обеспечение динамического развития страны.

Эту проблему надо решать в прямом контексте разработки парадигмы, стратегии устойчивого социально-экономического развития страны в новых условиях. Только тогда, через действующую систему государственного управления можно достичь стратегических целей, через реализацию формулы: **знать, чтобы предвидеть,**

предвидеть, чтобы управлять, управлять, чтобы достичь гармонического развития страны, общества.

Скальський В.В.
к.е.н., доктор філософії,
член Правління Співки економістів України

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК ОЗНАКА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено проблемі співвідношення принципів централізації та децентралізації в механізмі державної влади. Зроблено висновок, що вироблення оптимальної форми поєднання принципів централізації та децентралізації в механізмі державної влади забезпечить ефективний і сталий розвиток у напрямку побудови правової держави.

Сьогодні у надзвичайно складних умовах розбудови громадянського суспільства питання соціально-економічного розвитку набуває великого значення. Особливо це стосується формування нових засад динамічного регіонального розвитку України в умовах глобалізації економічних процесів в світовій економіці. Тому на сучасному етапі, в умовах світової кризи, регіональних сепаративних настроїв, суперечок між регіонами, військового стану країни, демонтаж існуючої моделі управління державою стає надзвичайно актуальною. Як ніколи, саме зараз і саме для українського суспільства є притаманним відомий вираз: «Низи не хочуть, а верхи не можуть управляти по-старому».

Ось чому формування нових засад державної регіональної політики і децентралізації влади, що передбачає створення умов для динамічного збалансованого розвитку України, та її регіонів зокрема, набуває першочергового значення [1; 2]. Децентралізація влади створить умови для

розвитку економічної ініціативи на місцях спрямованої на соціально-економічний розвиток регіону. «**Децентралізація** – це **передача** значних **повноважень та бюджетів** від державних органів органам місцевого самоврядування. Так, аби якомога більше повноважень мали ті органи, що ближче **до людей**, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно.» – *Володимир Гройсман, Голова Верховної Ради України* [3].

У механізмі управління державна влада в Україні ставить це питання першочерговим. «З ухваленням змін до Конституції у частині децентралізації розпочнеться новий етап розвитку України» – *Володимир Гройсман, Голова Верховної Ради України* [3]. Криза відносин між центром і регіонами, яка зачіпає нині всі сфери життєдіяльності українського суспільства, детермінує ескалацію суперечностей між центральними та регіональними органами влади, сприяє загостренню питання щодо повноважень у правотворчій, правозастосовній та економічній діяльності, чинить деструктивний вплив на відносини центральної влади з регіонами та між ними зокрема [4].

Суперечності, що виникають сьогодні у сфері існуючого розмежування владних повноважень багато в чому зумовлені неправильним сприйняттям проблеми співвідношення принципів централізації та децентралізації у процесі державотворення української державності, збереження за будь-яких умов вертикалі управління Президента, Кабінету Міністрів тощо.

На нашу думку розгляд співвідношення принципів централізації та децентралізації влади в контексті унітарного та федеративного територіального устрою держави повинно лягти в основу формування державного устрою країни.

Ми повинні чітко розуміти, що централізація влади об'єктивно зумовлена державним суверенітетом і припускає високий рівень зосередження державної влади в центрі і єдність у поглядах політичної еліти [5]. Але ця форма централізації влади повинна бути пов'язана лише з вирішенням питань на державному рівні.

Що ж стосується державної політики і державної влади щодо соціально-економічного розвитку регіону, то в даному випадку передача владних повноважень на місцях є актуальною і виваженою.

По-перше, децентралізація влади стимулює розвиток професійних навичок державних службовців, власне керівників, накопичування ними відповідного інтелектуального капіталу та досвіду управління в умовах невизначеності ситуації.

По-друге, децентралізована структура апарату державної влади відповідно до принципу поділу влади створює умови посилення конкуренції в державній організації, стимулює керівників відвідних державних органів до вияву ініціативи та підвищення рівня продуктивності.

По-третє, у децентралізованій моделі організації механізму державної влади виявляється більше самостійності при визначенні внеску у вирішенні державних проблем. Розширення свободи дій призводить до зростання рівня креативності управлінської діяльності.

І нарешті, по-четверте, слід зазначити, що основним чинником, який визначає перевагу розглянутого структурування механізму державної влади, є те, що він покладений в основу «механізму стримувань і противаг». Цей механізм забезпечує взаємоконтроль і взаємообмеження різних владних «гілок» з метою ефективного функціонування державної влади в цілому.

Тому, актуальним завданням суспільного розвитку України є зміцнення засад правової, демократичної, соціальної держави та громадянського суспільства. Досягнення успіхів на цьому шляху значною мірою обумовлюється рівнем відносин і узгодження інтересів по лінії «держава-регіон-територіальна громада». Характер цих взаємовідносин якнайповніше розкривається в системі місцевого самоврядування [6]. Побудова такої системи місцевого самоврядування, яка дозволить реалізувати права й свободи громадян, можливості і потенціал територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення є одним з основних пріоритетів розвитку суспільства в Україні.

Реформування місцевого самоврядування як складової політичної реформи пов'язана з адміністративною та адміністративно-територіальною реформою в Україні. Ключовим питанням, яке необхідно розв'язати в ході реформування, є забезпечення передачі максимально можливого обсягу владних повноважень органам місцевого самоврядування та чіткого розмежування їх повноважень з повноваженнями виконавчої влади. Тобто мова йде про децентралізацію. Сьогодні стоїть важливе завдання визначення та запровадження в Україні власної моделі децентралізації в управлінні, яка дозволить досягти значно більшого рівня ефективності публічного управління для забезпечення громадян необхідною кількістю та якістю соціальних та адміністративних послуг. У зв'язку з цим необхідно визначити зміст та форму децентралізації як умови розвитку місцевого самоврядування, адже існуючий стан справ свідчить про неготовність існуючого формування місцевого самоврядування в Україні до повної самостійності в управлінні в регіоні.

Децентралізація влади в сучасних умовах є відповіддю на вимоги громад, майданів, сепаратистських настроїв тощо.

Відкрити шлях до децентралізації влади повинна Верховна Рада, яка має внести зміни до конституції України в питаннях державного будівництва, що законодавчо забезпечить реформи і перетворення в державі в контексті входу України до Євросоюзу.

Література:

1. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навч. посіб. для посадовців місцевого та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. – К.: ПРООН/МПВСР, 2007. – 269 с.
2. Линьов К.О. Централізація, децентралізація та не лінійність у державному управлінні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Линьов Костянтин Олександрович. – К., 2004. – 20 с.
3. Децентралізація влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news>
4. Макаров Г.В. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні. Аналітична записка / Г.В. Макаров; Нац. ін.-т стратегічних дослідж. при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/1021/.
5. Шевчук Б.М. Децентралізація // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. кол. Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2011. – Т.8: Публічне врядування / наук. ред. кол.: В.С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) та ін. – Львів. Регіон. ін.-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – С. 167–169.
6. Тарасенко Т. Проблема децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування в Україні / Т. Тарасенко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 2(21). – С. 277–286.

Тюхтенко Н.А.

к.е.н., професор кафедри менеджменту
і адміністрування, проректор з навчальної
та науково-педагогічної роботи
Херсонського державного університету,
академік АЕН України,
член Спілки економістів України

Задорожня Н.О.

канд. філос. наук, зав. кафедри історії
та теорії права і держави
Херсонського державного університету

Задорожня О.В.

ст. викладач кафедри історії
та теорії права і держави
Херсонського державного університету

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО РОЛЬ У ДОСЯГНЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УСПІХУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Процеси становлення сучасного світового громадського порядку актуалізують задачу вироблення нових підходів до вивчення громадянського суспільства й особливостей його функціонування в новій фазі еволюції ХХІ століття, що характеризується значним підйомом соціальної активності в країнах посткомуністичної Східної Європи і колишнього пострадянського простору, а також новою хвилею демократизації в країнах Латинської Америки. Про громадянське суспільство заговорили знову, його базові характеристики були заново проаналізовані в зв'язку зі змінами у світі, що характеризуються процесами глобалізації й появою нових сучасних підходів до вивчення самого поняття громадянського суспільства [5; 6; 9].

Еволюція сучасного етапу громадянського суспільства детермінується сукупністю не тільки внутрішніх факторів,

обумовлених культурно-історичними, конфесійними, економічними, географічними та іншими особливостями, що в цілому визначило контури суспільно-політичних систем різних країн, але і зовнішніми факторами, пов'язаними з впливом процесів глобалізації.

Вчені відмічають, що глобалізація, з одного боку, послаблюючи національну державу, послаблює і національне громадянське суспільство, проте, з іншого боку, у відповідь на вплив глобалізації, відбувається посилення впливу громадянського суспільства на державу, оскільки під впливом процесів глобалізації створюється своєрідна ніша для діяльності різних посередницьких структур і соціальних груп.

Сучасна структура глобального простору не дозволяє повторити на глобальному рівні демократизацію, яка мала місце в умовах національної держави. На глобальному рівні немає демократичного політичного ладу, що дозволяє групам найманої праці обмінювати свою лояльність демократичним інститутам на рівні права шляхом голосування за тих політичних лідерів, які підтримують їх. Для демократизації процесу глобалізації в першу чергу необхідно формувати глобальне громадянське суспільство і будувати глобальний публічний простір, де проходив би діалог всіх націй і структур громадянського суспільства з найрізноманітніших питань [10, с. 111–112.].

За визначенням Міжнародного валютного фонду глобалізація – це «в зростаючій мірі інтенсивна інтеграція як ринків товарів і послуг, так і капіталів» [12, с. 25]. Не обмежуючись економічною областю, глобалізація охопила всі сфери суспільства. У західній літературі її розглядають в декількох вимірах: як світову систему національних держав, світову капіталістичну економіку, світовий військовий порядок і міжнародний поділ праці [1]. У літературі глобалізація розглядається в декількох взаємопов'язаних

аспектах, основними з яких є: ментальна, або культурно-ідеологічна; територіальна глобалізація, пов'язана з укрупненням державних і наддержавних утворень; економічна, що представляє глобалізацію ринків та економічних форм; інформаційно-комунікаційна; етнічна, пов'язана зі зростанням загальної чисельності населення планети і взаємною асиміляцією різних етнічних груп тощо [11, с. 19]. В цілому ж глобалізація – складний і суперечливий процес, який впливає на державу, право і всі сфери соціального життя.

Методологічною базою процесу глобалізації може стати концепція сталого розвитку, що використовується сьогодні усіма передовими країнами світу. Основоположним принципом її є орієнтованість перетворень на інтереси людини, яка відповідально відноситься до інтересів суспільства. «У центрі уваги концепції сталого розвитку знаходяться люди. Вони мають право на здорове, гідне в гармонії з природою життя» [4].

Сьогодні можна констатувати, що у сфері громадянського суспільства:

- з'явилися нові громадянські рухи;
- збільшилося зростання кооперативного і «некомерційного» секторів економіки;
- посилилися тенденції до «демократії участі»;
- широкий розвиток одержали споживчі асоціації;
- розвинулися сильні соціальні рухи, такі як екологізм, пацифізм і фемінізм, які вже більш не сприймаються як нові.

Як і колись, ідеологія громадянського суспільства лежить в основі сфери громадянства, яка захищає життя добровільних асоціацій та соціальних рухів, зростання «некомерційного» або «третього» сектору в економіці, глибоко прихильного ідеї процвітання соціального миру, а також можливості демократизації самої економіки.

Звичайно, розмір «третього» сектору наразі ще малий у порівнянні з іншою економікою, але його зростання не може бути непоміченим. Це зростання можна розглядати як провісник критично важливого зсуву у бік менш орієнтованого на прибуток суспільства, особливо в умовах явного погіршення навколишнього середовища і кризи світової фінансово-економічної системи, тому підйом нових соціальних рухів, незалежних структур, різного роду неурядових організацій та альтруїстичних асоціацій може несподівано опинитися передвісником більш сильного громадянського суспільства, ніж раніше» [9, с. 119–120].

Більшість сфер глобального регулювання функціонують не через односторонній державний вплив, а міжурядові консультації і координації. Значна частина міждержавного співробітництва здійснюється в рамках діяльності міжурядових організацій в галузі економіки, захисту довкілля, правової політики. Регулювання глобальних відносин інституціоналізоване в наддержавних органах ЄС, МВФ, НАТО, ООН, СОТ та ін.

Глобалізація, як підкреслює В. Лисенко, – двосторонній процес. Вона здатна дати достаток, підвищити продуктивність, ефективність виробництва. З іншого боку, вона поглиблює нерівність, ускладнює пристосування до нових умов, зменшує різноманітність, підриває громадянське суспільство. Глобалізація надає широкий вплив на перспективи розвитку демократизації та соціального забезпечення, знижуючи роль держави і підвищуючи роль різних організацій у регулюванні глобальних процесів. Глобалізація, з одного боку, впорядковує існуючу систему домінування, а, з іншого, виявляє тенденцію до конфліктів [7].

В умовах глобалізації світових економічних відносин актуалізується роль громадянського суспільства в досягненні економічного успіху. Активне, сильне громадянське

суспільство може зробити корисний внесок у вирішення економічних проблем, зміцнити приватну ініціативу і сприяти тому, щоб держава не підминала під себе економіку.

Громадянське суспільство включає в себе систему соціальних зв'язків, морально-етичних норм, цінностей, в якій формуються і реалізуються економічні, професійні, культурні, релігійні та інші інтереси людей.

Базовими принципами функціонування громадянського суспільства є:

- «економічна свобода, поліформія власності, ринковий характер розвитку економіки;

- безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина;

- легітимність і демократичний характер влади;

- рівність усіх перед законом і правосуддям, надійна юридична захищеність особистості;

- правова держава, побудована на принципі поділу влади та взаємодії її окремих гілок;

- політичний та ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції, свобода слова, думки, незалежність засобів масової інформації, невтручання держави і приватне життя громадян, їх взаємні права, обов'язки і відповідальність;

- класовий мир, партнерство і національна згода;

- ефективна соціальна політика, яка забезпечує належний рівень життя людей» [6, с. 10–11].

Виникнення і поширення концепції глобального громадянського суспільства в 1990-х роках викликано до життя трьома причинами: по-перше, відродженням концепції громадянського суспільства, особливо в Центральній Європі; по-друге, зростанням необхідності створення міжнародних систем прийняття рішень, пов'язаних із глобальними проблемами, і появою

громадських акторів, що вимагають міжнародного колективного управління цими проблемами; по-третє, падінням соціалістичного табору, усвідомленням перспективи втрати контролю над політичними процесами.

Зростання глобального громадянського суспільства обумовлено і збільшенням обсягу ресурсів, доступних громадянському суспільству, технологій, фінансів тощо.

У ХХІ столітті термін «глобальне громадянське суспільство» набуло особливої популярності. Однак ті, хто його вживає, найчастіше мають на увазі «транснаціональне громадянське суспільство», «міжнародні соціальні рухи», тобто розповсюджену мережу організацій, що працюють в різних країнах і зазвичай керованих неурядовими організаціями. Важливим елементом глобального громадянського суспільства є неурядові організації (НУО) і міжнародні неурядові організації (МНУО). У найбільш узагальненому сенсі НУО являє собою групу людей, які поділяють спільні інтереси, ідеології, культурні інтереси. Коли термін НУО використовується в міжнародних відносинах, він зазвичай означає групу, що сформувалася на добровільній основі для вирішення конкретної проблеми міжнародного характеру. Фахівці зазначають, що глобальне громадянське суспільство можна класифікувати за типами його акторів, а також позиціями щодо глобалізації. Перша група – прихильники глобалізації. До них відносяться прихильники справедливої війни за громадянські права, ентузіасти технологічного розвитку. Зазвичай вони близькі до урядів, бізнесу. Друга група – противники глобалізації. Цю групу складають ті, які виступають проти відкритих кордонів, поширення нового глобального правового порядку. До цієї групи входять також націоналісти і релігійні фундаменталісти традиційного антиколоніального руху, комуністи, які негативно ставляться до втручання у внутрішні

справи суверенних держав. Третя група є найбільшою серед прихильників глобалізації громадянського суспільства. Реформісти, які складають її, вважають поширення глобального капіталізму потенційно сприятливим для людства, але бачать необхідність в доданні процесу більш «цивілізованих» форм. Остання група – альтернативники – не підтримують і не перешкоджають процесу глобалізації [7].

Такі процеси, як глобалізація, демократизація, постіндустріалізація, виникнення численних проблем планетарного масштабу, формування загальносвітової цивілізації значно розширили проблему розуміння громадянського суспільства. Оптимальна стратегія держави в глобалізації – тісна кооперація з суспільством, делегування повноважень місцевому самоврядуванню, організаціям громадянського суспільства.

Функціонування громадянського суспільства в умовах глобалізації виражається в тому, що функції громадянського суспільства поширюються на наддержавний рівень, що виражається у діяльності міжнародних організацій. В даному випадку глобальне громадянське суспільство виступає проти бюрократії міжнародного рівня.

В силу глобальної природи багатьох проблем держави вирішують їх на міжнародній арені, а не шляхом прийняття внутрішньополітичних рішень. Інтернаціоналізація проблем, що були до цього внутрішньополітичними, підриває здатність громадянського суспільства до політичної участі. Хоча НУО можуть пом'якшити проблему, вони не є представниками (принаймні єдиними) глобального громадянського суспільства. Вимоги громадянського суспільства щодо політичної участі в глобальному управлінні можуть бути виконані за участю не тільки делегатів держав і НУО, але і вибраних громадянами представників.

Поява глобального громадянського суспільства, звернення урядів до багатосторонніх переговорів, робота з міжнародними організаціями ставлять питання про демократичне представництво громадянського суспільства і механізми участі громадянського суспільства в політичних процесах на наднаціональному рівні.

Концепція «світової громадянської політики» передбачає існування глобального суспільства громадян. Визначення громадянського суспільства в науковій літературі включає три аспекти: по-перше, громадська сфера захищена від урядового втручання, тобто громадянське суспільство володіє часткою автономії від держави; по-друге, простежується спільність основних цінностей; по-третє, існує мережева взаємодія. Глобальне громадянське суспільство в кінці ХХ століття все ще не визначало політичну дійсність. Подібне суспільство може функціонувати лише при демократичних режимах. Тим часом демократія не встановилася в багатьох країнах, що розвиваються, або нових індустріальних країнах.

Глобальне громадянське суспільство одночасно підживлює глобалізацію і реагує на неї, зокрема, глобалізація дає основу глобального громадянського суспільства. Глобальне громадянське суспільство сконцентровано в Північно-Західній Європі, в Скандинавії, країнах Бенілюксу, Австрії, Швейцарії, Великобританії. Наприклад, 60% секретаріатів МНУО розташовується в країнах-членах Європейського союзу, а одна третина їх членів знаходиться в Західній Європі. Половина паралельних самітів також організовується в Європі. Ця зона є також і найбільш глобалізованою в сенсі концентрації глобального капіталізму, взаємозалежності, використання Інтернет.

Як середовище комунікації Інтернет:

1) полегшує доступ до опублікованих даних, інформації і знань;

2) знижує бар'єри для публікації і дозволяє громадянам і групам обійти традиційні перепони;

3) полегшує швидкий зв'язок в планетарному масштабі;

4) полегшує спільне використання інформаційних ресурсів;

5) сприяє утворенню та підтриманню «віртуальних спільнот» людей та людей зі спільними інтересами.

Головний виклик Інтернету неурядовим організаціям в тому, що унікальна інформація, якою вони колись володіли одноосібно, може бути широко доступна в Інтернет.

Дискусії навколо «віртуальних спільнот» будуються навколо питання, чи є такі спільноти тим же, що й реальні, тобто суспільними групами, які базуються в конкретному географічному місці. На практиці протиріччя між реальним світом і віртуальними спільнотами не такі великі, як здається. Більше того, люди часто використовують Інтернет, щоб доповнювати, а не перебудовувати сформований спосіб життя і соціальні взаємодії. Захисники громадянських прав використовують мережу для кількох цілей:

1) списки електронної розсилки і дискусійні списки як спосіб передачі інформації окремим громадянам або великим аудиторіям;

2) веб-сайти як місце публікації і джерело надійної інформації;

3) комбіноване використання електронної пошти та веб-сайтів для проведення кампаній на захист громадянських прав;

4) підтримка спільнот із захисту громадянських прав як у віртуальному, так і в реальному світі.

Враховуючи дешевизну, ефективність і неконтрольованість Інтернет, його часто використовують в

кампаніях із захисту громадянських прав, особливо в умовах, коли багато урядів поки цього не роблять.

Отже, формування глобального громадянського суспільства постає об'єктивною тенденцією соціально-економічного розвитку. До головних детермінуючих факторів належать, насамперед, глобалізація, модернізація, постіндустріальна реальність. Процеси активізують становлення ініціативної особистості, громадянської самоорганізації, нових типів громадських зв'язків.

Ефективність впливу глобального громадянського суспільства безпосередньо пов'язана із завоюванням їм морального авторитету та довіри, подоланням негативних соціально-економічних наслідків глобалізації для країн, що розвиваються, а також більш активним включенням структур громадянських суспільств цих країн в процеси вироблення і прийняття політичних рішень на глобальному рівні. Розвиток глобального громадянського суспільства буде залежати від його здатності цивілізувати глобальний капіталізм, як це зробили західні національні громадянські суспільства з національним капіталізмом. У контексті цього стратегічною метою глобального громадянського суспільства має стати формування таких інститутів, які забезпечили б більшу прозорість прийняття політичних та економічних рішень на глобальному рівні, а також дозволили б впроваджувати принципи співучасті в структури глобальної економіки, що сприятиме запобіганню глобальних соціальних конфліктів.

Будучи новою концепцією, глобальне громадянське суспільство інтерпретується суспільствознавцями і політиками по-різному. Політики (особливо на Заході) розглядають глобальне громадянське суспільство як поширення щось такого, що вже існує на Заході, особливо в США. Підтримка громадянського суспільства розглядається

як політичний еквівалент неолібералізму в економіці. Громадянське суспільство розглядається як обмежувач ролі держави (обмежуючи його повноваження і беручи на себе частину його функцій). Самі активісти громадянського суспільства, навпаки, вважають його покликаним не обмежувати роль держави, а робити політичні інституції більш відповідальними. Метою є радикалізація демократії і перерозподіл політичної влади. На глобальному рівні це веде до потреби впливати на глобальні інститути.

С. Міхейкін підкреслює, що «громадянське суспільство сьогодні перебуває у стані переходу на новий рівень свого розвитку, який можна охарактеризувати як глобальний інформаційно-комунікативний управлінський простір, в основі якого лежить індивід, здатний приймати оперативні рішення по всьому колу проблем, породжених викликами сучасного світу.

Соціальні глобальні мережі стають основою інформаційного обміну, інтелектуальної взаємодії та створення колективного системно-структурного управлінського рішення без участі держави. Вектор розвитку інститутів громадянського суспільства в бік інтернаціоналізації в недалекому майбутньому зумовить становлення і розвиток нової моделі управління суспільством за допомогою мережевого глобального громадянського суспільства, у міру ефективності управління якого функції держави повинні бути поступово передані останньому. Ця модель не означає повного відмирання держави, вона веде до перетворення його... в носія культурно-історичних традицій людства» [10, с. 111–114].

Дослідник процесів глобалізації У. Бек висловлює побоювання з приводу процесів глобалізації, які можуть знищити національні держави. Він пише, що «політика глобалізації націлена на позбавлення не тільки від

профспілкових, а й від національно-державних обмежень, вона має за мету ослаблення національної державної політики». [2, с. 12].

Ці побоювання виправдані, вплив транснаціональних корпорацій на державу невблаганно зростає. У той же час І.С. Яжборовська відзначає «уточнення форми державної участі у вирішенні соціальних проблем». Також вона вказала на тенденцію передачі ряду функцій держави на наднаціональний рівень [14, с. 119].

Соціальні мережі при всьому їх фундаментальному значенні для становлення глобального громадянського суспільства все більше відіграють роль мобілізатора соціальної активності, здатного згуртовувати розрізнені групи громадянської опозиції для адекватного протистояння військової могутності держави, що і показали події в Єгипті і особливо в Лівії. Соціальні мережі, наприклад Facebook, є стратегічною зброєю, володіння якою здатне вирішити долю держави або групи держав, тому структура мережевого громадянського суспільства передбачає ланцюгову реакцію у всій системі соціальних мереж, що і спостерігалось у вищезазначених країнах.

Вчені вважають, що соціальні мережі являють собою реальну загрозу для держави та її інститутів, їх руйнівний і творчий характер ще тільки належить побачити світу в умовах викликів глобалізації, що загострюється. Економічна глобалізація носить суперечливий характер: з одного боку, вона дозволяє встановлювати високі соціальні стандарти рівня життя, з іншого боку, розрив між багатими і бідними стає все більше і більше. Величезні соціально-економічні наслідки економічних криз у вигляді безробіття, відмирання цілих галузей виробництва є безпосереднім наслідком глобального розвитку світової економіки, яка все більше має

відмінностей від існуючої в недавньому минулому міжнародної торгівлі [10, с. 113].

Посилюється роль міжнародного права, яке все більше виступає гарантом правопорядку, служить засобом боротьби інститутів громадянського суспільства за свої права як між собою, так і між інститутами державної влади.

Професор Н.М. Чистяков, вивчаючи вплив процесів глобалізації на внутрішньодержавну правозастосовчу практику, виділив три аспекти: по-перше, приведення норм національного права у відповідність з міжнародним правом; по-друге, застосування загальновизнаних принципів і норм міжнародного права; по-третє, вдосконалення і становлення незалежної судової влади [13, с. 286].

Дані аспекти наочно показують імплементацію норм міжнародного права в правову систему окремої держави, де контроль за ефективністю функціонування системи лежить на інститутах громадянського суспільства. У зв'язку з цим А.Ю. Грудцине зазначає, що «у відносинах, що складають громадянське суспільство, втілюються ідеї права як вищої справедливості, заснованої на неприпустимості свавілля» [3, с. 61].

Отже, сучасні світові глобалізаційні процеси наочно викреслюють необхідність пошуку шляхів ефективного входження людини у динамічний простір соціальних, економічних, психологічних, правових та інших відносин для досягнення як особистого успіху, так і для підвищення ефективності суспільного виробництва.

Література:

1. Gieddens A. The consequences of Modernity. Cambridge. 1990. P.64.
2. Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. А. Григорьева и В. Сидельника; общая ред. и послесл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Грудцына Л. Ю. Государство и гражданское общество: монография / под ред. С. М. Петрова. М.: ЮРКОМПАНИ, 2010. – 464 с.
4. Декларация Рио-де-Жанейро. 1992 г. прил.1. принцип I.
5. Кохановська О. Інформаційно-правова основа громадянського суспільства / О. Кохановська // Право України. – 2015. – № 4. – С. 35–41.
6. Кузнецова Н. Громадянське суспільство та особисті немайнові права / Н. Кузнецова // Право України. – 2015. – № 4. – С. 9–17.
7. Лысенко В. Гражданское общество в контексте глобализации // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minjust.org/web.nsf/664d2901186e70a5c22574d5002acf18/ea5fb42f5add537bc225761c002cdcb1!OpenDocument>
8. Макуев Р.Х. Современная стадия глобализации: пределы трансформации и устойчивости государства: монография. Орел: Изд-во ОГУ, 2010. – 172 с.
9. Михейкин С.В. Современная парадигма гражданского общества: теоретико-правовой аспект [Текст] / С.В. Михейкин // Трансформация государства и гражданского общества в условиях глобальных вызовов XXI века. Материалы научно-практической конференции 27 мая 2010 г. – Орел: Изд-во ОРАГС. 2011. – С. 119–124.
10. Михейкин С.В. Тенденции развития гражданского общества и правового государства в условиях глобализации [Текст] / С. В. Михейкин // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2011. – №4 (10): в 3-х ч. 4.1. – С. 111–114.
11. Сперанский В.И., Яценко А.А. Глобализация, профсоюзы и ТНК в реформируемой России – М., 2002. – С. 19.
12. Уткин А.И. Глобализация экономики, региональная интеграция, влияние этих процессов на положение трудящихся государств – участников СНГ. – М., 2002. – С. 25.
13. Чистяков Н.М. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2010. – 288 с.

14. Яжборовская И.С. Глобализация и опыт трансформации в странах Центрально- и Юго-Восточной Европы. – М.: Ас-адемия, 2008. – 378 с.

Ущаповський Ю.В.

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
Житомирського державного
технологічного університету,
член Житомирського
обласного правління
Спілки економістів України

ФІЗИЧНА ЕКОНОМІЯ СЕРГІЯ ПОДОЛИНСЬКОГО У ПЛОЩИНІ КОНЦЕПЦІЇ НООСФЕРИ

Геніальні ідеї висловлені у теоретичній спадщині видатного українського вченого XIX ст. Сергія Подолинського випередили свій час. Сьогодні наукові розробки вченого набули нового звучання у контексті глобальних цивілізаційних викликів. У XXI ст. визріли суспільні умови для актуалізації фізичної економії Подолинського у площині концепцій сталого розвитку та розвитку ноосфери.

Прагнення охопити господарську діяльність людини у її цілісності (холізм) та широта світогляду вченого найкраще проявили себе у його творі «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880), який збагатив скарбницю досягнень світової науки.

Всесвіт для дослідника є системою, що не піддається жодним зовнішнім впливам і має вічно незмінну кількість енергії. С. Подолинський розкриває енергетичні відмінності органічної і неорганічної природи, окреслює зміст поняття «енергія» та аналізує її різновиди. Дотримуючись думки, що відбувається процес розсіювання (ентропії) світової енергії шляхом трансформації її із одного виду у інший, вчений

зауважує, що можливості такого перетворення постійно зменшуються. На його думку, внутрішня енергія Землі все менше й менше бере участь у формуванні енергетичного бюджету, а сонячна енергія зменшується. Отже, для забезпечення нагромадження енергії потрібні процеси перетворення постійної енергії (теплоти) у вищі форми, які краще перетворюються на потенційний чи кінетичний механічний рух. Органічне життя на Землі суттєво впливає на розподіл вищих форм енергії. Важливу роль у нагромадженні вищої енергії відіграють рослини, які зберігають сонячну енергію на поверхні Землі.

На думку Сергія Подолинського, особлива роль у нагромадженні енергії належить праці людини: «Праця є таке споживання механічної і психічної роботи, нагромадженої в організмі, що має результатом збільшення кількості перетворюваної енергії на земній поверхні» [1, с. 229]. Такий процес нагромадження може відбуватись шляхом: а) збільшення перетворюваності сонячної енергії; б) запобігання розсіюванню наявної на земній поверхні сонячної енергії. Під словом «праця» вчений розуміє тільки «позитивну діяльність» організму, спрямовану на нагромадження енергії; застерігає від поверхового ототожнення мускульної роботи з корисною працею. Найкращим взірцем корисної праці, на його думку, є землеробство, що збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні. Досліджуючи надходження до організму необхідної для механічної роботи енергії, він порівнював тіло людини з своєрідною термічною машиною, яка здатна перетворювати частину нижчої енергії на вищу, тобто на механічну роботу. Згідно розрахунків С. А. Подолинського праця зберігає енергії в десять разів більше, ніж містить сама, повертаючи людям у формі їжі, одягу, житла, психічного задоволення велику суму спожитої на їх виробництво енергії.

Фізичне виживання людства залежить від вміння зберігати енергію за допомогою праці. До прогресу здатне тільки те суспільство, що вміє швидко нагромаджувати енергію.

Висновки Сергія Подолинського не тільки не втратили актуальності, а навпаки, сприймаються загострено з огляду наукових свідчень наближення людства до певних біофізичних меж: 1) привласнення людьми біомаси Землі сягнуло близько 40% продукції фотосинтезу на суші або 25%, якщо враховувати біомасу океану; 2) руйнування озонового шару, що захищає живий світ на Землі від жорсткого космічного опромінення; 3) деградація близько 35% земельних ресурсів планети; 4) втрата біологічної різноманітності довкілля (від 5000 до 150000 біологічних видів на рік при загальній кількості від 5 млн до 30 млн видів); 5) наростання зміни клімату і глобального потепління [2].

Сергій Подолинський поділяє працю на шкідливу і корисну у відповідності до її функціонального призначення та окреслює її місце у створенні додаткової вартості. Реальна додаткова вартість створюється тільки працею, що запобігає розсіянню енергії (наприклад, в землеробстві). На думку Миколи Руденка, у цьому випадку вартість слід розглядати як енергію фотосинтезу, тоді усі «фізіократичні «забобони» ... одразу ж перетворюються на справжню науку» [3, с. 466]. Тоді додаткову вартість, що створюється у промисловості, де затрачена праця не заощаджує енергії, але сприяє задоволенню наших потреб, можна бути названа як формальна додаткова вартість. М. Руденко вважав, що тільки передчасна смерть перешкодила Сергію Подолинському поєднати своє енергетичне вчення із вченням фізіократів.

Критичне сприйняття теорії додаткової вартості Карла Маркса підштовхнуло Сергія Подолинського до відкриття великої наукової ваги. У вченні фізіократів вартість (цінність) Сергій Подолинський досліджував не як результат еволюції

процесів обміну (що характерно для класичної політичної економії і марксизму), а з точки зору збереження енергетичного бюджету Землі, окресливши принципово новий науковий підхід до аналізу господарських процесів.

Такі висновки Сергія Подолинського попередили появу найбільшого наукового синтезу ХХ століття – антиентропійних концепцій біосфери і ноосфери академіка Володимира Вернадського. Американський вчений Ліндон Х. Ларуш пропонує розглядати концепції біосфери і ноосфери В. Вернадського з «урахуванням онтологічного протиставлення творчості людини специфічним принципам організації біосфери і абіотичної галузі цього ж таки Всесвіту» [3, с. 83]. У концепції В. Вернадського розум людини набуває ваги нової геологічної сили в історії планети, що спроможна змінювати Землю. Сфера розуму є закономірним результатом еволюції біосфери на якісно новий етап. Вчення про ноосферу – сферу розуму, має чітко окреслений антропоцентризм, оскільки людині у ньому належить головний і визначальний вплив на природні процеси і соціальну організацію суспільства.

Ми тільки тоді зрозуміємо Ф. Кене і С. Подолинського, вважав М. Руденко, коли обговорюючи економічні проблеми, оволодіємо космічною свідомістю. Він зауважує: «Ми не самі від себе — людство є діючим органом Всесвіту. Саме так його бачив Сковорода. Так бачить і С. Подолинський. І лише тоді, коли ми працюємо на Всесвіт, ми працюємо на себе. Отож і корисність і шкідливість нашої праці вимірюється саме цим, а не нашими побутовими уявленнями про працю» [3, с. 463].

Аналізуючи під впливом марксизму процес створення додаткової вартості С. Подолинський вийшов за межі не тільки теоретичної концепції марксизму, але й економічної науки, розглянувши цей процес з точки зору проблеми виживання планети Земля.

Отже, цілісний (холістський), органічний підхід до проблеми збереження енергії дозволив Сергію Подолинському, використовуючи досягнення фізики, розглядати економіку як складовий елемент більш складної парадигми розвитку, яка б ґрунтувалася на органічній єдності людини і довкілля. Такий підхід вченого, що випередив час, органічно вписується в сучасні моделі сталого розвитку, концепцію екологічної економіки.

Література:

1. Подолинський С.А. Вибрані твори / Упоряд.: Л.Я. Корнійчук. — К.: КНЕУ, 2000. — 328 с.
2. Вовк В. І. Екологічна економіка як сучасна інтегральна наука. Витоки та засадничі принципи // Українська асоціація Римського клубу. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://clubofrome.org.ua/corweb/Article/11/>.
3. Руденко М.Д. Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії. — К.: Молодь, 1998. — 528 с.
4. Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., 8–10 квіт. 2009 р., м. Київ. — К.: КНЕУ, 2009. — 531 с.

Федоришина Л.М.

к.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки
підприємства та менеджменту,
ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»
(м. Хмельницький)

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сучасні реалії життя суттєво впливають і на розвиток нашої держави, тому чітка, обґрунтована національна стратегія сталого розвитку є запорукою наближення України до світових стандартів соціоекологічного й економічного

прогресу. Реалізація концепції сталого розвитку залежить від стану економіки та довкілля, ролі природно-ресурсного фактора в розвитку продуктивних сил країни й фінансового обґрунтування сталого розвитку.

Нова парадигма розвитку суспільства, що отримала назву «сталий розвиток», була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації оточуючого природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю та здоров'ю людини. Сталий розвиток визначається як форма взаємодії суспільства і природи, при якій забезпечується виживання людства та збереження навколишнього середовища, нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, не позбавляючи майбутні покоління можливості також задовольняти власні потреби [1].

Сталий розвиток вже є основою формування політик країн ЄС та багатьох інших країн світу, у тому числі пострадянських, таких як Республіка Білорусь, Киргизстан, Узбекистан, Казахстан та інших, де прийняті національні стратегії сталого розвитку, впроваджуються механізми зеленої економіки. За роки незалежності в Україні було здійснено кілька спроб створити та затвердити на законодавчому рівні Концепцію сталого розвитку країни, жодна з яких не увінчалась успіхом. Таким чином, Україна опиняється в стороні від загальновизнаного світом курсу розвитку.

У більшості вчених сталий розвиток асоціюється із вирішенням питань гармонійного співіснування суспільства і природи, а отже, із вирішенням проблем екологічного характеру. Проте неможливо досягти сталого розвитку, не вирішивши нагальних проблем суспільства. Специфіка людини полягає у тому, що лише після задоволення первинних потреб, вона прагне до реалізації вторинних

(вищого порядку), у категорію яких і входить необхідність самореалізації, забезпечення поступального розвитку у відносинах між людиною і природою. Тому, на нашу думку, основним елементом сталого розвитку України є створення гідних умов життя людини, які сприяли б культурному й інтелектуальному зростанню особистості, накопиченню індивідуального людського капіталу, повному розкриттю особистого потенціалу та відповідали вимогам ХХІ ст. Цього, на наше переконання, можна досягти шляхом формування «середнього класу». Проте умови, що склалися в нашій країні, є несприятливими – за межею бідності, яка відповідно до стандартів Організації Об'єднаних Націй встановлена на рівні 5 доларів на день, проживає більш як 80% населення України.

В Україні з 2010 р. працювала програма щодо подолання та запобігання бідності, яка втратила чинність у 2014 р., і на сьогоднішній день така програма відсутня. Програма починала працювати, коли рівень бідності становив 24%, а на сьогоднішній день 80–90% українців перебувають за межею бідності, а державної програми немає [2].

Натомість у Світовому банку спрогнозували, що кількість «вкрай нужденних» людей на планеті вперше стане меншою ніж 10% від загальної кількості населення [3]. Раніше Світовий банк вважав «вкрай нужденними» людей, які живуть на \$1,25 або менше, але тепер цю планку підвищено до \$1,90 на день. В Україні ж з 1 вересня 2015 р. **прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць становить 1330 грн.** або приблизно \$1,95 на день, що ще більше загострює ситуацію та вимагає нагальної розробки та реалізації національної програми подолання бідності.

Тривалий час в Україні спостерігалось поступальне скорочення кількості бідних, проте в даний час, як очікується, цей показник може повернутися до значення попередніх

років. В національній доповіді «Цілі розвитку тисячоліття України: 2000–2015» зазначено, що рівень бідності в Україні може зрости до 33% проти цільового орієнтиру 7%.

Причому, сім'ї з дітьми складають головну групу серед бідного населення, вони найбільш уразливі до соціально-економічної ситуації в країні. «Оскільки кожне третє домогосподарство з дітьми перебуває за межею бідності, наявність однієї дитини підвищує ризик бідності за відносним критерієм на 17%, наявність трьох і більше дітей – вже на 42%», – сказано в доповіді [4].

Стрімка девальвація гривні у 2014 р. призвела до ще більшої диференціації у доходах населення, різних відмінностей у стилі життя певних верств населення, тому питання щодо відновлення середнього класу в Україні має не лише суто економічне чи суспільно-політичне підґрунтя, а й носить стратегічний характер. За визначенням давньогрецького філософа Аристотеля, в усіх державах повинно існувати принаймні три елементи суспільства: дуже багатий клас, дуже бідний клас і, обов'язково, третій – середній. На його думку, середній клас має характеризуватися, насамперед, такими визначальними рисами, як здатність заробляти на життя власною працею, виконання стабілізуючої функції в суспільстві та прагнення уникати соціальних потрясінь, а також економічною зацікавленістю у розвитку держави.

Відповідно до сучасної інтерпретації, «середній клас» – це базовий прошарок суспільства, який визначає його соціально-економічний прогрес, на нього спирається економічна система та її політична надбудова, саме цей прошарок визначає добробут нації шляхом власної праці. Відповідно до сторінки «American middle class», особи, що належать до середнього класу в загальному: мають комфортабельні стандарти життя; мають значну економічну

безпеку; мають чималу робочу автономію; покладаються на свої знання для самозабезпечення. На думку англійських вчених, якщо індивід займається розумовою працею, він є представником середнього класу. Проте дане визначення по відношенню до суспільства України є неприйнятним, тому що людей розумової праці (вчителів, лікарів, науковців) скоріше можна назвати, як «мало захищені верстви населення», зважаючи на теперішню ситуацію.

Традиційно більшість аналітиків головним критерієм належності до середнього класу визначає рівень доходу. За даними Інституту демографії, до середнього класу належать люди, середньомісячний дохід яких не нижчий за п'ять прожиткових мінімумів – 6650 грн. на особу. Однак за нинішньої ситуації ця цифра може виявитися надто низькою.

Голова Комітету економістів України Андрій Новак вважає, що в Україні середній клас помилково асоціюють з малим та середнім бізнесом. Насправді, середній клас у цивілізованій країні – це наймані працівники, рівень доходів яких дозволяє їм широке споживання товарів і послуг, двічі на рік відпочивати, оплачувати усі витрати і заощаджувати [5]. На жаль, середній клас в Україні перетворюється на бідняків. Вони не зможуть дозволити собі імпортні продукти, а переходитимуть на дешевші. Якщо курс перевищить 30 грн. за дол., то з такими доходами, на його думку, вони будуть просто недоїдати.

Колишні представники середнього класу вже відкладають інвестиційні витрати, наприклад, купівлю нерухомості, економлять на оренді житла, подорожах, одязі, кіно та інших розвагах, а значить, автоматично випадають з цієї категорії.

Провідний експерт інформаційно-аналітичного центру Forex Club в Україні Андрій Шевчишин вважає, що українська сім'я повинна мати дохід 40 тис. грн на місяць, що

менше 2 тис. дол., щоб належати до середнього класу. Такий рівень доходу дозволяє формувати витрати і накопичувати заощадження. Нижньою межею діапазону для середнього класу, на його думку, є 28 тис. грн для сім'ї [6].

Інший спосіб визначення середнього класу – це думка людини про себе та її структура споживання.

За даними соціологічних досліджень, представники середнього класу більше витрачають на сферу послуг, книги, культурні заходи, побутову техніку, одяг, взуття, навчання та страхування. Бідніші верстви населення більшу частку доходу витрачають на їжу і комунальні послуги, після чого в них майже не залишається заощаджень.

Водночас, незалежно від критерію, частка представників середнього класу в Україні значно нижча, ніж в інших державах. До того ж, вона активно скорочується протягом останнього року. За даними різних джерел, частка такого населення коливається від 5% до 25%, у розвинених країнах –

50–60% [6]. Недавнє дослідження компанії TNS свідчить, що в Україні кількість представників середнього класу на початку 2015 р. досягла найнижчого значення за останні чотири роки – 9%. Індекс якості життя українців зменшився із 20,07 у середині 2014 р. до 12,39 у середині 2015 р.

Безперечно, оновлення середнього класу в українському суспільстві можливе лише за рахунок підвищення рівня доходів громадян. Тому, на нашу думку, для формування повноцінного середнього класу необхідна підтримка з боку держави, стабільність політичної системи, розвиток економіки країни, створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього бізнесу, фермерських господарств, сільського господарства, посилення соціальних позицій представників наукової і творчої інтелігенції. Загалом же

збільшити масу середнього класу в Україні спроможна тільки ефективно діюча економіка.

Література:

1. Проекти концепції сталого розвитку України: можливість їх вдосконалення та застосування:

[Аналітична записка] [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу:

<http://www.niss.gov.ua/articles/1566/>

2. За межею бідності в Україні живе понад 80% населення – депутат [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу:

<http://www.unian.ua/society/1067370-za-mejeyu-bidnosti-v-ukrajini-jive-ponad-80-naselennya-deputat.html>

3. До кінця 2015 року за межею бідності будуть жити менш ніж 10% людей – Світовий банк [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу:

<http://www.newsr.u.ua/finance/05oct2015/nishie.html>

4. Рівень бідності в Україні може досягти 33% [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу:

<http://www.epravda.com.ua/news/2015/07/6/549479/>

5. Україна: курс на бідність [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу:

<http://www.epravda.com.ua/publications/2015/03/30/536010/>

6. Економіка після Майдану. Населення України. В лещатах бідності та економії [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу:

<http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/15/550667/>

Цал-Цалко Ю.С.

д.е.н., професор, перший проректор,
проректор з навчальної роботи Житомирського національного
агроекологічного університету,
голова Житомирського обласного правління
Спілки економістів України

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Характерною рисою сучасного суспільства стає зростаюча інтернаціоналізація господарської діяльності.

Структурними складовими економічної системи громадянського суспільства є підприємства, що здійснюють діяльність на основі різних форм власності. Сучасні підприємства все більше набувають рис глобальних підприємницьких структур з яскраво виражено корпоративною культурою і корпоративною соціальною відповідальністю. Без відповідного іміджу в сфері соціально-економічної відповідальності важко отримати взаємовигідні інвестиції і вибудовувати довгострокову політику співпраці, як на рівні видів економічної діяльності, так і в системі взаємодії «держава – підприємницька діяльність – суспільство». Благополуччя територіальних громад, конкуренто-спроможність держави стали прямо залежати від масштабу соціально-економічної відповідальності підприємств, систему якої належить створити на базі взаємодії бізнесу і суспільства.

Внесок підприємств у вирішення соціально-економічних проблем суспільства повинен здійснюватися не тільки у вигляді спонсорської чи благодійної допомоги, спрямованої на покращення іміджу суб'єкта господарювання, а у вигляді цілісних, системних програм. Ці програми повинні передбачати взаємодію бізнесу як з державою в цілому, так і з місцевими громадами та обов'язкову участь суб'єктів господарювання у прийнятті рішень та їх реалізації, як на рівні окремих соціально-економічних програм, так і на рівні національних проєктів.

Узгодження інтересів і об'єднання зусиль усіх сторін у сфері соціально-економічної відповідальності необхідно здійснювати через складний консенсус держави, підприємницьких структур і суспільства щодо формування соціально-економічної відповідальності, вартості робочої сили, інвестиційної діяльності, податкових платежів, створення прибутку, соціальних витрат, участі працівників в

розподілі доходів підприємств, приросту національного багатства.

Головною перешкодою у здійсненні програм із соціально-економічної відповідальності для бізнес-структур є брак коштів, податковий тиск та недосконалість нормативно-правової бази щодо сприяння реалізації відповідальності перед суспільством, недостатність інформації і досвіду, впровадження механізмів взаємодії через інститут державно-приватного партнерства, відсутність участі бюджетоутворюючих і великих підприємств у соціально-економічному житті місцевої громади.

Формування соціально-економічної відповідальності господарюючих суб'єктів в громадському суспільстві можливе лише за умови їх співпраці з державою щодо визначення спільної мети і завдань, способів і методів активної діяльності з розвитку ринкової економіки та забезпечення високих соціальних стандартів життя людей.

Через відповідальну та етичну практику підприємницький сектор економіки міг би зробити унікальний та значний внесок в реалізацію цілей розвитку тисячоліття, які Україна зобов'язалася досягти у 2015 р.

Завдяки виконанню програм соціально-економічної відповідальності підприємства як невід'ємної частини системи його управління, загальна стратегія підприємницької діяльності посилюється ще одним механізмом. Етапи розробки соціально-економічної відповідальності підприємств в їх стратегії наведені на рис. 1.

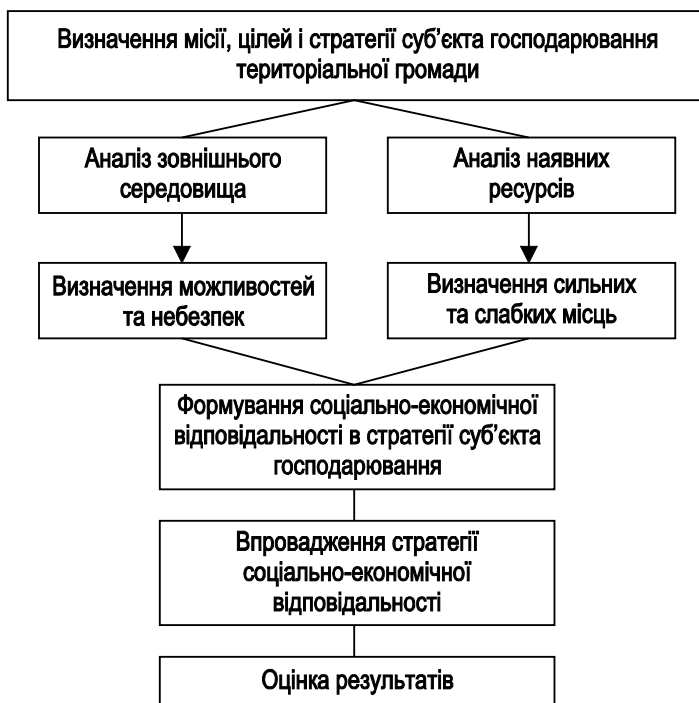

Рис. 1. Розробка системи соціально-економічної відповідальності господарюючих суб'єктів територіальної громади

На етапі визначення місії, тобто осмислення як у довгостроковій перспективі буде виглядати підприємство, необхідно усвідомити його зв'язки з суспільством, визначити як відбувається його вплив на суспільство та у чому полягає його залежність від суспільства. Усвідомлення підприємством залежності свого стабільного розвитку від стабільного й успішного розвитку суспільства є результатом робіт з вироблення підприємством свого бачення і місії. Вже на першому етапі стратегічного планування підприємство включає у визначення своєї місії елементи соціально-

економічної політики і своєї відповідальності за сталий розвиток суспільства.

На другому етапі підприємство аналізує своє оточення. Можна використовувати модель PEST-аналізу та відстежувати, які з політичних (P), економічних (E), соціальних (S) та технологічних (T) факторів мають найбільший вплив на діяльність підприємства.

Серед усіх факторів важливо виділити ті, які знаходяться в двох сферах, що перетинаються: сфери виду його діяльності (бізнес-інтересів) та сфери високої залежності підприємства від визначеного фактора зовнішнього оточення. Якщо у підприємства висока залежність від рівня розвитку технологій за даним видом економічної діяльності і наявності кваліфікованої робочої сили, то підприємство може включити у свій соціально-економічний стратегічний план програму підготовки на ринку праці професіоналів певної кваліфікації. Як приклад, підприємствам, що здійснюють свою діяльність в сфері інформаційних технологій необхідно мати програми з розвитку комп'ютерної грамотності школярів або програми підтримки вищих навчальних закладів, що випускають IT-фахівців.

На третьому етапі підприємства оцінюють ресурси (визначаючи їхні види і величину), що можуть бути спрямовані на соціальні напрями.

На четвертому і п'ятому етапах підприємство розробляє матрицю SWOT.

Одержання інформації про зовнішнє середовище та її аналіз дозволяє з'ясувати можливості, якими може скористатися підприємство. Підприємство визначає, які тенденції в розвитку економіки й у цілому суспільства є для нього перспективою в підприємницькій діяльності. На основі цього розробляються стратегічні цілі соціально-економічної відповідальності, що дозволять підприємству внести вклад у

позитивні тенденції в суспільстві і скористатися їхніми результатами. Виявлені ризики також вимагають розробки спеціальних заходів для їх подолання. Тому підприємствам необхідно включати ці заходи в список стратегічних цілей соціально-економічної відповідальності.

На шостому етапі відбувається формування стратегії соціально-економічної відповідальності. Вироблені цілі зводяться воедино і коректуються відповідно до місії підприємства.

Сьомий етап вимагає розробки конкретних заходів, визначення осіб, відповідальних за їхнє виконання, термінів і показників, по яких буде оцінюватись ступінь виконання стратегічних цілей. Цим етапом починається впровадження стратегії соціально-економічної відповідальності й одночасно реалізується організаційна функція управління програмами відповідальності. Необхідно розподілити ресурси, структурувати задачі і впровадити в структуру підприємства відповідний організаційний елемент, що буде центром діяльності з виконання програми соціально-економічної відповідальності.

Завдяки цьому, на восьмому етапі можна буде здійснювати коригувальні міри для того, щоб вироблена стратегія соціально-економічної відповідальності була гнучка і відбивала оточення підприємства, що змінюється.

Для об'єктивної оцінки ефективності соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність в межах територіальної громади потрібно: по-перше, виходити з того, що соціальна ефективність повинна визначатися на двох рівнях: локальному (тобто на тому чи іншому суб'єкті господарювання щодо ступеня задоволення певної сукупності соціальних потреб своїх працівників) та територіальної громади (тобто ступінь соціального захисту людей і рівня задоволення соціальних

потреб різних верств населення з боку господарюючих структур та держави в цілому). По-друге, важливим є визначення абсолютних масштабів і відносного рівня задоволення різноманітних соціальних потреб працівників того чи іншого суб'єкта господарювання за рахунок власних ресурсів нагромаджених ними внаслідок діяльності.

До соціальних потреб територіальної громади, які можуть бути задоволені суб'єктами господарювання належать:

- розмір доходів працівників понад встановлений державою мінімальний рівень заробітної плати;
- оплата вартості соціальних потреб (надання путівок до лікувально-оздоровчих закладів, придбання житла, надання безповоротних позичок);
- дотації бюджетним і громадським організаціям територіальних громад;
- будівництво й утримання власного житлового фонду і соціальних об'єктів;
- забезпечення нормальних умов праці та належної охорони навколишнього природного середовища;
- підготовка для потреб територіальної громади фахівців.

По-третє, при загальній оцінці соціальної відповідальності треба враховувати також ряд важливих заходів, постійно здійснюваних за рахунок бюджету територіальної громади, що формується під безпосереднім впливом існуючої системи оподаткування, а також спонсорської і благодійної діяльності. Основними з таких заходів є: встановлення і виплати пенсій, стипендій і фінансові допомоги; бюджетне фінансування організацій і підприємств невиробничої сфери; реалізація соціальних програм.

По-четверте, конкретне визначення рівня соціальної відповідальності повинно охоплювати кількісне вимірювання й оцінку ефекту та витрат за всією сукупністю заходів, зміст та характер яких дозволяє це зробити, а також якісну характеристику і виявлення впливу на ефективність тих груп заходів, за якими кількісне вимірювання прямого ефекту є неможливим.

Кількісне вимірювання соціальної ефективності окремих груп здійснюваних заходів зводиться до обчислення прямого економічного ефекту і витрат на його досягнення з наступним їх порівнянням. При чому єдиної методики розрахунку такого ефекту не існує. Тому у кожному окремому випадку слід застосовувати специфічний спосіб його визначення.

Якісна характеристика ефективності певних груп соціальних заходів повинна передбачати детальний словесний опис їх реального (можливого) впливу на результативність життєдіяльності територіальної громади і окремих верств її населення. За різних інших умов результати кількісного вимірювання соціальної ефективності треба доповнювати якісними характеристиками заходів, що впливають на неї, і на цій підставі формувати загальні висновки щодо її рівня і динаміки.

Соціальну відповідальність на території громади несуть: підприємства (державні, комунальні, приватні), фізичні особи – підприємці, громадські і бюджетні організації, місцевий бюджет, домогосподарства.

Будь-яка економічна система існує на основі взаємодії трьох господарюючих суб'єктів: підприємств, держави (сукупності територіальних громад) і домашніх господарств. Провідною ланкою економіки, її основою є підприємства, які виробляють продукцію, надають послуги, виконують роботи, зосереджують свою діяльність на соціальній відповідальності,

визначають ділову активність економіки, забезпечують зайнятість населення територій, формують бюджет. Саме тут створюється національний дохід і національне багатство. Від успіху окремих підприємств залежить обсяг створюваного валового національного продукту, соціально-економічний розвиток територіальної громади, ступінь забезпечення матеріальними і духовними благами населення. В особі територіальної громади втілена юридична і політична влада для здійснення контролю над підприємствами та ринком для досягнення суспільно корисних цілей.

Одним із суб'єктів економіки територіальних громад є домогосподарства. Домогосподарство становить собою економічну одиницю, що складається з однієї чи більше осіб, які ведуть спільне господарство, що забезпечує економіку факторами виробництва (робочою силою, а інколи і засобами виробництва), об'єктами власної діяльності, і використовує на це кошти для поточного споживання товарів і послуг, а також здійснює заощадження з метою задоволення своїх потреб. На практиці домогосподарство функціонує у вигляді сім'ї та її діяльності: скільки сімей на території громади, стільки і домогосподарств.

Соціальна відповідальність домогосподарств визначається вартістю робочої сили; виплатами з бюджету та виробництвом об'єктів власної діяльності. Для сільських домогосподарств власне виробництво є постачальником продуктів харчування, джерелом надходження грошових коштів для сімейного бюджету. У кризовий період особисте сільське домогосподарство є фактором, що домінує в утворенні сімейного бюджету і виступає як постачальник продуктів харчування.

Розуміння значення підприємців-фізичних осіб для територіальної громади визначається тим, що це людина яка за допомогою постійно нових комбінацій виробничих

факторів реалізує інновації і у такий спосіб робить можливим економічне зростання. Таким чином, саме креативний підприємець виявляє і також втілює у життя інноваційні можливості, які кожного разу мають той чи інший характер, і так стає вирішальною рушійною силою прогресу. А саме його завдання тримати під контролем пропорційне співвідношення цін, доходів, витрат формує систему соціальної відповідальності.

Економічний ріст не є самоціллю, а повинен служити загальному територіальному благу. При цьому під загальним благом потрібно розуміти сукупність політичних, соціальних, культурних і економічних умов для розкриття особистості людини або, точніше кажучи, кожної окремої людини. Щодо свободи підприємницької ініціативи та соціальної відповідальності підприємців у сучасному світі, то Іоанн Павло II пише наступне «А все-таки йдеться про важливе право не тільки кожної окремої людини, але й для загального блага. Досвід вчить нас, що заперечення такого права та його обмеження в ім'я удаваної «рівності» всіх у суспільстві насправді паралізує або навіть руйнує дух підприємництва, тобто руйнує творчість громадянина як активного суб'єкта. В результаті у такий спосіб утворюється не стільки справжня рівність, як скоріше «нівелювання донизу». Замість творчої власної ініціативи приходять пасивність, залежність та підкорення бюрократичному апарату».

У вільній ринковій економіці кожному окремому підприємцю і всім підприємцям разом дістається особлива відповідальність. Від його здатності оцінити ситуацію, його сміливості та ініціативи суттєво залежить розвиток територіальної громади. Інвестиційні рішення також є і моральними рішеннями. Від питання, де інвестувати, у що інвестувати, як інвестувати і що не інвестувати, залежить не тільки прибуток, але й ринкове забезпечення споживачів

хорошою продукцією та доля найманих працівників і постачальників, як і потенціал для створення доданої вартості, а разом з цим від цього залежить і добробут жителів територіальної громади.

Радість творчості, панування сімейної атмосфери, відповідальність за працівників, прагнення до сильного положення на ринку та престиж серед жителів територіальної громади є безумовно, такими ж важливими, як прагнення утримувати прибутки.

Територіальна громада не лише місце розташування господарюючих суб'єктів. Передусім, це середовище життєдіяльності його теперішніх і потенційних працівників, споживачів, інвесторів. Саме тому підприємці повинні розуміти, що не можна побудувати ефективну господарську діяльність без успішної громади.

Громадські організації, що працюють на одній території з господарюючими суб'єктами можуть бути їх союзниками або опонентами та ініціюють і проводять громадські обговорення щодо використання бюджетних коштів громади.

Отже, активна взаємодія бізнесу, місцевого бюджету і домогосподарств на засадах міжсекторного партнерства надає чіткі переваги всім учасникам життєдіяльності територіальної громади. В сучасних умовах територіальна громада перестає бути лише місцем їх розташування, а отримує важелі впливу на ведення господарства на її території та стає суттєвою складовою соціальної відповідальності перед жителями цієї території. З іншого боку, саме благополуччя громади, рівень її соціально-економічного розвитку формують майбутні перспективи території.

Взаємна зацікавленість в активізації інструментів та методів соціальної відповідальності, їх взаємодії у громаді

формують нові перспективи реалізації стратегій стійкого розвитку територіальних громад, сприяє зростанню активності населення громади, формує підвалини імплементації ідей громадянського суспільства в Україні.

Література:

1. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі, пер. з англ., С. Яринич – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.
2. Україна в 2015 році. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/mdg_booklet08.pdf

Чижиков Г.Д.

д.е.н., професор,
Президент Торгово-промислової
палати України,
член правління Спілки економістів України

НООБІЗНЕС ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НООСФЕРИ

Анотація. В статті визначено шляхи формування ноосфери за рахунок переходу від класичної моделі ведення бізнесу до парадигми нообізнесу. Обґрунтовано необхідність розвитку комунікацій в межах трійки суспільство-влада-бізнес для сприяння формуванню нообізнесу через зниження транзакційних видатків. Продемонстровано роль конкретної організації у формуванні нообізнесу на прикладі Торгово-промислової палати України.

Ключові слова: ноосфера, нообізнес, Торгово-промислова палата України, комунікації, транзакційні видатки.

Важливість опрацювання та практичного впровадження ідей В.І. Вернадського стосовно ноосфери не викликає сумнівів. На це вказує значна увага до його теоретичних напрацювань з боку наукової спільноти,

громадянського суспільства, представників національної влади та міжнародних організацій. Фактично ноосферна парадигма, в межах якої людство визначається головним фактором всіх біогеохімічних перетворень на Землі [1], є теоретичним базисом концепції сталого розвитку суспільства. Ця концепція була визнана пріоритетом для розвитку людства на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. А нещодавно на конференції ООН «Ріо +20» в 2012 р. розглядалися досягнення із забезпечення сталого розвитку за попередні 20 років і підтверджено актуальність дослідження цієї проблематики та її подальшого практичного впровадження.

Розгортаючи концептуальні ідеї В.І. Вернадського у практичній площині стає зрозумілим значний внесок підприємництва у формування ноосфери, а також його негативний вплив на біосферу. З одного боку, саме бізнес обумовлює практичне провадження науково-технічного прогресу та забезпечує суспільно корисне використання інновацій. А з іншого боку, в окремих випадках комерційна діяльність створює низку проблем, пов'язаних як з негативним впливом на зовнішнє середовище, так і з загостренням суспільних протиріч. Таким чином постає задача переосмислення філософії ведення бізнесу самим бізнесом задля урахування викликів та загроз сучасності.

Лише сто років тому, в епоху розквіту класичного капіталізму, бізнес ще не відчував своєї фундаментальної ролі у глобальних змінах. Системне усвідомлення власної соціальної відповідальності в межах економічної діяльності почало формуватися лише наприкінці ХХ століття. І саме з цього часу можна констатувати початок переходу від традиційної моделі ведення бізнесу до парадигми нообізнесу, тобто «розумного» бізнесу, який відчуває свою відповідальність перед людством та природою.

Особливу актуальність дослідження цього питання набуває в Україні, враховуючи її складне соціально-політичне та економічне становище, яке в значній мірі викликане безвідповідальною поведінкою великого бізнесу [2], коли комерційні вигоди окремих бізнес-структур були поставлені вище за суспільні та національні інтереси. Таким чином простежується необхідність формування таких умов та нормативних правил ведення бізнесу, коли безвідповідальна економічна діяльність зводиться до мінімуму. Це передбачає розширення кількості та підвищення якості комунікацій в межах «трикутника» суспільство-влада-бізнес, які одночасно забезпечують прискорене економічне зростання та створюють умови для формування нормативних правил ведення «розумного» бізнесу.

Тому одним з основних напрямів розбудови нообізнесу в Україні є налагодження відповідних комунікацій між бізнесом, владою та суспільством, «формування сучасних промислової, фінансової і торговельної інфраструктур, науково-технічних і торговельних зв'язків між українськими підприємцями та підприємцями зарубіжних країн», що покладено на Торгово-промислову палату України (далі ТПП України або Палати) згідно відповідного Закону України [3]. Таким чином, на прикладі діяльності ТПП України можна продемонструвати вплив окремої організації на формування нообізнесу на державному та міжнародному рівні. При цьому, розглядаючи якість комунікацій в межах «трійки» суспільство-влада-бізнес в контексті нової інституційної теорії [4] стає зрозумілим, що головною характеристикою покращення комунікацій є зниження транзакційних видатків. Тобто чим «розумніше» веде себе бізнес, тим менші сукупні транзакційні видатки для нього та всього суспільства.

Згідно наведеної логіки можна розкласти всі комунікації членів та клієнтів ТПП України за трьома

напрямами на національному та міжнародному рівнях (рис. 1). Реалізації кожного з напрямів відповідає низка інструментів (з точки зору формування нообізнесу) або послуг, які надаються ТПП України (з точки зору діяльності окремої організації).

Для поліпшення комунікацій між членами і клієнтами ТПП України з національними органами влади використовуються наступні інструменти: діяльність комітетів підприємців при ТПП України; організація та проведення заходів (форумів, конгресів тощо) за участю представників органів влади; співпраця з органами влади, виконання запитів від органів влади.

Поліпшення комунікацій між членами і клієнтами Палати з зовнішніми сторонами у вигляді зарубіжних органів влади, міжнародних організацій, зарубіжних споживачів і бізнесу передбачає використання наступних інструментів: організація навчання для експортерів; проведення виставок в Україні із залученням представників іноземного бізнесу; організація участі українського бізнесу в зарубіжних виставках; прийом зарубіжних делегацій; організація бізнес форумів за участю закордонного бізнесу і влади; видача сертифікатів походження товарів і карнетів АТА.

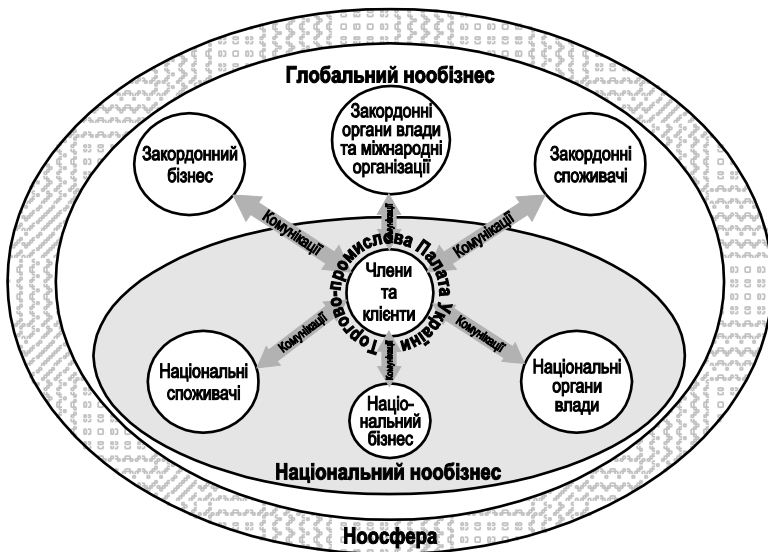

Рис. 1. Роль ТПП України у формуванні нообізнесу та ноосфери

Для поліпшення комунікацій між членами і клієнтами Палати і вітчизняними споживачами та бізнесом використовуються наступні інструменти: організація навчання; проведення виставок та інших заходів; інформаційно-аналітичні консультації; маркетингові дослідження.

Всі наведені інструменти (послуги) з удосконалення комунікацій утворюють комплексний механізм для сприяння процесам становлення нообізнесу в Україні. Наприклад, налагодження співробітництва вітчизняного експортера з надійними іноземними партнерами в межах проведення заходу, організованого ТПП України, скорочує витрати виходу на цільові зовнішні ринки, формує культуру ведення бізнесу по-європейськи та тиражує її у середині країни.

Покращення нообізнесового середовища потребує подальших змін в Україні за двома напрямками: підвищення технологічності бізнес-процесів як в середині підприємств, організацій та установ, так й у відносинах між ними, через їх стандартизацію та інформатизацію, а також пришвидшення реакції на зміни, які відбуваються у всій ноосфері.

Із узагальнення наведеного матеріалу впливають наступні висновки:

1. Переосмислюючи логіку концептуальних ідей В.І. Вернадського в контексті сучасного соціально-економічного розвитку можна стверджувати, що ХХІ століття – це ера розвитку нообізнесу, тобто розумного бізнесу, який не тільки зорієнтований на отримання прибутку, а також піклується про збалансований соціально орієнтований розвиток суспільства.

В цих умовах ключовою ознакою сучасного бізнесу є його соціальна відповідальність перед суспільством.

2. Сприяння процесам формування нообізнесової моделі розвитку для практичного впровадження ноосферної

парадигми відбувається за рахунок забезпечення відповідних комунікацій. Умовою ефективних комунікацій є наявність відповідної платформи. В Україні однією з таких платформ є Торгово-промислова палата України, яка сприяє розвитку зв'язків між суспільством, владою та бізнесом.

Література:

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
2. Vishnevsky O.S. The Clash of Capitals: Ukraine as Victim National and Global Processes / O.S. Vishnevsky // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – №4. – С. 67–72.
3. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1997. – № 52. – С.13. – (зі змін. та доповн.)
4. Фурубонт Э.Г. Институты и экономическая теория: достижения новой институциональной экономической теории / Э.Г. Фуруботн, Р. Рихтер. – СПб.: СПб. гос. ун-т., 2005. – 735 с.

Шамілов В.І.

к.е.н., президент Запорізької
торгово-промислової палати,
голова Запорізького обласного
Правління Спілки економістів України

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА КОНЦЕПЦІЇ НООСФЕРНОГО І СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Процеси змін, які відбуваються в світі, спрямували розвиток суспільних систем, включаючи науково-техніко-технологічний процес, у бік гармонізації, відповідності майбутнім потребам людства, збереження навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу, тобто – започатковано перехід до так званого сталого розвитку. Це пов'язано з необхідністю трансформації існуючої парадигми

економічного зростання на нову альтернативну парадигму коеволюції – постійну взаємодію людських та природних систем, їх взаємний вплив та адаптацію до змін.

Заснована на ноосферних знаннях картина світу найповніше відповідає формам сучасного буття людини, дозволяє вивчати параметри динаміки розвитку людської цивілізації. Ноосферні знання – це умовне позначення інтегративних тенденцій у сучасній науці, що проявилися на основі відношення до загальної проблеми «людина – природа».

Проблематику ноосферного і сталого розвитку досліджували такі вітчизняні і зарубіжні вчені як М. Альбек, Н.В. Багров, В.І. Вернадський, В. Гладкий, Б. Додонов, М. Лібрайхом та інші.

Концепція сталого розвитку є найбільш прогресивною теорією соціально-економічного розвитку XXI століття. Вона була започаткована у 1992 р., коли у Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, внаслідок якої була ухвалена «Декларація з навколишнього природного середовища і розвитку». На конференції було проголошено нову концепцію – концепцію сталого розвитку, що передбачає врахування економічних, екологічних та соціальних проблем людства.

Саме екологічний фактор все більше впливає на економічне зростання країни, що тісно взаємопов'язане з проблемою сталого економічного розвитку. Останній можна визначити як перехід від одного стану економіки до іншого – якісно нового, більш досконалого, на основі інноваційних, структурних та інституціональних зрушень. Тому сталий розвиток визначається традиційними факторами пропозиції, попиту і розподілу, але при цьому він охоплює значно ширше їх коло: розвиток науки, технологій, інформаційних

послуг, політичні і соціально-економічні фактори, а також і екологічні фактори, які в комплексі є джерелами сталого розвитку.

Суть Концепції полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувались якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля, а відбувався соціальний прогрес, який забезпечує належну якість життя кожної людини і природного середовища.

Враховуючи ці фактори, а також зростаючі вимоги до скорочення споживання енергії, підвищення екологічності продукції, необхідності пошуку більш легких і стійких до впливу різних середовищ і умов матеріалів позитивним є активне застосування у сучасному світі полімерних композиційних матеріалів (ПКМ). В даний час світовий обсяг ринку в секторі композиційних матеріалів наближається до 60 млрд євро. Загальний обсяг світового виробництва ПКМ складає більше 8000000 тонн – це практично половина від попиту на світовому ринку.

Галузь композитів має великий потенціал для інвестицій і потребує налагодження і вдосконалення політики збуту, установалення ділового партнерства в науковій, інженерній і виробничій сферах.

З огляду на ці потреби, у Запоріжжі, у виставковому центрі «Козак-Палац» щорічно проходить єдина в Україні виставка-конференція «Композити та склопластики». Організатори виставки – Запорізька торгово-промислова палата та Науково-дослідний інститут склопластиків і волокна, Союз виробників композитів за підтримки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Національного космічного агентства.

Мета заходу – сприяння розвитку галузей промисловості, що виробляють та використовують сучасні

конструкційні матеріали, шляхом запровадження ефективного обміну досвідом у сфері виробництва нових матеріалів і технологій їх застосування, аналізу стану ринку виробництва та конкурентоспроможності продукції, запровадження інноваційних рішень, розширення ринків збуту, встановлення нових ділових контактів.

Серед тематичних розділів виставки – процеси, технології, обладнання, сировинні матеріали, проміжні та готові продукти, сервісне забезпечення та сфери застосування, зокрема, автомобільна промисловість, суднобудування, комунальне господарство, енергетика та електроніка, машинобудування, агроіндустрія, товари для побуту, спорту та відпочинку.

У числі учасників – ТОВ «Карболайн» (м. Харків), ТОВ «Лідер» (м. Київ), ТОВ «Статус» (Кіровоградська область), ТОВ «Файбер Пайпс» (м. Одеса), компанія «Хавел Композити ЮА» (м. Київ), ТОВ «Ц-Л Україна» (м. Харків). У 2013 р. на виставці була представлена широка експозиція китайських учасників – «China National Building Materials Corp.».

Наукові розробки у різні роки представляли Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Дніпродзержинський державний технічний університет, Запорізький національний університет, Національна металургійна академія України, Український державний хіміко-технологічний університет, Український НДІ технології машинобудування.

У рамках виставки щорічно проходить науково-практична конференція, під час якої висвітлюються актуальні питання розвитку галузі, вивчається вітчизняний та зарубіжний досвід, презентуються технологічні підходи.

У 2015 р. було розглянуто такі питання: «Інновації в композиційних матеріалах», «Розробка, дослідження властивостей і галузі застосування використання

углепластиків на основі поліефірефіркетона», «Формування композитного шару на поверхні зубчастих коліс редукторів ГТД», «Двошаровий композит для реакторів магніттермічного виробництва титану», «Розробка полімерних композитних матеріалів з магнітними властивостями».

Звертає на себе увагу зміщення акценту на світовому ринку в застосуванні конструкційних матеріалів від металевих до неметалевих.

За інформацією Науково-дослідного інституту склопластиків і волокна, аналіз зарубіжних джерел, а також загальні тенденції розвитку матеріалознавства демонструють, що в даний час інтенсивно ведуться розробки і дослідження в області композиційних матеріалів, армуючих компонентів і технологій їх переробки в високотехнологічну наукомістку продукцію з великою часткою інноваційної складової. Такі розробки проводять фірми США, Японії, ЄС, Китаю, Індії, ПАР, Південної Америки. Компанії орієнтуються на перехід від дослідницьких робіт до їх комерційного використання.

В Україні сегменти ринку конструкційних композиційних матеріалів і виробів з них, за винятком авіації, космонавтики та атомної промисловості дуже мало освоєні.

Тим часом виробництво полімерних композиційних матеріалів – одне з тих, яке найбільш стрімко розвивається і вносить вагомий внесок у збільшення валового внутрішнього продукту в кожному регіоні світу. Один з найперспективніших класів ПКМ сьогодні – углепластики – матеріали на основі полімерних матриць, армованих вуглецевими волокнистими матеріалами різних текстильних форм і номіналу. Про нові проекти з випуску углепластиків заявляють виробники з Індії, Канади та Саудівської Аравії. Але найголовнішим з нових світових центрів виробництва

вуглецевого волокна може стати Китай, де побудований найбільший завод з випуску вуглецевого волокна проектною потужністю 10000 тонн на рік і вартістю 415 млн дол.

Як уже зазначалося вище, основними споживачами полімерних композиційних матеріалів в Україні є атомна промисловість, авіаційна промисловість, тоді як за кордоном найбільш великі споживачі – будівництво, машинобудування, енергетика, спортивна індустрія; потужності по споживанню нарощує автомобільна промисловість. Застосування полімерних композиційних матеріалів ефективно при будівництві мостів, житлових і промислових будівель в сейсмічно небезпечних районах.

Під час виставки-конференції у Запоріжжі було презентовано ряд наукових розробок, що можуть застосовуватися в різних галузях промисловості.

Співробітниками міжфакультетської проблемної науково-дослідної лабораторії технічного сервісу машин Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету вперше отримано унікальний металовмісний композиційний матеріал на основі вуглепластика (МКВ), що володіє електропровідними і високими механічними властивостями. Розроблений матеріал може бути використаний для виготовлення деталей електрообладнання електрогенераторів, у вітроенергетиці, бо енергоємність виготовлення, транспортування та монтажу деталей з МКВ значно нижча.

Конструкторським бюро АТ «Мотор Січ» було запропоновано розробити матеріал на основі ПКМ, який міг би бути використаний у вітрових генераторах. При цьому новий ПКМ повинен володіти властивостями, що мають електротехнічні сталі. Ідея створення такого матеріалу полягає у суттєвому зниженні маси деталей електротехнічного призначення із збереженням необхідних

електромагнітних властивостей. Такі матеріали могли б успішно використовуватись замість феромагнетиків та інших спецматеріалів.

Поряд з традиційними армуючими волокнами для композиційних матеріалів все більше застосування знаходять і натуральні волокна. Основна перевага – мінімум шкідливого впливу на людину і навколишнє середовище, відсутність шкідливого впливу на тих, хто їх використовує, і проста утилізація.

Корисним є досвід вивчення властивостей і застосування органопластиків у сільгоспмашинобудуванні А.І. Бурі, Дніпродзержинський державний технічний університет. Дослідження довели, що підшипники ковзання з органопластики підвищують надійність і довговічність вузлів тертя сільськогосподарських машин у 2–4 рази, знижується трудомісткість процесу їх виготовлення, з'являється можливість звільнити металоріжуче обладнання, покращити умови праці і забезпечити економію дефіцитних кольорових металів і сплавів.

Враховуючи численні переваги – легкість конструкції, довговічність експлуатації, неохильність до корозії, екологічність, велику свободу для проектування, стає очевидною потреба в композиційних матеріалах вітчизняного виробництва. Застосування композиційних матеріалів дозволяє багатьом компаніям створити умови для зростання рентабельності своєї продукції. Тенденції ж інноваційності технологій неухильно розширюють область їх застосування.

Розвиток цивілізації викликає велике навантаження на природне середовище. Головною стратегією сучасного суспільства є ноосферно-сталий розвиток, що забезпечує стан рівноваги самого суспільства і біосфери. Саме тому зараз особливо важливі всі дії, спрямовані на формування нової

системи цінностей, котра сформульована в Концепції сталого розвитку, у принципах біосферосумісності, в ідеях створення ноосферного мислення та його запровадження у виробничій сфері.

Література:

1. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі. – К.: Видавництво «Інтелсфера», 2002. – с. 49–69.
2. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. // Економіка України. – 2012. – №6. – с. 4–12.
3. Салатюк Н. М. Актуальні аспекти переходу до моделі сталого розвитку в Україні / Н. М. Салатюк // Економічні науки: IX міжнародна науково-практична конференція. – Прага. – 2013.
4. Самарина Г.П., Дорошко С.Е. Анализ хозяйственной деятельности предприятий строительной отрасли / СПб.: Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2007 – 231 с.
5. Киляну Т.Г. Рынок композиционных полимерных материалов ждет новых игроков // Содружество. – 2015. – № 2–13 – с. 22–23.
6. Тезисы докладов VIII специализированной выставки-конференции «Композиты и стеклопластики» / Запорожская торгово-промышленная палата, 2015 г. – 24 с.

Шевчук В.О.

д.е.н., професор, проректор з наукової роботи
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
голова Наукового товариства ім. Сергія Подолинського

Гулевич О.Ю.

к.е.н., доцент, в.о. завідувача кафедри
фундаментальних економічних дисциплін
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
член Житомирського обласного правління
Спілки економістів України

Ходаківський Є.І.

д.е.н., професор,
академік АЕН України,
професор кафедри економічної теорії
та інтелектуальної власності
Житомирського національного
агроекологічного університету,
член Житомирського обласного правління
Спілки економістів України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НООЕКОНОМІКИ В СВІТЛІ ФІЗІОКРАТИЧНИХ ІДЕЙ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО І МИКОЛИ РУДЕНКА

Володимир Вернадський у праці «Кілька слів про ноосферу» наводить образні підрахунки німецького економіста Луйо Brentano. Подумки поставивши поруч всіх земель та відвівши кожному по 1 кв. м., той свого часу довів, що вони не зайняли б навіть площі маленького Боденського озера. «Могутність людини пов'язана не з матерією, а з її мозком, з її розумом і спрямованою цим розумом її працею», – підсумовує В. Вернадський.

Дослідження інтелектуальної могутності людства через три десятиліття продовжує Микола Руденко. Формулі американського астрофізика Френка Дональда Дрейка, що передбачає не дуже віддалену в часі смерть нашої цивілізації,

український мислитель протиставляє власну формулу. У варіанті, який описує майбутнє людства, його формула енергії прогресу являє собою алгоритм загальнолюдського безсмертя, що інтелектуалізацію земного буття змальовує як незворотну тенденцію планетарного розвитку.

Вихід людства на цей шлях відкривається завдяки досягненню сутності інтелектуального збагачення. Адже, на відміну від обмежених благ живої і неживої природи, інтелектуальне поле людства – безмірне. Для освоєння цього поля потрібна рівноправність доступу до отримання, генерування, обміну та перетворення гуманітарних і утилітарних знань на інтелектуальний капітал. В умовах, коли глобальні виклики стають все загрозливішими для живого, інтелектуальне збагачення людства слід послідовніше підпорядковувати утвердженню земного безсмертя.

Живе не завжди й не обов'язково має бути розумним. Та розумному для продовження свого існування належить залишатися тільки живим. Відстоювана подвижниками українського антропокосмізму ідея збереження земного життя в усіх його проявах – чи не найпоказовіше підтвердження розумності того планетарного устрою, що осмислювався ними задля нас і наших нащадків.

Криза економічної думки, одним із проявів якої є нехтування необхідністю дотримання природних законів у суспільно-господарському бутті, породжує деструктивне господарювання, наслідками якого стає дедалі зростаюче антропогенне та похідне від нього техногенне навантаження на природне середовище. Шквальне розгортання екологічної кризи у світовому масштабі призводить до загрози глобального колапсу.

З огляду на істотну зумовленість кризи чинниками світоглядного характеру, фізична економія (включно з її можливим продовженням у вигляді новітніх економічної та

економіко-філософської шкіл) покликана стати сучасною концептуальною основою виведення національного та світового господарства із кризового стану. Відтак її доречно розглядати як «ідеологію вписування» економічних систем у природне середовище.

Базуючись на викладених засадах, насамперед враховуючи природні закони економічного буття, необхідно вибудувати таку модель господарювання та обґрунтувати сценарії переходу до неї, реальне використання яких являтиме собою прикладний аспект застосування цієї «ідеології». Аналіз еволюції господарювання свідчить про наявність передумов формування концептуальних засад відповідної моделі.

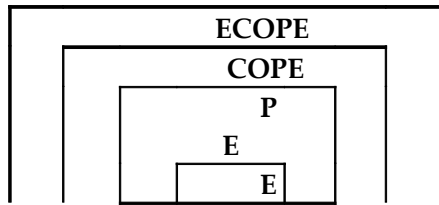
Історичний досвід показує, що найтривалішим був процес утворення економічних основ суспільного буття. Їх доповнення ринковими механізмами забезпечило формування ринкової моделі господарювання, а потреба подолання суперечностей і вад ринкової економіки зумовила необхідність дотримання соціальної орієнтації.

Проте країни, що скористалися цією моделлю, швидко переконалися в обмеженості й соціальної ринкової економіки. Адже зовні привабливий високий рівень матеріального добробуту базується в кінцевому рахунку на інтенсивному індустріалізмі, який завдає все відчутнішої шкоди довкіллю.

Тому набуває актуальності модель екологічно та соціально орієнтованої ринкової економіки (ECORE), запровадження якої демонструє реальну можливість «вписування» господарських систем у природне середовище (рис. 1).

Її екологічний компонент є обмежуючим параметром, який має об'єктивну пріоритетність і тому вимагає жорсткої субординації інших складових моделі, соціальний – цільовим орієнтиром, що спрямовує господарювання у гуманістичне

русло, а ринковий описує механізм розвитку господарських систем.

Умовні позначення:

Е — економіка;

РЕ — ринкова економіка;

COPE — соціально орієнтована ринкова економіка;

ECOPE — екологічно та соціально орієнтована ринкова економіка.

Рис. 1. Екологічно та соціально орієнтована ринкова економіка як модель «вписування» господарських систем у природну сферу

Прикладне використання моделі стає можливим завдяки обґрунтуванню сценаріїв «вписування» економічних систем у природну сферу. Відтак перехід до моделі ECOPE передбачає втілення низки стратегій, якими є:

- економізація господарських систем;
- маркетизація економізованих господарських систем;
- соціальна орієнтація ринкової економіки;
- екологізація соціально орієнтованої ринкової економіки.

Визначальною серед названих стратегій є економізація господарських систем. Вона зачіпає глибинну складову моделі ECOPE і потребує:

- розмежування господарських систем на реальну та монетарну сфери, а саме – сферу створення та руху потоків товарів, робіт і послуг (реальна економіка) та сферу ство-

рення грошей і обігу грошових потоків (символічна або віртуальна економіка);

- модифікацію реальної та монетарної економіки шляхом структуризації на викладених концептуальних засадах і виокремлення в їх складі нових підрозділів суспільного відтворення та типів суспільно-господарських відносин.

«Вписування» економічних систем у природну сферу вимагає принципово нової інтерпретації структури суспільного відтворення. У найбільш загальному окресленні це потребує виокремлення нових підрозділів із складу існуючих та доповнення традиційної структури економіки новими підрозділами.

Переосмислення сутності виробництва дозволяє вести мову про кілька його типів, якими є:

- акумулювання поточної енергії, виробництво якої здійснюється завдяки космічному випромінюванню;

- нагромадження живої речовини, виробництво якої є наслідком процесів фотосинтезу;

- генерування інтелектуальних продуктів, здійснюване людьми як мислячими істотами.

Таке тлумачення сутності виробництва приводить до висновку, що господарські системи, діяльність яких полягає у видобуванні енергоносіїв та інших корисних копалин і їх перетворенні, а не акумулюванні енергії та нагромадженні речовини, належать до сфер видобутку та виготовлення, але не виробництва.

Що стосується сфер обміну, розподілу та споживання благ, то ці сфери мусять бути суттєво модифікованими відповідно до вимог, що впливають із викладених концептуальних положень фізичної економії та цільових орієнтирів і обмежуючих параметрів моделі ECORE.

Водночас антропогенні та техногенні фактори призводять до необхідності доповнення складу реального сектору

економіки принципово новим підрозділом, який умовно може бути названий рисайклінгом. Він охоплює сукупність природо-, людино- та ресурсовідтворюючих процесів, а його запровадження пояснюється необхідністю інтерпретації господарських систем за аналогією до біосфери, яка самовідтворює себе і в якій відсутнє поняття відходів.

Відтак діяльність господарських систем доречно уподібнити природній діяльності, виокремлюючи у складі реального сектору економіки такі притаманні екології системоутворюючі поняття, як продуценти, консументи та редуценти. До продуцентів (їх доцільно вважати первинним рівнем реального сектора економіки) пропонується відносити сферу виробництва у викладеному їй розумінні; до консументів (вторинний рівень) – сфери видобутку, виготовлення, обміну, розподілу та споживання; а до редуцентів (третинний рівень) – сферу рисайклінгу.

Пропонована стратегія «вписування» господарських систем у природне середовище дає змогу долати вади традиційних підходів до інтерпретації економіки та її структури, які призвели не лише національно-господарські системи багатьох країн, в тому числі й України, але і світогосподарську систему загалом до екологічної, соціальної та економічної кризи.

Потреби «вписування» економічних систем у природну сферу вимагають нового тлумачення відносин власності та споріднених з ними орендних і кредитних відносин між представниками колишніх, теперішніх та майбутніх поколінь.

У структурі відносин власності слід виокремлювати загальнолюдську власність, що належить усім поколінням, а не окремим з них. Відтак об'єктами права загальнолюдської власності мають бути джерела відтворюваних і невід-

творюваних ресурсів та досягнуті людством інтелектуальні надбання.

Об'єктами права власності теперішніх поколінь треба вважати відтворювані природні та інтелектуальні блага, самостійно здобуті цими поколіннями, та успадковані ними від попередників. Ці об'єкти здобуваються за допомогою своєрідної оренди, яка забезпечує акумулювання енергії, нагромадження живої речовини, використання людського інтелекту для створення знань.

Вкрай важливою стає ідентифікація об'єктів права власності прийдешніх поколінь. Такими об'єктами є обсяги загальнолюдської власності, збільшеної на частку власності теперішніх поколінь, що переходить у спадок нащадкам, за винятком спожитих невідтворюваних ресурсів та шкоди, заподіяної природі і людям.

Зменшення загальнолюдської власності варто розглядати як своєрідну позику, взяту минулими та сучасними поколіннями у майбутніх поколінь. Необхідність визнання цього специфічного кредиту стає дедалі нагальнішим у даний час, коли виявляються все помітнішими факти не лише зростання такої заборгованості, але й неприхованого пограбування нащадків.

Істотною передумовою нагальності відстежування цього типу економічних відносин стає те, що борг, взятий у прийдешніх поколінь їх попередниками, є незворотним. Торкаючись його відшкодування, доречно вести мову тільки про умовну компенсацію цього боргу: адже його можна повернути нащадкам лише у вигляді частки благ, здобутих їх попередниками. Тому стає безальтернативним захист загальнолюдської власності, обсяги якої мають бути примноженими чи принаймні збереженими заради виживання й розвитку прийдешніх поколінь.

Геній найвидатніших фізіократів світу В. Вернадського та М. Руденка визріває в ХХІ ст. через становлення інтелектуальної економіки (нооекономіки), що поєднує інформаційну економіку, економіку знань при базовій основі активізації інтелектуальної сфери та оплати інтелектуальної праці за еквівалентами складної кваліфікованої.

При формуванні гештальту (образу, уяви), національної системи інтелектуальної економіки за основу і вершину взято інтелектуальний сектор (охорона здоров'я, освіта, наука, культура), в центральній частині – ринок, врівноважений товарним і фінансовим макросегментами, а умови функціонування – мультиплікатор рівноваги, яку забезпечує залучення інвестицій і, згідно постулатів синергетики, зовнішніх, як ознака посилення взаємодії із зовнішнім середовищем і, зокрема, за визначеним вектором гуманістично-демократичного європейського світу (рис. 2).

**Рис. 2. Стержневий гештальт (образ)
інтелектуальної економіки**

Активізація дії внутрішнього середовища вимагає нормалізації системи оплати інтелектуальної праці за еквівалентом складної кваліфікованої, формулу якої визначив ще в 1790 р. Адам Сміт: праця спеціаліста – це подвоєна проста, але це нижня межа для розрахунків, а далі йде наступна тарифікація – бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук.

Поки не існують стандарти ринку землі, як ознака інтелектуальної економіки. Але, цілком очевидно, що товарний та фінансовий макросегмент ринку землі повинні бути збалансованими, тобто товарна маса землі еквівалентна банківській сертифікатній.

При цьому ознаками інтелектуальної економіки є: знання – товар, наука – стратегічний ресурс, інноваційне виробництво, плюаристична власність, економічна влада – доступ до інформації, творча активність, оплата праці за еквівалентами складної кваліфікованої.

Для координації розвитку інтелектуальної економіки держава використовує мультиплікатор рівноваги Дж. М. Кейнса, створюючи надрівновагу в темпах приросту виробництва над темпами суспільного споживання за рахунок акселератора інвестування інтелектуальної сфери.

В гуманітарному вимірі функціонування системи інтелектуальної економіки є субстрактним вектором розвитку цивілізаційних процесів. Про це яскраво свідчить наукові досягнення сучасної школи фізичної економіки вперше презентованій в світовій науці Миколою Руденком. Визначаючи космос – середовище існування інтелектуальної сфери він будує цілісну архітектоніку Всесвіту та вписує в неї «Людину», як єдність фізичного і духовного та їх спорідненість стверджуючи, що подібно до людини, Всесвіт теж має власний орган синтезу та започатковує категорію «духоматерії».

Економіко-філософська система українського вченого і письменника М.Д. Руденка є найбільшим внеском в розвиток фізіократичних ідей ноо (інтелектуальної) економіки. Свою економіко-філософську систему, яка охоплює такі основоположні праці, як «Гносис і сучасність», «Архітектура Всесвіту», та «Енергія прогресу», мислитель вибудовує на засадах синтезу знань, охоплюючи філософію, економіку, космологію, фізику, математику, психологію та теологію.

Він доводить нагальність відновлення порушеного синтезу Знання, яке у своїй першооснові було, а тому і мусить залишатися єдиним. Відроджена М.Д. Руденком парадигма фізичної економії є прикладом започаткування єдності того

сегмента знання, яке окреслює економічний аспект суспільного та загальноцивілізаційного буття.

Підхід М.Д. Руденка до оцінки економіко-філософських надбань принципово відмінний від існуючих підходів. Він оцінює світоглядні та економічні доктрини, особливо ті, що вважаються визначальними для суспільно-господарського розвитку, не як догми, яких треба сліпо дотримуватися, а як інструменти. Адже, залежно від використання соціально-політичними силами, ці інтелектуальні надбання можуть бути не лише сприятливими, але й індиферентними, а також несприятливими чи навіть руйнівними, заперечуючи цивілізаційний прогрес або відкидаючи окремі країни чи світове співтовариство загалом на шлях регресу, що наочно засвідчує сучасне розгортання глобальної кризи. М.Д. Руденко наголошує, що в його працях розглядається «енергетика суспільства, а не політичні аспекти суспільного життя... Що ж до самої політики, то вона... повинна формуватися на основі законів природи, а не навпаки» [4, с. 82]. Тому фізичну економію слід сприймати як основу, на якій має ґрунтуватися політична економія та прикладні економічні науки.

Істотною особливістю економіко-філософського доробку М.Д. Руденка є те, що він розвиває ту царину наукової думки, дотримання критеріїв якої забезпечує вихід України та світового співтовариства на шлях поступу. Дотичність його праць до ідеї прогресу, яка впродовж сотень років залишається невирішеною, стаючи надзвичайно актуальною зараз, в новому тисячолітті, вивищує М.Д. Руденка у когорту мислителів, що ставлять собі за мету її розв'язання.

Відтак економічні студії М.Д. Руденка, що розпочалися із прагнення віднайти русійну силу цивілізаційного поступу, підвели його до пошуку відповіді на основне питання економії як науки, яке полягає у виявленні джерела прогресу.

Ключовою категорією, що пронизує створену мислителем наукову систему, стає енергія прогресу. У одному з визначень М.Д. Руденка енергія прогресу – це абсолютна додаткова вартість, джерелом якої є космічне випромінювання, а її здобуття людьми можливе завдяки використанню фотосинтезу. Формулювання цієї категорії є методологічною базою, на якій побудована світоглядна конструкція фізичної економії, що охоплює як вже існуючі, так і самостійно відкриті вченим категорії і закони.

Творчо інтерпретуючи єдність фізичного і духовного, М. Руденко будує цілісну архітектуру Всесвіту та «вписує» в неї людину. Ідея їх спорідненості дозволяє йому стверджувати, що подібно до людини Всесвіт теж має власний Орган Синтезу.

Поєднання гностичного з фізичним приводить М.Д. Руденка до висновку про матеріальність Бога, якого він ідентифікує із Всесвітом як Суб'єктом. З онтологічної точки зору цей справді новаторський підхід позбавляє аргументації і псевдоматеріалістів, і псевдоідеалістів. Як стверджує мислитель, *пантеїзм* саме через те і є справжнім *теїзмом*, що визнає Богом Всесвіт як ціле. Це дозволяє М. Д. Руденкові продовжити новітнє осмислення започаткованого С. А. Подолінським дослідження енергетичних аспектів взаємодії між суб'єктами та об'єктами. Адже коли енергія розглядається як об'єкт, то це не виключає, а навпаки, передбачає і протилежне, тобто розгляд енергії як прояву впливу суб'єкта, що діє на людину. Такий світоглядний підхід є правомірним з позицій введеної М.Д. Руденком категорії «Духоматерія».

Отже, не тільки людина як суб'єкт впливає на енергетичні потоки, а насамперед Духоматерія за допомогою енергії діє на людину, забезпечуючи або ж, навпаки, унеможлиблюючи людське існування. З огляду на це енергія і

повинна розглядатися як прояв дії впливу Суб'єкта (Першотворця).

Натомість людину у цій системі слід розглядати і як об'єкт, що знаходиться під безпосереднім впливом енергії Космосу, яка є продуктом діяльності Першотворця. Відтак взаємодія елементів системи має не лише прямий вплив (коли людина діє на енергетичні потоки), але і зворотний (коли стає визначальним вплив Духоматерії через енергію Космосу на людину).

Таким чином, досліджуючи витоки загальнолюдського поступу, мислитель усвідомлено приходить до Бога як до першоджерела і рушійної сили прогресу. У цьому варто вбачати істотну сторону інтелектуальних здобутків М.Д. Руденка у царині сучасного знання про світ і реальність.

З іншого боку, якщо Бог – це Всесвіт і Природа, то пошана до Бога – це ставлення до природи як до святині. Відтак надзвичайно важливий аспект фізичної економії в інтерпретації М.Д. Руденка полягає і в тому, що вона стає новітнім концептуальним ключем розв'язання екологічних проблем, які, загострюючись, ставлять на порядок денний питання вже не прогресу, а, щонайменше, виживання людства.

Адже дедалі поширенішими стають розмови про ймовірність самознищення людства внаслідок техногенного, біогенного чи іншого рукотворного тотального руйнування біосфери. М. Д. Руденко теж вказує на цю загрозу, проте обґрунтовано відкидає твердження про безальтернативність омніциду за умови використання ідей фізичної економії.

Він описує можливість і необхідність виходу людства із цієї пастки, чим засвідчує вже не лише власний, а загальнолюдський, цивілізаційний оптимізм. Більш того, мислитель з переконаністю веде мову про безсмертя людства: «...немає небезпеки, що колись увірветься фотосинтез... Отож ніщо не заважає утвердженню нашого безсмертя, окрім

нашого незнання». Відтак намагання М. Д. Руденка «вписатися» у природу стає визначальним на противагу технократизму, який загрожує людству омніцидом.

Прикметною особливістю його дослідницької методології є обрання позиції у методах пізнання. М. Д. Руденко показує, як індуктивна чи дедуктивна спрямованість пізнання визначає переважання гносеологічного або онтологічного підходу. Він доводить, що пізнання реальності повинно базуватися на метафізичних (онтологічних) засадах. Його слід починати від Субстанції, навіть коли вона ще невідома досліднику.

Відтак вельми цінним з онтологічних та прикладних міркувань наслідком досліджень М. Д. Руденка є знаходження енергетичного джерела, яке стоїть в основі фотосинтезу. Цим джерелом він вважає Світову Монаду (Духоматерію). М. Д. Руденко тлумачить додаткову вартість як її прояв, розмежовуючи на абсолютну (яка і є енергією прогресу) та відносну.

Спираючись на такі філософські засади, М. Д. Руденко виводить формулу енергії прогресу та її основні закономірності, відкриття яких дозволяє отримати принципово нові відповіді на питання про сутність капіталу, людського прогресу та регресу в їх найглибиннішому розумінні.

Вибудовану М. Д. Руденком формулу енергії прогресу можна прийняти за критерій, що характеризує її у кількох вимірах. Загальною закономірністю є поділ енергії прогресу на 5 рівновеликих одиниць: він важливий для досягнення натурально-продуктової структури абсолютної додаткової вартості і стає основоположним для забезпечення її безперебійного циркулювання в економічному організмі суспільства.

Відповідно М. Д. Руденка доречно вважати автором відкриття однієї з найістотніших об'єктивних закономі-

мірностей цивілізаційного процесу. У той же час, відкриті ним пропорції є гранично простими: умовна одиниця обсягу продукції, вирощеної протягом року, мусить бути розподіленою за 5-ма основними напрямками: 2/5 (у вигляді соломки і трави) – для згодовування худобі (1/5) та удобрення землі органікою (1/5), а 3/5 (у вигляді зерна) – для споживання самими виробниками цієї продукції (1/5), працівниками промисловості (1/5) та задоволення потреб держави (1/5).

Формулу енергії прогресу М.Д. Руденко конкретизує стосовно до тлумачення відкритих ним пропорцій руху нагромаджуваних сільським господарством енергетичних потоків та власної інтерпретації глибинної сутності поняття капіталу. Грунтуючись на засадах фізичної економії, М.Д. Руденко дає власну формалізовану модифікацію капіталу:

$$K = E - F,$$

де K – капітал, E – енергія прогресу,
 F – кількість ентропії.

Відтак зрозуміло, що лише 3/5 продукції аграрного сектору економіки ставатимуть основою суспільно-господарського прогресу (в т. ч. 2/5 у вигляді соломки і трав та 1/5 у вигляді зерна, яке залишається у селянства), бо 2/5 у вигляді зерна споживатимуться робітниками, державними службовцями та військовими. У такий спосіб М. Д. Руденко осучаснює зроблений Ф. Кене висновок про те, що «державна й промисловість є виключно ентропійними органами суспільства».

М.Д. Руденко викладає тлумачення цієї формули і за допомогою усталених понять, вказуючи, що «капітал є абсолютною додатковою вартістю після вирахування з неї відносної вартості та державних витрат». Він підкреслює, що

виводить капітал «не з грошового обігу, а з космічної субстанції».

Отже, одна із найсуттєвіших вимог, дотримання якої перетворюється на заporуку суспільного (в окремій країні) та загальноцивілізаційного (в усьому світі) прогресу, полягає в тому, аби землеробство володіло трьома продуктивно-енергетичними одиницями: в разі її порушення розпочинається регрес і занепад суспільств чи світового співтовариства загалом. М.Д. Руденко перетворює цю пропорцію у науковий інструмент потужної світоглядної та пізнавальної сили, що дозволяє досягнути глибинну сутність сприятливих, несприятливих і руйнівних тенденцій розвитку національних та світового господарств.

Економічні праці М.Д. Руденка являють собою такий внесок у надбання фізичної економії, який характеризує сучасний стан її розвитку. Ці праці створюють підґрунтя для «розблокування» тривалої кризи економічної думки та дозволяють окреслити перспективи розвитку новітньої національної та світової наукової школи.

Найважливішим висновком Миколи Руденка про те, що джерелом абсолютної додаткової вартості є не Земля з її надрами, і навіть не Сонце, а світова Монада, як Творець Світа, тобто Першотворець, стає парадигмальним для побудови новітньої економічної теорії та формування сучасного світового мислення на основі єдності Релігії та Науки, Всевишнього і Природи. Спрямування такого об'єднання неусвідомлено призведе до формування природньо-оптимістичного Провидіння, тобто Абсолютного Розуму, що діє по ідеї Добра, оскільки навіть за твердженням античних (Сократ) першоосновою всього є Абсолютне Добро, що є найвищою ознакою Гуманітарності і всесвітнього розвитку цивілізації.

Література:

1. Грабар І.Г. Синергетика економічних систем: навчальний посібник / І.Г. Грабар, Є.І. Ходаківський, О.В. Вознюк [та ін.]. – Житомир: 2003. – 244 с.
2. Іванюк О.В. Інтелектуальна власність: наочно-навчальний посібник / О.В. Іванюк, І.Л. Литвинчук. – Житомир: В.Б. Котвицький, 2014. – 163 с.
3. Ходаківський Є.І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навчальний посібник / Є.І. Ходаківський, В.П. Якобчук, І.Л. Литвинчук. – К.: «ЦУЛ», 2014. – 276 с.
4. Ходаківський Є.І. Ноогештальти національної економіки (синергетичний контекст) / Є.І. Ходаківський // Інтелектуальна економіка: глобальні тенденції та національні перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, 15 трав. 2015 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 7–13.
5. Ходаківський Є. І. Синергетика та гештальти кооперації / Є. І. Ходаківський / Брошура. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – 35 с.

Ярош Н.Ф.

Академик АЭН Украины,
Первый вице-президент
Союза экономистов Украины

МОДЕРНИЗАЦИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА НА ПУТИ К НОВОЙ, НООСФЕРНОЙ МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Искусство управления страной и обществом всегда было в центре внимания вершителей судеб – правителей всех цивилизаций, как и понимание того, что из всех способностей человека самое трудное и самое редкое – это умение управлять. А это значит, умение предвидеть, прогнозировать, планировать, регулировать.

Нине наша экономика и все общество находится в глубоком системном кризисе. Что же произошло с Украиной за последние почти четверть века?

После провозглашения независимости нашей державы, в угоду зарубежным «консультантам» началось поспешное и совершенно необоснованное критиканство фундаментальных основ государственного планирования в советский период. Отказавшись от своего, более чем семидесятилетнего прошлого, мы построили на его развалинах не смешанную регулируемую планово-рыночную модель, необходимую в идеале, а глубоко ущербный, разрушающий общество и государство бюрократически-олигархический строй с его криминально-спекулятивным характером, окрещённым его идеологическими творцами и оруженосцами «закономерным переходным периодом» от социализма к рыночной экономике.

Если называть вещи своими именами, многие пребывали в эйфории, как нам казалось, сугубо практического действия свободных рыночных сил. Догматически верили, что скорейшая либерализация всех общественных отношений и открытие для внешнего мира экономических границ создаст базу для стремительного экономического развития и повышения уровня благосостояния наших граждан.

Слепое преклонение перед свободой рынка отодвинуло государственное управление на задний план. Было как-то стыдно и не современно даже упоминать о плане, управлении, регулировании, ответственности власти, преемственности государственной политики. А государственных служащих, которые во всех странах держат на своих плечах основную тяжесть управления, оскорбительно обозвали чиновниками. Большую часть

профессионалов при этом под разными предложениями заменили на неподготовленных к госслужбе болтунов.

Обратный процесс управлению – «дерегулирование» стало лейтмотивом действий власти, государственной политики, правил поведения бизнес-среды. Хаотический подход к системе государственного управления деформировал мощные пласты экономического фундамента страны, дезорганизовал работу всех государственных институций.

24-летний путь нашей независимости и нынешнее состояние развития национальной экономики заставляет кардинально изменить доктрину развития страны, и как можно скорее поменять догматические (навязанные из вне) взгляды на многие общественно-экономические отношения. Сегодня уже мало говорить об инновационном пути развития. Мы этот раунд, по-настоящему не начав, полностью проиграли.

Украине сейчас, как никогда, нужен экономический прагматизм. Не будет экономического роста – не будет социального благополучия. На повестке дня должна стоять модернизация, то есть создание фундаментальных институциональных, научно-технических, социальных, культурных, политических, инфраструктурных основ для качественного роста и стабильного развития. Поскольку эти основы в своё время созданы не были, сейчас имеем негативный результат и обнищание народа.

Прежде всего, необходимо на основе глубокого научного анализа, определить важнейшие цели государственного развития и разработать соответствующую этим целям долгосрочную стратегию, которая должна быть максимально прагматичной, ориентироваться на восстановление и развитие общественного производства, внутреннего рынка, человеческого потенциала.

Стратегия должна базироваться на комплексной системе государственного управления, которая включает научный анализ, прогнозирование, планирование, умелую организацию, регулирование, учёт и контроль.

Диалектическое соединение этих функций государственного управления и их чёткое выполнение органами власти позволит нам достичь видимых результатов в недалёком будущем и кардинально изменить положение нашей страны в мире. Естественно, что эти задачи могут быть воплощены только под эгидой государства. О его роли часто идут дискуссии, но уже ни у кого не вызывает сомнения, что влияние государства на развитие общества – главенствующее, и это не может заменить рынок.

Особый вопрос – эффективность деятельности власти. К сожалению, наше общество пока ещё не предъявляет свои требования к политикам и власть имущим за развал страны и не требует ответа за их деяния. Результат оставленной на долгое время без управления страны, плачевный.

Экономические показатели развития Украины свидетельствуют о состоянии глубокой рецессии. Беспрецедентное падение в последние годы объёмов производства, сокращение инвестиций в основной капитал, рост безработицы (5–7 млн украинцев уехали на заработки в соседние страны), увеличение дефицита бюджета с одновременным ускоренным увеличением долговой зависимости государства, стремительный рост бедности населения – вот далеко не полный «букет» практических результатов хозяйствования многочисленных правительств нашей страны.

В этой связи хотелось бы напомнить простую классическую истину: не начинай никакое реформирование или преобразование, если не готов этим сделать хотя бы немного лучше, полезнее, эффективнее. Все реформы,

проведённые в Украине за последние годы, несли, в основном, разрушительный характер во всех отраслях народного хозяйства страны. Реформаторский зуд, при отсутствии профессионализма, фактически уничтожил такие отрасли, как станкостроение, судо- и авиастроение, космическую отрасль, радиоэлектронную промышленность, сельское хозяйство, да и многое другое.

Критикуем, кому только не лень, советскую командно-административную систему управления различными сферами экономики страны, именно которая была системой – плохой или хорошей, обсуждать не будем. Её разрушили, ничего толкового не предложив взамен.

Планирование народного хозяйства уничтожили как класс, заменив все это криминальным рынком, который, дескать, в обязательном порядке всё отрегулирует. Но никакого саморегулирования не получилось, а всё осталось неопределённым, стопроцентно коррумпированным и весьма далёким даже от критикуемого либерал-демократами, так называемого, колхозного базара.

А ведь была система командного управления плановым хозяйством (особо подчёркиваю – плановым хозяйством), и она работала, хотя и не всё там было гладко. Её, конечно, надо было совершенствовать, но не ломать. Весь нормальный экономический мир управляет экономикой – и в обязательном порядке на плановой основе, разумно используя экономические механизмы управления, а не административное вмешательство.

Ошибки Украины наглядно видны на примере Казахстана, руководство которого не стало крушить всё социалистическое, а разумно взяло его на вооружение. Ещё в 1994 г. правительство Казахстана составило первую экономическую антикризисную программу, включающую курс на диверсификацию и модернизацию. Но особую роль

планированию стали отводить с 1997 г., когда Президент страны Н. Назарбаев обнародовал стратегию «Казахстан-2030», в рамках которой создаются пятилетние программы развития, десятилетний индикативный план, отраслевые программы развития.

Таким образом, в Казахстане поддерживаются жизнеспособный симбиоз двух несхожих, но взаимодополняющих друг друга регуляторов планового и рыночного. Именно такая интегральная, или конвергентная система выводит общество на траекторию быстрого и сбалансированного роста, позволяет защититься от неурядиц или, во всяком случае, свести к минимуму их последствия.

В результате такой политики за 20 лет независимости ВВП на душу населения в Казахстане вырос с 400 до 11 тыс. долл. – в 27 раз. А Украина за это время не достигла по объёму ВВП даже уровня 1990 г.

Высокими темпами, к примеру, развивается Япония (практически не имеющая своих полезных ископаемых), которая ещё с 1970 г. разрабатывает стратегические документы своего планирования на 25 лет. С этим интервалом во времени они пытаются заглянуть в будущее и каждые 5 лет обновляют, расширяют свои горизонты.

Во Франции также успешно работают давным-давно семилетние планы развития экономики страны. В США, Канаде, Скандинавских странах сельхозтоваропроизводители заранее знают, сколько и какой необходимо им вырастить продукции, кто, когда и по какой цене у них её закупит. В этих странах работает система государственного управления, регулирования экономикой страны с учётом мирового опыта, в том числе и нашего советского, который наши радикальные либерал-демократы тупо уничтожили.

Призывая другие государства к рыночному фундаментализму и к максимальной экономической

открытости, США и американский бизнес, например, откровенно прибегают к протекционизму, то есть экономической замкнутости, когда дело касается защиты их собственной национальной экономики от внешних конкурентов.

В условиях обострения глобальных проблем роль государства в регулировании социально-экономического развития каждой страны представляется по-своему решающей. При доминировании власти над обществом роль государства всегда была, есть и будет решающей. Следовательно, вполне закономерно, что общество предъявляет высокие требования к государству и механизмам его экономического роста, которые оно само должно в своих же интересах развивать.

Продолжает удивлять весь мир т.н. китайское «экономическое чудо», позволяющее Китаю удваивать свой ВВП практически каждые десять лет. Оно также базируется на планировании, а также на сохранении Китаем своей финансовой системы под суверенным контролем, избежав невероятного давления со стороны США и МВФ. Важно и то, что в Китае процесс трансформации и модернизации социально-экономической жизни возглавляет государственный сектор, а не частный. Примечательной особенностью и составной частью китайской хозяйственной политики стало выдвижение на передний план идеи социальной справедливости, а это в экономической части предусматривает увеличение части ВВП, которая перераспределяется государством и усиливает его контроль над крупным частным капиталом, не исключая при этом государственно-частного партнёрства.

Учёные Украины убеждены, что одной из главных причин плачевного состояния экономики страны стало отсутствие долгосрочной научно обоснованной стратегии

развития. Вот уже почти четверть века развитие страны осуществляется в соответствии с программами (а точнее с политическими лозунгами) правительственных партий. Со сменой правительства (а это происходит каждые 1–2 года) меняется и вектор развития.

Масштабы современных проблем, возникших перед Украиной, требуют от государства и общества, как неоднократно предлагал Президент Союза экономистов Украины, профессор Оскольский В.В., **разработки и утверждения парламентом единой комплексной долгосрочной программы развития**, которая б не ограничивалась границами циклов предвыборных компаний, а обеспечивала бы преемственность при сменах состава правительства.

Сейчас ситуация усложняется тем, что нужно немедленно преодолеть глубочайшие кризисные явления в экономике и обществе, возобновить работу промышленных предприятий особенно ведущих отраслей. Выход из этой ситуации возможен лишь на основе создания новой модели экономического развития страны, предложенной учёными Национальной академии наук и Союза экономистов Украины.

Необходимо, наконец, обеспечить выполнение принятого более 10 лет назад парламентом закона, и **перейти к государственному стратегическому планированию (прогнозированию) развития страны на основе общегосударственной Программы социально-экономического развития Украины и её регионов на долгосрочный период (20–30 лет)**. В основу Программы следует заложить новейшую идеологию экономики знаний, инновационного делового мышления, что позволит реализовать мощный потенциал трансформаций во всех сферах общественной жизни страны и её регионов,

ориентированных на преодоление кризисных явлений и динамичный рост экономики в условиях интеграции хозяйственной системы страны в мировое экономическое пространство. Эта Программа должна стать методологической базой для разработки индикативных среднесрочных пятилетних планов-прогнозов социально-экономического развития Украины, отдельных её регионов, государственных целевых отраслевых и региональных программ. И только основываясь на таких пятилетних прогнозах социально-экономического развития страны должны формироваться текущий и перспективный бюджеты государства и регионов.

Следует помнить, что в науке управления имеется такой принцип – точно сформулировать цель, которую ты ставишь, и выбрать один из наиболее эффективных путей её достижения, а не заниматься их выбором бесконечно. Проблема нашего государственного управления, по нашему убеждению, заключается в том, что все последние 24 года мы не можем сформулировать стратегическую экономическую задачу для страны, в которую поверил бы народ, и наметить более или менее осмысленный путь к поставленной цели.

Мировой опыт свидетельствует, что сценарии долгосрочного развития каждой страны предусматривают рост её конкурентоспособности как у традиционных, так и новых наукоёмких секторах, прорыв в увеличении качества человеческого капитала и динамики производительности труда, опережающее развитие высокотехнологических производств и преобразование инновационных секторов в основной источник экономического роста. Решение подобных задач требует создания системы чёткого взаимодействия государства, бизнеса, науки и просвещения путём использования эффективных инструментов инновационного развития, в числе которых сегодня

важнейшую роль играет кластерный подход в организации производства и сферы услуг. **Использование кластерной модели организации бизнеса в качестве адекватного инструмента модернизации экономики уже не имеет альтернативы.** Детальное обсуждение этого вопроса состоялось в сентябре 2014 г. на очередном Пленуме Союза экономистов Украины, а научные Рекомендации, принятые по итогам обсуждения, направлены Президенту, Парламенту и Кабинету Министров Украины.

Серьёзную угрозу украинской государственности представляет теневая экономика, фундаментом которой является коррупция. Теневая экономика существует во всех странах мира. Её основными отличиями есть масштабы, источники, формы, состояние государственно-правового контроля над ней. По разным оценкам её уровень в высокоразвитых странах составляет 17% ВВП, в странах с переходной экономикой – свыше 20% и в развивающихся странах – более 40% ВВП.

Для Украины актуальность проблемы теневой экономики существенно выше. Последствия мирового финансово-экономического кризиса утяжеляются своеволием властей и коррупцией, непрозрачностью экономических отношений и связей, разбалансированностью и деградацией системы государственного управления, а также технологической отсталостью, которые тормозят развитие экономики, усугубляют процесс обнищания населения. За оценками Мирового банка, Украина имеет наибольший неформальный сектор, который достигает 50% официального ВВП, что существенно усложняет «диагностирование» экономики. Вследствие этого могут быть завышены уровни основных переменных ВВП – таких как правительственные расходы и размер финансового сектора. Согласно расчётам западных экспертов, критическим для

страны является размер теневого сектора на уровне 15–30% ВВП. Если же оборот теневого бизнеса превышает 30% ВВП, экономика становится неуправляемой.

По последним данным Минэкономразвития Украины, теневой сектор в экономике за последний год вырос ещё на 5% и достиг 47% ВВП. Основными секторами теневой экономики в Украине является коррупция и взяточничество, уход от уплаты налогов, отток капитала, двойная бухгалтерия, скрытая безработица и т.п.

Для преодоления негативных последствий «тенезации» экономики Украины учёные Союза экономистов Украины предложили внедрить и реализовать систему мер, в числе которых, в частности, есть планирование и прогнозирование социально-экономического развития.

Одним из ключевых вопросов построения нового общества является **формирование новой парадигмы социально-экономического развития и новой управленческой культуры с Этикой, Совестью, Моралью и Социальной ответственностью**, основывающихся на базовых общечеловеческих ценностях и прямо и непосредственно определяющих важнейшие управленческие решения. Мы убеждены, что структурную перестройку экономики и модернизацию всего общества начинать надо именно с духовно-моральной составной. Мы напоминаем, что это наиболее сложная задача, требующая усилий не только власти, но и каждого гражданина, каждой организации и общества в целом. Другого выхода сохранить нынешнюю цивилизацию ни у нас, ни у человечества в целом просто не существует.

Современные финансово-экономические, а по существу – политико-экономические кризисы закономерны. Они представляют собой расплату за аморальное стремление многих обеспечивать собственное благосостояние путём

насилия и обмана, паразитируя на природе, не возвращая ей долги, за нарушение права каждого человека на труд и на получение достойной зарплаты и пенсии, наконец, за безмерную жадность, обдирательство и манипулирование сознанием людей.

На XXI ежегодном Собрании членов Международного Союза экономистов, соучредителем и активным членом которого является и Союз экономистов Украины, на тему: «Социально-экономическое развитие мирового сообщества: современные тенденции, проблемы, перспективы» зафиксировано, что **глобальная финансовая система сегодня представляет собой банальную финансовую пирамиду**. Она отвлекает средства от реального производства, от инвестиций в реальное производство и способствует углублению глобального неравенства, накоплению глобальных диспропорций внутри и между регионами. Различные формы прямой государственной поддержки банков и государственные гарантии финансовых активов и сделок сформировали в начале XX века финансово-номенклатурную олигархию. Но в XXI веке, как показывает общественно-политические события по всему миру, с ролью руководителя цивилизации она не справилась. Кризис системы – это кризис образа жизни и ведения экономики. Что касается финансового кризиса, то участь любой пирамиды предreshена. Однако глобальные финансовые конгломераты стали слишком большими. Их моментальное обрушение равносильно катастрофе. Нужен продуманный демонтаж. Как проводить демонтаж – это действительно поле для дискуссий.

Примером может служить т.н. финансовый кризис 2008–2010 гг. Можно задаться вопросом: «А догадывались ли о последствиях надувания «финансовых пузырей» и формировании «токсичных активов» владельцы и топ-

менеджмент крупнейших банков, страховых компаний, да и национальных и международных финансовых институтов?». Ответ очевиден. Не только догадывались, но и точно знали, что рано или поздно кризис произойдёт. Но такая стратегия развития представлялась наиболее привлекательной, «эффективной». И, конечно, финансовые магнаты были уверены, что их структурам и, тем более, им лично ничего не грозит. Свои своих не бросят. В основном так и получилось: основные усилия правительств (в России, в Украине, и на Западе) были направлены на спасение главных виновников кризиса – крупнейших финансовых институтов.

Примеры такого рода «эффективных» стратегий можно найти во всех важнейших сферах человеческой деятельности: экономике, экологии, решении социальных проблем. Поэтому мировому сообществу сегодня применительно к бизнесу и менеджменту необходимо сформулировать новые «Десять заповедей», или «Кодекс чести», определяющие этику поведения, как на уровне хозяйствующих субъектов, так и на уровне стран, регионов и глобальной экономики в целом. Иными словами, с позиции XXI века необходимо определить, что «этично» можно делать, а что нельзя делать ни при каких условиях – «неэтично», «аморально», – даже если это представляется очень «эффективным» и не противоречит существующему законодательству.

Как видим, мировой финансовый кризис ещё раз подтвердил насколько нестабильна и уязвима экономика, построенная на спекулятивном капитале. В нынешней ситуации государству и обществу необходимо сделать всё возможное для возрождения трудовой этики, глубокого уважения к людскому труду и к человеку труда в целом. Это важнейшее условие перехода к инновационному сценарию развития. Ведь устойчивого экономического роста можно достигнуть только за счёт эффективного реального

сектора экономики, связи финансовых инструментов с результатами труда человека.

Поэтому не случайно **сейчас становится особо актуальной ноосферная социально-экономическая теория, выдвинутая ещё В.И. Вернадским – первым Президентом украинской академии наук**, утверждающая принципы духовно-морального и ненасильственного прогресса общественного производства, позволяющая создать антикризисные механизмы хозяйствования, пригодные для любой страны мира. Главными критериями эффективности любой экономики мира должны стать не прибыль (любой ценой) и даже не рост ВВП (хотя это и важно), а здоровье народа, улучшение его трудовой жизнедеятельности, сохранение и воссоздание природы.

Ноосферное антикризисное управление экономикой, как утверждают учёные-экономисты В. Оскольский, П. Никитенко, В. Геец, А. Осипов, В. Ковалев и др., предусматривает обеспечение устойчивого инновационного, социально-экономического развития страны путём внедрения фондо-сберегающего инструментария хозяйствования. Этот инструментарий представляет собой комплекс политико-пра-вовых и организационно-управленческих механизмов, предназначенных для власти, науки и церкви в целях, во-первых, сохранения народа, во-вторых, окружающей среды, в-третьих, повышения качества жизни людей. Успех ноосферного управления зависит от критической массы интеллекта, накопившейся в народе, и, прежде всего, – в головах представителей государственной власти, управленцев, руководителей сферы науки и просвещения, церковных деятелей, – образно говоря, от коэффициента полезного действия обеих полушарий головного мозга и обеих рук – правой, которую зовут невидимой рукой рынка,

и левой, которую зовут видимой рукой государственного регулирования политико-экономического механизма.

Для большей антикризисной устойчивости, обеспечения динамики роста, необходимо начинать активное формирование нового, а именно – ноосферного мировоззрения и экономического мышления.

При ноосферном мышлении и действиях необходимо определить и новые критерии эффективности экономики. Вместо показателя прибыли и рассчитанных на его основе величин рентабельности, окупаемости и др. новым критерием должен стать показатель дохода – ново созданной стоимости (ВВП). Одновременно следует изменить систему бухгалтерского и статистического учёта, упростить налогообложение, снизить налоговую нагрузку, сделав его одинаковым для всех работоспособных. Исходя из требования наполнения ноосферным содержанием новой экономической модели развития страны, необходимо заменить амортизационную политику и политику оплаты труда, ценообразования, учёт состава и структуры затрат производства, банковскую, денежно-кредитную и инвестиционную политику. Всё это нужно связать с рыночной оценкой дохода и ВВП. Таким образом, экономика должна стать человеко- и природоизмеряемой системой рыночного общественного воспроизводства.

В дальнейшем, путём разработки и внедрения социально-экономических механизмов хозяйствования, надо достигнуть существенного повышения морали в обществе: она должна стать такой, чтобы естественным образом снизить уровни бюрократизма, социального паразитизма, коррупции, иждивенчества, рейдерства. Новые механизмы должны высоко вознести престиж морального интеллекта и производительности труда, создать все условия для полной занятости лиц трудоспособного возраста с достойной

оплатой их труда, а также адекватного социального обеспечения нетрудоспособного населения.

По нашему глубокому убеждению, духовность не является следствием материального достатка. Ошибаются сильно те, кто считает, что сначала надо обеспечить людям материальный достаток, а затем уже думать о духовности. А разве стали духовными наши миллионеры или банкиры, которые не останавливаются ни перед каким злодейством, чтобы увеличить или хотя бы удержать своё награбленное богатство? Нельзя рассматривать материальный комфорт как главную цель в жизни. Таким путём идёт западное общество, для которого характерной есть тотальная материализация человеческого бытия. Через призму рынка, корысти, прибыли рассматривается всё, что существует вокруг. Дух безмерного потребления и подлости, наслаждений, острых ощущений (часто криминально-безнравственных) – свидетельствует о глубоком духовном кризисе западного общества на фоне материального комфорта и видимости благополучия.

Политика сильных мира сего заключается в одном – подорвать нравственные основы общества, подменить истинные (духовные) ценности на материальные, превратить людей в безликую толпу (биомассу), чтобы построить свободное от Совести и Божественных законов общество рабов. Разве такого будущего мы хотим для своих детей и внуков?

Наша модель социально-экономического развития не должна слепо копировать зачастую нелепые, аморальные западные стандарты и ложные ценности. Рыночной должна быть экономика, а не общество. Технологичным должно быть производство, а не образ жизни. Не стоит негуманно, неестественно «ломать» и перекраивать себя, свою душу, свой менталитет, чтобы в погоне за западными стандартами

занять очередь к «потребительскому раю». Уж слишком велики культурно-исторические различия. Поменять свою национально-культурную самобытность, накопленный за тысячи лет духовный потенциал нашего народа на призрачный материальный комфорт – означало бы совершить фатальную историческую ошибку.

Будет уместно здесь привести мудрые слова Святейшего Патриарха Кирилла из его выступления на XIII Всемирном Русском Народном Соборе: «Экономическая система, построенная только на стремлении к наживе, на равнодушии к судьбе человека, на пренебрежении к нравственным нормам, лишена устойчивости и может рухнуть в любой момент, погребая под своими обломками судьбы людей. **Безнравственная экономика неэффективна и более того нежизнеспособна, опасна.**

Новое столетие и тысячелетие должны стать Эрой Разума и развития могущества человечества на основе Вселенских законов Вечности. Человечество должно понять, что прогресс технического развития имеет свои границы, но никаких границ развития, усовершенствования человеческой личности, её способностей и возможностей нет, и не будет. Ведь в человеке главное – это Дух, его духовное состояние. «Наиболее динамичными гранями духовного видения, – утверждает профессор В. Оскольский – являются Вера, Надежда и подарена будет Мудрость, которые есть фундаментом построения Пирамиды справедливого общественного строя по Вселенским законам».

Поэтому наиважнейшей задачей человечества и науки, как важнейшего элемента ноосферы, становится формирование и внедрение таких моделей существования общества социально-регулируемых хозяйственных отношений, которые способны были бы перерасти в гармоничное бесклассовое общество, развивающееся в

соответствии с требованиями объективных вселенских законов на принципах человеколюбия, партнёрства, доброжелательности, терпимости и согласованности социальных, экономических, политических, морально-этических, религиозных и других концепций. Мы убеждены, только в таком обществе могут возникнуть условия, мотивы и идеология развития человечества путём духовного самосовершенствования, истины, добра и устойчивого мира и процветания.

Думается, что наши размышления о днях грядущих становятся настоящей потребностью современного общества. Надеемся, что они будут содействовать установлению интеллектуального и морального климата, необходимого для изменения русла нашей реки жизни, которое нас может подвести к всемирной катастрофе, если мы, в максимально короткое время, не научимся по-новому мыслить и жить, если не состоится общепланетарная Перестройка.

Литература:

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский – М.: Айриспресс, 2004. – 576 с.
2. Оскольський В.В. Спілка економістів України і політика економічних реформ – будуюмо нову країну. К.: Спілка економістів України, 2010. – 320 с.
3. Симоненко В.К. Пятилетки независимости: Экономические эссе. – К.: Знання, 2007.
4. Научные труды Международного Союза экономистов и Вольного экономического общества России. Том 162, 2012, Москва, 294 с.
5. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. – К.: Поліграфкнига, 1998. – 304 с.

**ПОСТАНОВА
ДЕСЯТОГО ПЛЕНУМУ ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ**

25 вересня 2015 року

м. Київ

Порядок денний:

**Про «Громадянське суспільство і формування нової
парадигми соціально-економічного розвитку в умовах
глобалізації»**

Заслухавши та обговоривши доповідь Яцюк Г.В. – Віце-президента Спілки економістів України, доцента, а також співдоповідь директора ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Віце-президента Спілки економістів України, академіка Гейця В.М. Пленум Спілки економістів України

постановляє:

1. Схвалити **Рекомендації** Міжнародної науково-практичної конференції *«Громадянське суспільство і формування нової парадигми соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації»*.

2. Рекомендувати керівникам обласних та Київської міської організації Спілки економістів України провести конференції, семінари, «круглі столи», тематичні навчання тощо з питань формування нової парадигми соціально-економічного розвитку на основі концепції ноосферного розвитку В.І. Вернадського.

3. Доручити Президії Правління Спілки економістів України матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та десятого Пленуму СЕУ видати окремим науковим збірником.

Направити ці матеріали до Президента України, Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, зацікавлених

міністерств і відомств, обласних та Київської міської організацій Співки економістів України в порядку інформації та для врахування в практичній роботі.

Президент

*Співки економістів України,
академік АЕН України,
професор*

В.В. Оскольський

СХВАЛЕНИ
десятим Пленумом Правління
Співки економістів України
та учасниками конференції
25 вересня 2015 р.

**РЕКОМЕНДАЦІЇ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

Метою конференції було обговорення актуальних проблем становлення громадянського суспільства в Україні і задіяння його інституційної спроможності та інтелектуального потенціалу для формування нової парадигми соціально-економічного розвитку на основі концептуальних ідей В.Вернадського про ноосферу.

Учасники конференції особливу увагу приділили висвітленню концепції ноосферного розвитку як основи світогляду ХХІ століття в умовах глобальних цивілізаційних викликів та ролі інститутів громадянського суспільства у трансформації суспільної свідомості на основі ноосферного світосприйняття.

Чільне місце в наукових дискусіях займали проблеми формування ноосферної парадигми соціально-економічного

розвитку для цілей тисячоліття з урахуванням стану різних сфер українського суспільства та досвіду інших, зокрема пострадянських, країн, очікуваних наслідків глобалізації і регіональної інтеграції.

Учасники Пленуму та Конференції констатували, що кожен етап розвитку суспільства характеризується притаманною йому світоглядною парадигмою, яка ґрунтується на системі цінностей та ідей і знаходить своє втілення у способі ведення економічної діяльності та культурної державної політики, інститутах та практиках громадянського суспільства, діях і схильності окремих людей до тих чи інших переваг тощо.

Зміни у суспільній свідомості тягнуть за собою і зміни у суспільному житті та зміни форм впливу діяльності людини на природне середовище.

На кожному із історичних етапів розвитку суспільства постає проблема вибору певної системи поглядів та ідей, що утворює основу та спрямування державної політики, економічного розвитку, поведінки людей в суспільстві.

Ця система поглядів, або суспільна парадигма, є результатом сприйняття свідомістю людини цінностей та способів їх реалізації, які знаходять своє практичне втілення у соціальних інститутах. В свою чергу, діяльність цих інститутів, насамперед просвітительська, навчальна, духовно-світоглядна, чинить вплив на домінуючу в суспільстві парадигму і може спричинити її трансформацію і перехід на новий вищий етап.

Учасники конференції звернули увагу на дві основні проблеми, що потребують обговорення науковою спільнотою з метою пошуку шляхів їх вирішення для досягнення мети зібрання.

Перша – це пошук можливих засадничих основ нового бачення соціально-економічного розвитку у теперішніх

умовах глобалізації та загрози біосферних катастроф різних масштабу і характеру, посилення конкуренції з боку крупного капіталу на всіх світових і регіональних ринках та неспроможності урядів провідних держав світу приборкати тліючу світову фінансову кризу, подальший розвиток якої та наслідки хоча б в осяжному майбутньому важко передбачити.

Другою є проблема інституційного забезпечення, у тому числі й з боку інститутів громадянського суспільства, реалізації можливих напрямів трансформації моделі ринкової економіки та інших її гібридних різновидів соціально орієнтованого, комунітаристського спрямування у нову систему господарювання, яка б реально враховувала закономірності біосферного розвитку, мала б духовні засади і новітнє бачення перспектив прогресу спільнот як в межах окремих національних держав, так і регіональних міждержавних союзів і на глобальному рівні.

Починаючи з 70-х років минулого століття, стала очевидною біосферна і соціальна неспроможність вільного ринку в умовах наростаючих соціальних та екологічних проблем світового і регіонального масштабу, які дедалі посилювалися.

Набуло ознак антагоністичного протиріччя між духовними, ідейно-ціннісними мотиваційними основами традиційних культур і великих цивілізацій та квазіцінностями рекламно-комерціалізованої культури «одномірного», за влучним висловом Г. Маркузе, суспільства масового споживання, що сформувало «економічну людину», яку Д. Ходжсон назвав «машиною розваг».

Тому вже з тих пір розпочалися пошуки вибору моделі соціально-економічного розвитку, адекватної викликам глобалізації, як правило в ракурсі соціалізації вільного ринку через посилення соціальних функцій держави. Вони

активізувалися у 90-х роках внаслідок прискорення процесів глобалізації і виникнення загроз кризових явищ у планетарному масштабі. Ці загрози несла поширювана у світі доктрина неоліберального капіталізму, а також крах соціалістичної системи господарювання.

Як наслідок, моделі вільного ринку та адміністративно-командної економіки виявилися неспроможними позбутися іманентних внутрішніх факторів і причин свого занепаду, що остаточно засвідчили ряд регіональних і світових фінансових потрясінь останнього двадцятиріччя.

Цей період ознаменувався пошуком так званого третього шляху, різні варіації якого відображені у політиці та у численних працях теоретиків ринкової економіки і соціологів.

Учасники конференції у своїх виступах зазначили, що цілісна західна концепція третього шляху насправді не склалася, хоча базова її модель в усіх випадках передбачала підвищення соціальної ролі держави, виникнення нових форм соціального контролю, поєднання індивідуалізму і комунітаризму, визнання важливості соціального і людського капіталу, забезпечення сталого розвитку тощо. Всі ці позитивні за формою риси нівелювалися переходом до глобального вільного ринку, в якому неолібералізм продовжував домінувати.

Нині вже не піддається сумніву, що ідеологія такого «третього шляху» фактично переслідувала мету модернізації фасаду глобального капіталізму, а не реального пошуку антикризового світосприйняття для побудови принципово нової системи розумних економічних відносин.

Як свідчить хід історії, неможливо знайти новий шлях економічного розвитку в умовах глобалізації **без врахування** її планетарного впливу і соціокультурних особливостей національних держав та інтересів окремих регіональних

спільнот на протидію інтересам крупного капіталу і суспільства споживання.

Глобалізація економіки є складним і суперечливим процесом, що має свої позитивні і негативні сторони. З одного боку він полегшує господарські зв'язки у світовому масштабі, створює передумови для доступу до передових технологій та забезпечує економію ресурсів. З іншого боку він має ряд негативних рис, а саме: в країнах із слабкою економікою закріплюється, як правило, надовго, модель периферійної економіки; йде втрата власних ресурсів багатьма слабorozвиненими країнами, які також втрачають контроль над власною промисловою і зовнішньоекономічною політикою, а споживання в цих країнах, в основному, зорієнтовано на імпорт. Як наслідок, настає поглинання країни транснаціональним капіталом, держава втрачає значну частину суверенітету, зокрема економічного, перетворюючись із суб'єкта в «об'єкт» міжнародних відносин.

На жаль, подібні процеси мають місце в Україні, економіка і соціальна сфера країни стали своєрідним уречевленням глобальних економічних проблем. На думку учасників конференції, вітчизняна економіка нині значною мірою інтегрована у європейську і світову, але, на жаль, в якості деградуючого сировинного додатку, що стало наслідком так званих «реформ» за останні 24 роки.

Водночас, слід виходити з того, що у світі, поєднаному глобальною системою економічних, інформаційних та комунікаційних зв'язків, зростання крупних транснаціональних монополій, нарощування могутності глобального фінансового капіталу, що прагне до незалежності від будь-якого державного впливу, домінуючою у сфері соціально-економічного розвитку залишається доктрина неолібералізму.

Її підживлює система світового промислово-фінансового капіталу у виді потужних ТНК. Їхні доходи стрімко зростають з року в рік, глобальна додана вартість розподіляється на користь їх вузького кола. Так, за підсумками 2013 р., доходи ста самих великих економік світу розподілилися у таких пропорціях: 55% – доходи суверенних держав, 45% – доходи приватних ТНК. І ця тенденція має стійку динаміку на користь ТНК, фактично формується загальносвітовий фінансово-інформаційний простір.

Головним наслідком цього на межі тисячоліть стала світова фінансова криза, яка фактично розпочалася наприкінці минулого століття і перейшла нині у стан перманентного локально-глобалізаційного прояву стагнації і фінансової нестабільності.

Фактично, нині економіка більшості країн світу (у тому числі й України, економіка якої, за твердженням академіка В. Гейця, є фактично квазіринковою, бо не інтегрована у світові ринки капіталів внаслідок ризику невиконання державою її зобов'язань) перебуває в точці біфуркації, і від наявності у суспільстві критичної маси осіб, які усвідомлюють ситуацію і зможуть запропонувати розумні перспективи виходу, залежить напрям кардинальних змін в економічному мисленні. При цьому зміни мають бути саме кардинальні, аж до повної реформи світової фінансової системи. І така думка вже стає домінуючою у глобальному масштабі.

Проте на ділі ефективних кроків та зусиль по формуванню нового бачення соціально-економічного розвитку України нині не здійснюється як з боку влади, так і з боку більшості представників наукової спільноти.

Як наслідок, країна постала перед прикрим фактом: реальної стратегії розвитку держави, що перебуває у стані системної економічної і політичної кризи, на сьогодні немає. Окремі чинні стратегічні документи здебільшого стосуються

виконання завдань і вказівок міжнародних фінансових організацій. Це шлях країни не до розвитку, а до консервації нинішнього кризового стану, в якому опинилася Україна.

Проблеми вітчизняної економіки, які поки що не вирішуються, пов'язані із світовими тенденціями розвитку, що мали би враховуватися керівництвом держави та іншими центральними органами влади. Ще у 2000 р. на Саміті Тисячоліття ООН 189-ма державами світу була прийнята «Декларація тисячоліття ООН». Документ став певним консенсусом між переважною більшістю країн і містить політичні та економічні зобов'язання щодо вирішення глобальних проблем довкілля і загальносвітового економічного розвитку. Більш конкретні напрями цієї роботи знайшли відображення у документі «Порядок денний на XXI століття», в якому зазначається, що розвиток та існування земної цивілізації можуть бути забезпечені лише завдяки сталому розвитку економіки, соціального, екологічного благополуччя і необхідності розумного використання природних ресурсів планети в системі «природа-суспільство-економіка».

Особливо наголошувалось, що виробнича і економічна діяльність людини, суспільства не можуть і не повинні протиставлятися функціонуванню біосфери планети, оскільки вони є однією з форм глобального біогеохімічного кругообігу речовини і енергії у природі, і не можуть існувати поза ним.

Цю проблему світового розвитку ще у середині минулого століття досліджував видатний вітчизняний вчений В. Вернадський. У своїх працях, виходячи з наукового доробку свого не менш видатного попередника С. Подолинського, він обґрунтував положення про те, що біосфера являє собою планетарний механізм, який здійснює перетворення певної частини енергії, яка надходить зовні (головним чином

сонячної), у різні види енергії. А людство, цивілізація в системі «людина-біосфера» є складовою частиною біосфери. І коли ще 20–30 років тому ця проблема мала суто академічний характер, то нині вона стала надзвичайно актуальною, предметом серйозних сутичок інтересів багатьох держав і транснаціональних корпорацій усього світу.

Нині стрімко нарастають процеси впливу суспільства на природу. Для суспільного виробництва з природного середовища береться умовно 100 одиниць ресурсів (не відновлювальних природою), а фактично використовується у виробництві лише 10, решта йде у відходи. Крім того, у атмосферу щорічно викидається 20–23 млрд т вуглекислого газу і близько 120 млн т золи. Матеріальне виробництво людства стало велетенським, штучно вибудованим механізмом кругообігу речовини і енергії біосфери. Функціонування цього механізму, що спрямовується волею керівництва країн світу, дедалі частіше порушує екологічну рівновагу біосфери. Тому з високою ймовірністю його можна назвати механізмом «добровільного самознищення».

Це свідчить про те, що біосфера планети, її жива речовина, за висловом Вернадського, залишаються вразливими, піддаються постійними загрозами, які генерує саме людство, якому бракує Розуму. Більшість таких загроз створюються у зв'язку з тим, що зусилля ТНК та багатьох держав ринкової економіки спрямовуються виключно раціоналістичними мотивами поведінки, що переслідують лише наживу, лише зростання капіталу, лише їхні власні інтереси, нехтуючи інтересами людства, як національного чи регіонального, так і планетарного масштабу.

Нині вже не викликає сумнівів висновок про те, що «косметична хірургія» капіталізму є неприйнятною і неприпустимою. Не бачити і не розуміти цього – щонайменш нерозумно, адже ми вступили в ХХІ століття з

величезним багажем проблем глобального характеру, включаючи і досі тліючу світову фінансову кризу. Дзвін вже дзвенить, прийшов час мислити нетрадиційно і глобально, причому в координатах духовного розуміння людини, її місця в суспільстві і в єдиному узгодженому інтелектуальному зусиллі багатьох країн і народів.

Настав час ідей, які не обмежуються різними варіаціями концепцій вільного ринку, а виходять із єдиного світорозуміння і відповідальності перед майбутніми поколіннями. Мова йде навіть не про конкретну модель, а про майбутнє людства у планетарному масштабі.

Історія вчить, що вирішення глобальних проблем людства неможливе саме по собі, спонтанно, адже саме стихійний розвиток політичних, економічних та інших процесів його життєдіяльності призвів до нинішніх глобальних екологічних та соціальних проблем. Необхідною є творча роль загальнолюдського планетарного розуму для свідомого і розумного регулювання економіки й формування політики, з метою уникнення загрози катастроф.

Світоглядні основи планетарного розвитку, де домінуючою активною силою є Розум людини, ще у першій половині XX століття були закладені В. Вернадським. Він дійшов висновку, що еволюційний процес створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства. При цьому він зазначав, що «ми наразі переживаємо її яскраве входження в геологічну історію планети. Протягом останніх тисячоліть спостерігається інтенсивне зростання впливу одного виду живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан – в ноосферу».

Знання про ноосферу – це не лише проблема формування розумної політики, розвитку науки, освіти і світогляду людини, але й імператив забезпечення

майбутнього для людства, умов його виживання та безпеки кожної країни, незалежно від її нинішнього потенціалу, рівня розвитку тощо.

Заснована на ноосферних знаннях картина світу найповніше відповідає формам сучасного буття людини, дозволяє вивчати параметри динаміки розвитку людської цивілізації. Ноосферні знання – це умовне позначення інтегративних тенденцій у сучасній науці, що проявилися на основі відношення до загальної проблеми «людина – природа».

Ноосферне мислення вбачається нині єдиною продуктивною і антропоцентричною системою знань і підходів до реформування економічних та інших суспільних відносин на засадах дійсного прогресу, на протигагу ринковій глобалізації, шоковим споживацьким технологіям маніпулювання людством, вкрай небезпечним для життя і розвитку нинішнього покоління молоді і майбутніх поколінь.

Узагальнення В. Вернадського відображають екологічний вектор виживання людства в природному середовищі планети Земля і мають бути затребувані в системі освіти, у сфері наукових досліджень і прикладних розробок, в системі інститутів влади і управління кожної країни, регіонів планети і у міжнародних стосунках. Вони мають стати основним критерієм інноваційності технології, предметів чи засобів виробництва, основним фактором визначення їхньої ефективності супроти критерію, зорієнтованого виключно на вигоду для бізнесу. Ринкові відносини повинні формуватися через призму ноосферного мислення, їх ноосферної оцінки, ноосферної придатності, ноосферного «знаку якості», що, за В. Вернадським, означає перебудову біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що вільно мислить.

Окрім екологічних проблем сьогодення увага учасників конференції була зосереджена і на антропологічній складовій

біосфери, зокрема на ролі Людини, її Розуму, стану її духовності та етично відповідальної поведінки у суспільних та планетарних перетвореннях.

Звідси держави світу повинні формувати політику, виходячи із забезпечення можливостей для кожної людини мати гідний рівень матеріального забезпечення, незалежно творчо мислити та розвивати свій духовний і інтелектуальний потенціал. Це є основною умовою існування вільного громадянського суспільства, яке є рушійною силою наукового, духовного, культурного й іншого прогресу людства і активним чинником формування політики національних держав та міжнародних утворень, форумів під егідою міжнародних організацій тощо.

Як зазначав В.Вернадський у статті «Про роль особистості в історії», суспільство сильне в тій мірі, в якій воно свідоме. Свідоме суспільство складається із свідомих людей. А такі люди вільні у виборі своєї громадянської позиції, не залежать від вигоди та інтересів крупного капіталу, здатні мислити поняттями біосфери, здорового довкілля, здоров'я людини у холистичному розумінні. Їм притаманне бачення ролі духовності у становленні людини майбутнього, у перетворенні людини економічної у дійсно людину розумну.

Відповідно, свідоме та розумне громадянське суспільство уявляється основною рушійною силою ноосферної перебудови. В умовах глобалізації світових економічних відносин актуалізується його роль у досягненні економічного успіху. Активне, сильне громадянське суспільство може зробити корисний внесок у вирішення економічних проблем, зміцнити приватну ініціативу і сприяти тому, щоб держава не домінувала над економікою.

Крім того, глобалізаційні процеси посилили вплив громадянського суспільства на державу, оскільки вони

зумовлюють створення своєрідної ніші для діяльності різних представницьких структур і соціальних груп. Ці соціальні, міжурядові, міжнародні та інші групи утворюють глобальне громадянське суспільство, і вектор розвитку інститутів такого суспільства в бік інтернаціоналізації в недалекому майбутньому зумовить становлення і розвиток нової моделі управління світовою спільнотою за допомогою мережевого глобального громадянського суспільства, якому поступово буде передаватися більша частина нинішніх функцій держави. Ця модель не означає повного відмирання держави, вона веде до перетворення її в носія культурно-історичних традицій людства.

Учасники конференції звертають увагу і на такий суспільний інститут як територіальні громади, що найближче розташовані до людини, до безпосередніх ресурсів та організації господарювання на землі. Територіальні громади є середовищем життєдіяльності населення та ділової активності суб'єктів господарювання. Крім того, громадські організації, що працюють на одній території з господарюючими суб'єктами, можуть бути їх союзниками або опонентами, вони ініціюють і проводять громадські обговорення щодо використання бюджетних коштів громади.

Активна взаємодія бізнесу, місцевих громад і домогосподарств на засадах міжсекторного партнерства йде на користь всім учасникам. Взаємна зацікавленість в активізації інструментів та методів соціальної відповідальності, їх взаємодії у громаді формують нові перспективи реалізації стратегій ноосферного розвитку територіальних громад і основи імплементації ідей громадянського суспільства в Україні.

Головною місією громадянського суспільства є вільний і неупереджений поступ у напрямі захисту інтересів людини, регіональних спільнот і людства в цілому шляхом

формування громадської думки, громадського впливу і, навіть, жорсткого ненасильницького тиску на уряди і політиків. Ефективною суспільно-політичною формою організації громадян для такої діяльності є різноманітні громадські об'єднання й інші організації колективної генерації думки.

Такі об'єднання складають каркас громадянського суспільства і сприяють виявленню та пошуку ефективних шляхів вирішення насущних проблем сьогодення.

Учасники конференції відзначили, що ініціація Спілкою економістів України цього наукового зібрання із надзвичайно актуальною тематикою є проявом громадянської позиції Спілки та її членів і керівних органів, її активної ролі у соціально-політичному житті країни як частини свідомого суспільства заради майбутнього. Можливо, саме ця конференція започаткує перехід до нової моделі соціально-економічного розвитку, до економіки ноосфери.

Учасники конференції запропонували до обговорення низку своєрідних підходів до формування таких моделей виробництва і розвитку економіки, які б забезпечували вписування господарських систем у біосферу, дотримання природних законів у господарському бутті, зниження рівня антропогенного і техногенного навантаження на довкілля.

Зокрема, значну увагу приділено теорії видатного українського мислителя С. Подолинського. Його цілісний (холістичний), органічний підхід до проблеми збереження енергії, що відомий як фізична економія, дозволяє, використовуючи досягнення фізики, розглядати економіку як складовий елемент більш складної парадигми розвитку, яка б ґрунтувалася на органічній єдності людини і довкілля. Такий підхід вченого, що випередив час, вписується в сучасні моделі сталого розвитку, концепцію екологічної економіки.

Учасники конференції дійшли висновку, що людині та праці людини не відведено достатньо місця в економічній теорії. Саме людина є головною продуктивною силою і носієм виробничих відносин. Економіка в цілому і її складові структури мають бути націлені на благо людини та діяти у взаємозв'язку і взаємообумовленості з природними, космічно-природними і суспільними законами.

Інтелектуальні, духовні і культурні якості людини як категорія продукту нематеріального виробництва, порівняно з матеріальною культурою, не лише є вічними, але й послідовно накопичуються і виступають синергетичною, тонкою, надчуттєвою матеріальною основою зростання земного багатства. Ця обставина, як зазначалося учасниками конференції, належним чином не була оцінена класиками капіталоцентричних економічних теорій. Відтак вказані нематеріальні цінності людської природи не отримали вартісної оцінки.

Зважаючи на те, що характерною функцією ноосферної економіки XXI століття є визнання зростання, поряд із людським інтелектом, ролі розуму, набуває особливого значення посилення уваги до духовних і моральних засад розподілу і накопичення знань у світі і використання їх у національних інноваційних системах, що є засобами і структурами реалізації набутих людством знань.

Ноосфера залишається поки що за межами свідомого включення у виробничі відносини і не розглядається в якості головного економічного фактору. Це не дозволяє належним чином враховувати роль та вплив Розуму і його носія – Людини – у процесі суспільного відтворення, хоча стрімке зростання наукоємності ВВП є особливістю ноосферної економіки. У зв'язку з цим учасники конференції висловили думку про те, що у ноосферній соціально орієнтованій економіці відомі нині відтворювальні співвідношення галузей

за двома сукупними підрозділами суспільного відтворення слід доповнити третім рівнянням у складі фондів (капіталу) – постійних та змінних – і додаткової вартості, яке б відображало процес відтворення людини як соціального продукту (у сукупності розуму, знань, науки, освіти, культури, послуг) і враховувало залучення планетарного розуму в економіку як особливого товару з притаманною йому специфікою визначення вартості і відтворювального циклу.

Стосовно категорії фондів, як основи ноосферної економіки, зазначено, що вони за речовим складом відрізняються від категорії капіталу, оскільки останній не включає в себе робочу силу та самого працівника, як її трудового ресурсного носія. Відтак запропоновано включати до їх складу не лише засоби виробництва і трудові ресурси, але й природні ресурси, інше майно, фінанси, інтелектуальну власність, інші об'єкти національно багатства. Виходячи з таких позицій, на думку окремих учасників конференції, є можливим креативне використання досвіду розробки і функціонування у 1965–1980 роках фондоефективного механізму господарювання колишнього СРСР.

Беручи до уваги роль Розуму людини в ноосферній економіці та нинішні системні загрози, що несуть в собі процеси глобалізації, учасники конференції наголосили на критичній необхідності розумного стратегічного планування і управління, яке має стати основою економічної політики держави ноосферного спрямування.

В цьому контексті було звернено увагу на практичну можливість системних альтернатив економічному лібералізму на прикладі досвіду окремих країн пострадянського простору, насамперед Білорусі та Казахстану, які зберегли основні елементи планової, регульованої державою економіки, поєднавши їх з

реформами соціальної сфери та виробленням аутентичної політичної ідеології.

Зокрема Білорусь обрала власну модель соціально-економічного розвитку, в основі якої є Людина, відповідно до історичних, політичних, географічних, культурних та інших особливостей країни. Метою цієї моделі є створення соціально орієнтованої економіки з адекватною інфраструктурою, поєднанням дієвих механізмів державного і ринкового регулювання, що забезпечують сприйняття досягнень науково-технічного прогресу.

Теоретичною основою цієї моделі є вчення російського економіста А.К. Шторха (1776–1835) про народне багатство та цивілізацію. Це вчення наголошує на значенні нематеріальних благ як основи цивілізації та необхідності і можливості досягнення гармонії економічних інтересів в умовах ринкового господарювання.

Що стосується Казахстану, то у цій країні підтримується життєздатний симбіоз планового та ринкового регулювання. В рамках загальнодержавної стратегії створюються довго- та середньострокові програми і плани розвитку, у тому числі у галузевому розрізі. Саме така інтегральна система планових і ринкових механізмів виводить суспільство на передбачувану траєкторію розвитку, що мінімізує соціально-економічні ризики.

В результаті такої політики за 20 років незалежності ВВП на душу населення у Казахстані зріс з 400 до 11000 доларів США, або у 27 разів. А Україна за цей самий період не досягла навіть рівня 1990 р.

Так само досягають високих показників розвитку ряд інших країн, які у своїй економічній політиці використовують механізми стратегічного та індикативного планування. Зокрема Японія, Франція, США, Канада, Скандинавські країни, Китай.

Учасники конференції дійшли висновку, що структурна перебудова економіки, як і модернізація всього суспільства на основі ноосферної парадигми, має починатися з духовної та моральної складової. Саме ця складова визначає суть нової моделі соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації, яка має бути вироблена на основі інтегрального підходу до закономірностей біосферного розвитку і розумної поведінки людини.

Виходячи з викладеного, учасники десятого Пленуму Правління Співки економістів України та Міжнародної науково-практичної конференції висловили і схвалили наступні рекомендації і пропозиції.

1. Визнати, що всі концепції, доктрини та моделі соціально-економічного розвитку в епоху глобалізації, що на сьогодні є предметом дискурсу на теренах світового простору, вичерпали себе і є непридатними для формування сучасної політики кардинальних реформ в умовах глобалізації і світової фінансової кризи та не відповідають закономірностям еволюції біосфери у ноосферу.

2. Погодитися з тим, що єдиним концептуальним підходом, що нині може слугувати основою для розробки тих чи інших форм і моделей господарювання, дружніх природі і людині у її складі, зорієнтованих на стабільний прогрес у майбутньому, є концепція ноосфери В. Вернадського, оскільки вона є цілісною світоглядною парадигмою планетарного масштабу, універсального змісту і заснованою на імперативі розумної поведінки людини.

3. При реалізації ідеї ноосфери у практиці формування відповідної моделі господарювання та її вписування у біосферу слід віддати належне видатним мислителям

сучасності, що внесли свій вклад у планетарне світорозуміння господарської діяльності людини і її значення для людського прогресу, а саме С. Подолінському, М. Руденку, О. Берднику, М. Моїсєєву, П. Кузнецову, В. Казначєєву, П. Никитенку, О. Субетто, А. Урсулу та іншим, використавши при цьому їхні надбання.

4. Основою ноосферної економіки має стати саме розумна поведінка людини і розумні стратегії суспільного прогресу і розвитку. У зв'язку з цим пропонується розрізняти поняття розумних і раціональних паттернів світоглядної позиції людини (усталених форм поведінки, оціночних критеріїв, звичаїв, мотивів тощо). Якщо розумна поведінка співвідноситься і гармоніює з концепцією ноосфери як іманентна їй, то раціональна поведінка є антиподом і, як рушійна сила вільного ринку, має бути витіснена в процесі метаморфозу нинішніх моделей економіки у ноосферну економіку.

Поняття «раціональності» пов'язане із так званою культурою корисності, в той час як поняття «розумності» – з культурою гідності. Рух від культури корисності до культури гідності може видатися, на перший погляд, утопією, але такий рух є необхідною умовою формування світогляду і етики ноосферного мислення і психіко-логічних мотивів дій, вчинків та сприйняття оціночних критеріїв їхніх наслідків.

5. Запропонувати поняття ноосферної економіки, визначивши його як сферу людської діяльності, що формується на основі синтезу ідей відкритої, конкурентної, моральної і розумної організації і ведення господарювання відповідно до закономірностей біосферного розвитку та ідей державного регулювання суспільних відносин з метою досягнення соціального блага і забезпечення прогресу людства.

6. Пропонується перейти від філософсько-теоретичного дискурсу на теми ноосфери, що сьогодні має місце на пострадянському просторі, до конкретних дій щодо переведення ідеї ноосфери та принципів ноосферної економіки у практичну площину, підготовки і подання органам влади, міжнародним організаціям і регіональним об'єднанням держав конкретних пропозицій, які сприятимуть формуванню ноосфери, лобіювання таких пропозицій на міжнародних форумах та під час формування національної політики.

7. Вбачається, що ініціатива створення моделі ноосферної економіки може виходити від України та інших постсоціалістичних країн, оскільки у більшості з них є наукові школи ноосферного спрямування, відповідний інтелектуальний потенціал, а також досвід господарювання та планування і прогнозування соціально-економічного розвитку на соціально орієнтованих світоглядних і етичних засадах, не властивих ліберальному капіталізму.

8. Взяти до уваги, що держава не спроможна на теперішньому етапі історичного поступу забезпечити перехід до ноосферних форм і методів соціально-економічного розвитку. Тому інститути держави та їхні функції мають бути змінені, зокрема шляхом передачі ряду функцій держави інститутам громадянського суспільства для формування відповідної політики підтримки переходу до ноосферної економіки і забезпечення консенсусного узгодження інтересів всіх соціальних груп і прошарків у процесі господарської та іншої суспільної діяльності.

Завданням держави і громадськості має стати всебічне сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та механізмів їх впливу на формування суспільної свідомості, суспільних цінностей, ідеалів та поведінкових критеріїв співіснування людей, а також істотне підвищення ролі

громади у формуванні соціально орієнтованої політики у всіх сферах суспільного життя, зокрема за рахунок дієвого публічного контролю за діяльністю органів влади місцевими громадами. Слід підвищувати роль довіри у всіх сферах суспільного життя, що має протистояти культу споживацького суспільства та наживи.

9. Зважаючи на те, що у механізмі майбутніх перетворень, адаптації країн до процесів, що відбуваються у світі, основною руйнівною силою є енергія суспільства, конкретної людини, їхня пасіонарність, необхідно узагальнювати всі пропозиції науковців, економістів, зокрема небайдужих колишніх державних службовців, а також членів громадських фахових об'єднань, спеціалістів суб'єктів господарювання для використання владою під час формування нової парадигми соціально-економічного розвитку нашої держави.

10. Громадські об'єднання економістів як інститути громадянського суспільства мають забезпечити формування та задоволення суспільного запиту на практичне поширення ноосферного світогляду у всіх сегментах людського буття, насамперед у сфері господарювання, виробництва і споживання благ та у сфері забезпечення соціальних, культурних і духовних потреб людини. Для цього слід запроваджувати системи освіти на основі відповідних тематичних програм, курсів, масових інформаційних заходів тощо, створити умови для неперервної освіти людини протягом життя у різних формах, а також активні засоби пропагування ідей ноосфери через засоби масової інформації та світові комунікаційні мережі.

11. Виходячи з розумного підходу у формуванні політики і практики господарювання, як умови ноосферного бачення економічного і соціального розвитку, запровадити сучасні механізми державного стратегічного, довго- і

середньострокового планування і програмування. При цьому необхідно кардинально змінити підходи, ідеологію розробки і затвердження парадигми та концептуальних стратегічних завдань щодо соціально-економічного розвитку країни на найближчі 25–30 років. На основі парадигми має розроблятися стратегія розвитку країни на довгостроковий період, яка стане ключовим документом, основою діяльності будь-якого уряду, що перебуває при владі протягом усього періоду дії і реалізації затвердженої стратегії.

Визнати, що застосування програмно-цільового підходу є одним із напрямів удосконалення інституційного забезпечення розвитку сільських територій як елемента біосфери, на основі якого визначатимуться розумні межі і засоби державного регулювання доходів сільського населення, зокрема, оплати праці сільськогосподарських працівників, підвищення їх рівня до середнього по країні, та здійснюватиметься розробка й реалізація державних програм із розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, благоустрою сільських населених пунктів.

В контексті ноосферного розвитку має формуватися постіндустріальна модель аграрної економіки України на основі об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії для забезпечення високої ефективності його функціонування, прибутковості й розвитку галузі, та концентрації зусиль освіти і науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій для забезпечення інновацій і результативності системи «наука-освіта-виробництво». Така модель має передбачати спрямування переважної маси отриманого прибутку на вирішення проблем соціуму і сільського розвитку.

12. При формуванні нової парадигми соціально-економічного розвитку слід враховувати завдання практичної реалізації концепції сталого розвитку, що висуває на перший

план економіку знань, засновану на матеріалізації наукових і науково-прикладних досягнень та прискоренні створення і впровадження новітніх технологій, а також завдання розвитку зеленої економіки, зниження рівня загроз техногенних катастроф та дефіциту енергетичних, водних і продовольчих ресурсів, зниження соціальної напруги у суспільстві.

13. Завданням формальних і неформальних інститутів суспільства є реалізація принципу публічності щодо наслідків впливу діяльності людини на біосферу, що має забезпечуватися відповідним інформуванням через засоби масової інформації та систему публічних заходів. При цьому принципово важливо, щоб інформація мала збалансоване раціонально-емоційне навантаження – не лише емоції і заклики до збереження довкілля, але насамперед конкретні аргументовані відомості про наслідки для довкілля і людини тих чи інших дій, діяльності чи бездіяльності.

14. Необхідно невідкладно розробити зусиллями інститутів громадянського суспільства та широкої громадськості ефективні, спрямовані на позитивний результат, правові і організаційні засоби стимулювання (матеріальні) та примусу (адміністративні, кримінальні) людей до поведінки, що узгоджується із закономірностями розвитку біосфери та є ноосферно безпечною, і подати їх на розгляд відповідних органів влади для прийняття і введення у дію.

15. Визнати за необхідне вдосконалити і розширити методи і системи (технічні, технологічні, інструментальні, статистичного спостереження тощо) детального контролю стану довкілля та використання їх у постійному моніторингу оточуючого середовища, вдосконалити систему показників, що контролюватимуться на міжнародному рівні в якості базових стандартів, оскільки це стосується всіх країн світу.

16. Створити законодавчі і організаційно-технічні умови для публічного доступу до інформації про розвиток та впровадження нових технологій і виготовлені за їх допомогою продукти (послуги), які стосуються людини або сфери її життєдіяльності, з метою отримання відомостей про їх вплив на здоров'я людини, умови її життя і стан довкілля та підпорядкування таких розробок виключно благу людини.

17. Визнати за вкрай необхідне використання всіх можливостей суспільства для поступового цілеспрямованого і активного формування свідомості людини, зорієнтованої на її розуміння власного здоров'я, фізичного і духовного, як найвищої цінності, оскільки вона є єдиним суб'єктом ноосферного розвитку, з метою сприйняття нею в якості необхідної особистої потреби вести здоровий спосіб життя, свідомо протистояти рекламі та іншим масовим впливам на розум і поведінку людини носіїв споживацької психології.

18. Запропонувати використовувати засоби глобальної комунікації та засоби масової інформації для поширення у соціопросторі нового світогляду, заснованого на ноосферних цінностях, які б «пробудили» людство від сну індивідуалізму і ідеалів наживи, підняли рівень культури людей та їх самооцінки і відповідальності за результати своїх дій і вчинків, сформували у них нове холістичне бачення місця та ролі Людини у біосфері у процесі перетворення останньої в інтересах і на благо людства.

19. З метою випередження і нівелювання загроз ноосферному розвитку з боку інформаційного середовища рекомендувати громадським об'єднанням економістів та іншим інститутам громадянського суспільства проводити систематичну активну просвітницьку та інформаційну роботу, що формуватиме розумну поведінку людини, її стійкі морально-етичні принципи та психологічні «фільтри»

сприйняття інформації, осмислення потреб і мотивації дій, заснованих на розумінні і відповідальності.

20. Визнати, що основою благополуччя і мирного співіснування всіх людей є справедливість і гармонія з природою, та сприяти спільними зусиллями всіх членів суспільства еволюційному становленню людини майбутнього, піднесенню кожного до рівня людини розумної, позбавленої раціоналізму вільного ринку, який став причиною нинішньої світової кризи.

21. Визнати за мету глобального значення приведення всіх країн світу, незалежно від рівня їхнього розвитку, до єдиного знаменника у розумінні планетарної місії людини, яка діє на основі Розуму.

* * *

Реалізація викладених вище заходів дозволить започаткувати новий напрям наукових досліджень і практичної діяльності по розробці теоретичних засад моделі ноосферної економіки на основі концептуальних ідей видатних мислителів минулого і сьогодення про ноосферу та роль людини, її діяльності і Розуму у перетворенні біосфери в інтересах людства, планетарного прогресу і безпеки життя на планеті задля нинішніх і прийдешніх поколінь.

Учасники конференції дійшли одностайної згоди, що рекомендації конференції мають бути оприлюднені на сайті Співки економістів України та в окремих наукових періодичних виданнях і засобах масової інформації, надіслані до центральних органів влади та органів місцевого самоврядування для розгляду і врахування під час формування і здійснення державної політики у сфері економіки, соціального розвитку, науки, культури, екології, а також можуть бути рекомендовані факультетам та кафедрам вищих навчальних закладів, іншим закладам освіти для використання у навчальному процесі.